

TARTALOM

- 3 Lukács László: Zsoltáréneklő magyarok
- 11 Pintér Lajos: Versek egy régi füzetből
- 13 Orosz István: Falrajz az Újépület oldalán
- 20 Fecske Csaba: Szerény öröm; Eltévedt madár; Idejétmúlt
- 23 Bódi Péter: Kortizol
- 35 Kókai János: A vers útvesztése; A messi távolsága
- 37 Gutai István: Saját történelmek
- 42 Ughy Szabina: Asztal két személyre
- 44 Baráth Tibor: Ughy Szabina: költő és prózaíró
- 52 Radnai István: varázslatra várva; lidércek; időzár
- 54 Taxner-Tóth Ernő: Nézz vissza – harag nélkül
(Avagy kanyargós út a Múzsák kertjébe)
- 71 Filip Tamás: Azért zuhog; Por; Gyónás; Fehér és vörös; Triptichon; Versek odafentről
- 75 Körmeny Imre: A hely szelleme
(Bevezető gondolatok)
- 87 Acsai Roland: Csillagász; Mint eltűnő madárnyom; Októberi magasság; Egy álomról
- 90 Keresztes Csaba: Szabó Dezső századik születésnapjára megemlékezésének háttere
- 95 Simek Valéria: Tűz lángja; Lerakja köveit; Árnyékok is; Egymásnak sottogva; Levelek
- 98 Isó Gergely: Egy protestáns lovagrend Magyarországon
(A johannita lovagrend százéves magyar tagozatának története)
- 110 Petrik Béla: „Tudom, hogy elhívott ember vagyok”
(Gonda László Németh Géza-könyve)
- 121 Papp Endre: József evangéliuma – Szabolcs apakönyve
(Tornai Szabolcs: Az Egy álma a Kettőről. Tornai József keletisége)
- 125 Lőkös István: Elfelejtett tükörkép a magyar–horvát államközösség végnapjairól
(Tarczay Gizella: A hűtlen folyam. Napló. Zágráb, 1916–1919)
- 129 Könyvajánló // Pető Zoltán: Atilla – 1. Az Ég árnyéka

Borító: Jánosi Nikolett. E lapszámunk képanyaga két, a Magyar Nemzeti Galériában látható tárlatot ajánl olvasóink figyelmébe. A mellékletben „A Galimbertik: Galimberti Sándor (1883–1915) és Dénes Valéria (1877–1915) életmű-kiállítás” című tárlat anyagába nyújtunk betekintést (2024. október 10. – 2025. január 26.), míg a folyóirat hasábjain „A festő és a múzeum: Nemes Lampérth József (1891–1924) emlékkiállítás” (2024. november 22. – 2025. március 30.) anyagából láthatnak válogatást.

HITEL irodalmi, művészeti és társadalmi folyóirat. MAGYAR ÖRÖKSÉG. Örökös tiszteletbeli főszerkesztő: Csoóri Sándor; **Főszerkesztő:** Papp Endre; **Főmunkatárs:** Ágh István; **Szerkesztők:** Léka Géza, Nagy Gábor; **Képszerkesztő:** Isó M. Emese; **Nyelvi lektor:** Rátkay Ildikó; **A szerkesztőség titkára:** Kovács Nóra; **Borító:** Jánosi Nikolett; **Tördelőszerkesztő:** Bagu László. **Felelős kiadó:** a Hitel Könyvkiadó Kft. ügyvezetője. **Kiadó és szerkesztőség:** 1066 Budapest, Nyugati tér 1., Tel.: +36-30-605-7356; E-mail: hitel@hitelfolyoirat.hu, honlap: www.hitelfolyoirat.hu; **Levelezési cím:** 1381 Budapest, Pf. 1324. Lapunk a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Kultúraért Alapítvány és a Petőfi Kulturális Ügynökség támogatásával jelenik meg. „A Hitel folyóirat 2024/1. szám kiadása” szakmai program megvalósítását 2024. évben a Magyar Művészeti Akadémia támogatta. Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőnél; e-mail: hirlapelofizetes@posta.hu; fax: (06-1) 303-3440. **Előfizetési díj:** egy évre 8040 Ft, fél évre 4020 Ft. **E-mail:** Isó M. Emese (képszerkesztő), iso@hitelfolyoirat.hu; Kovács Nóra (szerkesztőségi titkár), szerk@hitelfolyoirat.hu; Léka Géza (vers), leka@hitelfolyoirat.hu; Nagy Gábor (kritika, próza), nagy@hitelfolyoirat.hu; Papp Endre (főszerkesztő), papp@hitelfolyoirat.hu. // Készült a Gyomai Kner Nyomda Zrt.-ben 2024-ben. Felelős vezető: Luka-Barcza Viktória vezérigazgató. www.gyomaiakner.hu; ISSN 0238–9908.

Nemes-Lampérth József: Háttal álló női akt, 1916 (olaj, vászon, 130,5×80 cm, Szépművészeti Múzeum—Magyar Nemzeti Galéria), © Szépművészeti Múzeum, Budapest

Zsoltáréneklő magyarok

Gyermekkori zámolyi emlékem az 1950-es évek elejéről: Téli vasárnap délutánonkon a református öregek olvasgattak a Bibliából. A bibliai történetek értelmét, tanulságait szelíden magyarázgatták gyermekeiknek, unokáiknak. Dédnagyanyám és a vele akkor már közös háztartásban élő húga a számukra érdekesnek, fontosnak tartott bibliai helyeket a két háború után elromlott papírpénzekkel: koronával, millpengővel jelölték meg a családi Nagybibliában. A Bibliába, énekeskönyvbe folyamatosan beírták a születést, házasságkötést, halált. Feljegyzéseik tanúsítják, hogy életüket nem csupán a helyi, hanem az országos események is alakították. Cseh János (1850–1934) bejegyzése a vesztes háborút követő szomorú helyzetünkről: „Az világháború után Gyász Isteni tisztelet volt az egész országban 1920. Január 21.-én az felvet leczke, Zsoltárok könyve LXXX. Zsoltár, 5. 6. 7. verse, és énekelve.” Utóbbi helyet a Bibliába tett papírcsíkkal meg is jelölte, amelyre felírta: „Gyász Isteni tisztelet elveszet hazánkért LXXX. Zsoltár, 5. 6. és 7. versei.” E jelnél olvashatta: Seregek Ura, Istene: meddig haragszol a te népednek könyörgésére? Könnyhullatások kenyerével eteted őket, s könnyhullatások árjával itatod meg őket. Perpatvarrá tevéل minket szomszédaink között, és a mi ellenségeink csúfolkodnak rajtunk.

Karácsonyeste a református öregek az ünnepi abrosszal letakart asztal mellől a családnak felolvastak a Bibliából: rendszerint Jézus születéséről szóló evangéliumi történeteket. Közösen, fennhangon imádkoztak, karácsonyi dicséreteket énekeltek, majd együtt mentek az esti istentiszteletre. Zsoltáréneklő magyarok voltak, akik még citerázás, nótázás közben is szívesen énekeltek egy-egy szép zsoltárt, dicséretet. Édesapám gyermekkori játszópajtása, Simon Á. István szépen citerázott: népdalok, világi nóták mellett közkedvelt zsoltárokra, dicséretre is sort kerített. Feleségével és leányával gyakran énekeltek: *Mint a szép híves patakra a szarvas kívánczik* (42. zsoltár), *Tebenned bízunk eleitől fogva, Uram, téged tartottunk hajlékunknak* (90. zsoltár).

LUKÁCS LÁSZLÓ (1950–2023) néprajzkutató, egyetemi tanár, a Magyar Tudományos Akadémia doktora.

Simon Á. István felesége a szomszédos Sárkeresztesről került Zámolyra, zsoldáréneklő magyarként érkezett. Falujáról Gelencsér József jegyezte fel: „A népdalok és a vallásos énekek így, egymás mellett éltek Sárkeresztesen is. A II. világháborút megelőzően téli időszakban az idős férfiak sokszor időztek – némelykor és némelyek napokig – a szőlőhegyi préházakban. Ilyenkor nem egyszer zsoldárokat is énekeltek... Igaz, a népi és egyházi egyidejűleg élt a parasztság ajkán és lelkében, a sárkeresztesiek mégis különbséget tettek előadása közt. A népdalokat, nótákat danulták, danúták, a zsoldárokat, dicséreteket viszont énekűték. Magányukban, testi vagy lelki szenvedéseik közepette, máskor csak vallási felindultságukban énekelgető sárkeresztesi öregekről is hallottam. Többen emlegették, hogy Varga János gazdaember lánya elvesztését követően élete végéig gyakran vonult el egyedül az Újhegyre, préházába. Ilyenkor az utána küldött szolgálengény rendszeresen zsoldáréneklés közben találta.”

A Móri-völgy és a Zámolyi-medence falvaiban a két világháború közötti időszakban a halottvirasztóban elmaradhatatlan volt a 90. zsoldár és a 610. dicséret (*Menj el a te nyugalmadba*).

Zámoly szülötte, Csanádi Imre (1920–1991) *Elsőszoba* című versében siratta el szülőházának régi berendezését (1957). Öregszülője (dédnagyanyja) a Bibliából itt olvasgatott, imádkozott:

Gyászolom a dohos nagybibliát,
meg amit – szemén rozzant ókulával,
száját mozgatva,
pörgetve kövér könnyeit –
öregszülénk böngészgetett
ráérős ünnepdelutánjain:
az ódon imádságos könyvet.

Csanádi Imre híres versében (*Egy hajdani templomra*) Zámoly gályarab prédikátora, Alistáli György igehirdetéséről, zsoldáréneklő gyülekezetéről írt:

Nádfedeles pajta, sár-alkotmány lehetett,
mégis szentegyháznak ékesen neveztetett;
áldott áhitatra
magába fogadta
a kis gyülekezetet.

Taposott jobbágyok, német elől szököttek,
török sarcát sínylők, e szent helyre feljöttek;
bocskorban, mezítláb;
szomjúhozva itták
próféták mit hirdettek.

Testben szakadozva, szabadulva gályákról,
szólt hatalmas szóval toprongyos prédikátor;
gátakat sodort már
válaszul a zsoltár,
zúgták mint erős tábor.

A fiatalabb költőtárs és földi, Csoóri Sándor (1930–2016) a párját írta meg Csánádi versének (*Egy templom falára*):

Fehér falak,
ti függőleges hómezők,
fehér falak,
ti isteni téglalapok,
fölhólyagosodtatok
a zsoltáros szájak szelétől.
Apró mészbuborékok, csöndkupolák,
az én gyerekhangom is őrzitek.
Énekeltem a vasárnapok tisztaságában,
mint hegyeken futó, gyerekarcú vizek.
A fehér ingnyakú szegények közt
olyan jó volt az ének gyümölcsébe harapni,
mint széllel szemben szaladni.

Néztem a férfiakat:

[..]

Égett szájukon a zsoltár teste, mint Dózsa Györgyé,
hosszasan és fenségesen,
lángol még ma is előttem,
hosszasan és fenségesen.
Templomi falak, köztetek emelkedtem
a szegények együgyűbb egébe,
ahol az Isten helyett Nap süt
s földet szánt az ének ekéje.

Csoóri Sándor, nagyanja kultikus cselekedete révén, már születésekor kapcsolatba került a Bibliával: „Apai nagyanym, Bakos Mária, már fél lábbal a sírban volt, de az az emberen túli, égi hit tartotta életben, hogy neki meg kell várnia a jövevény érkezését mindenképpen. Először azért, mert ő látni akarja a gyermeket; másodsor pedig azért, mert gyászba nem szabad beleszületnie senkinek. És mint mondják, meg is várt. Sőt a fejem alá ő csúsztatta oda a Bibliát is eltökélten. Ez volt az ő csendes, jelképes búcsúzása és végrendelete. Utána gyorsan magára is csukta mandulavágású, besenyő szemét. Azt, ha falun egy újszülött kezéhez kapát érintenek, nem nehéz megfejteni: legyen a kölök jó dolgos,

ügyes, szorgalmas, égjen a keze alatt a munka. A bibliás »bájolásnak« azonban már többféle jelentése is lehet. Például: legyen a világra jött lélek hithű protestáns, mint amilyenek az ősei voltak. Ne felejtse el a szegény gályarabokat, akik magyarul szóltak a legegyszerűbb paraszthoz is, és akiket hiába kínoztak meg idegen hatalmasságok és idegen istenárulók, hajlíthatatlanok maradtak meg-aláztatásaikban is. De jelenthette egyszerűen azt is, hogy az új sarj írástudó ember legyen. A tudásé és a törvényké, s a világért se maradjon odahaza parasztnak” (Összemosódó képek múlt időből, 1980).

Írástudóvá válásának fontos lépcsőfoka a pápai református gimnázium zsol-táros szelleme. Hetvenedik születésnapján említette: „Ifjúkoromban mindig nagy átéléssel énekeltem a XXXV. zsol-tárt: „Perelj, Uram, perlőimmal, / Harcolj én ellenségimmal.” Ez a szenvedély valamiféle genetikai örökség lehetett bennem, kifinomult dac, végvári elődök hagyatéka...” Minderre nagy szüksége volt a „nemzet rebelliseként” folytatott küzdelmében.

Szikszi János református lelkész harangzúgás közben ismertette *A magyar nemzet függetlenségi nyilatkozatát* a Zámollyal szomszédos Csákberényben 1849 pünkösdjén. Ugyanezt Manszbarth Antal római katolikus plébános is meg-cselekedte. Az ünnepélyes alkalmon a református templomban felhangzott a 35. zsol-tár:

Perelj, Uram, perlőimmal,
Harcolj én ellenségimmal,
Te paizsodat ragadd elő!
Én segedelmemre állj elő!
Dárdádat nyújtsd ki kezeddal,
Ellenségimet kergesd el!
Mondjad ezt az én lelkemnek:
Tégedet én megsegítlek!

Eközben a katolikus templomban a magyar szentekről zengett az ének:

Isten, hazánkért térdelünk elődbe,
rút bűneinket jóságoddal född be,
szent magyaroknak tiszta lelkét nézzed,
érdemét idézzed!

(Éneklő Egyház, 258.)

Hazafias cselekedetük megtorlásaként a császári rögtönítélő katonai bíróság mindkét csákberényi lelkipásztort Nagyigmádon 1849. július 12-én halálra ítélte, és kivégeztette. Szomorú történetüket Sobor Antal *Perelj, Uram!* című könyvében dolgozta fel, amiből Román Károly színművet írt, Szikora János fil-met rendezett.

Tanka János (1908–1992) nagyanyja a bihari Derecskén esti borsópirgálás közben unokájával együtt zsoltárokat énekelt. A költő unoka *Nagyanyám* című versében emlékezett a „szegény, elnyűtt, bibliás” parasztasszonyra:

Az ősi ház eresze alján
ültünk, elért a nyári estharangszó:
én már a gyermek félig alvám,
de két kezed közt még zizgett a borsó.

Szólígtattál: no lelkem, alszol? –
hallod a Kálló-parton, hogy dalolnak?
Mi ketten énekeljünk arról,
ki által most csillagok ragyognak...

És énekeltünk. Tán az Isten
elnézte, hogy a borsó közben pergett:
gond zörgetett ott a kilincsen,
a nincsen néha, hát az Ige kellett.

Sötét borult ránk észrevétlen,
jó volt, meleg volt: rajtunk Isten szárnya.
Toronyzalun kelő holdfényben
kürtszó hullott az éjszakába.

Azóta is sok könnyes este
fölgeng a régi zsoltár bennem, –
fejfád tán szívedig süllyedt le,
de lelked örködik felettem...

A napszaknak megfelelően a napi énekek közül a 691. számú is felhangzott:

A fényes nap immár elnyugodott,
A föld színe sötéten maradott,
Nappali fény éjjelre változott,
Fáradtaknak nyugodalmat hozott.

Szövege és dallama Moldvából származik.

A papköltő, Bódás János (1905–1987) vörösberényi segédlelkészként a zsoltárok hatásáról írta:

Ha zúg az orgona s a zsoltár,
és sebes szárnyra kap a hit,

a Lélek szent forgószelébe'
szívek sodródni fel az égbe,
lerázva bűnök láncait.
(*Ez a mi templomunk*, 1927)

Ide kapcsolódnak a sárkeresztúri születésű tanárköltő, Bokros János (1938–1989) önvallomásos sorai:

Én dünnögök és dudorászok,
mert ördögök és mennyországok
ingerkedő játéka bennem,

zsoltárral hűt, bordallal éget,
fölém vonja a teljességet,
melyet én is kerekítettem.

(*Dudorászó*)

Bokros János is zsoltáréneklő magyar volt, akire kollégája, Paál Lajos (1929–2019) emlékezett: „Nagyon fiatalok voltunk... Néha, jókedvünkben táncoló fiatal férfiak, népdal- és zsoltáréneklők, akik tiszteletlenül kiáltották a plafonon túl az ég felé: »Az embereket Te meg hagyod halni«, majd elkomorodva és eltűnődve: »Te előtted ezer év csak annyi, mint a tegnapnak ő elmúlása, és egy éjnek rövid vigyázása.«”

Magam is gyakran dúdoló, halkán énekelgetem Gárdonyi Géza megindító, felemelő karácsonyi énekét:

Fel nagy örömré, ma született,
aki után a föld epedett;
Mária karján égi a lény:
isteni kisdéd szűznek ölen.
Egyszerű pásztor, jöjj közelebb,
nézd a te édes Istenedet!

(*Éneklő Egyház*, 45.)

A zsoltárokat, dicséreteket a hitoktatás-, egyházi középiskolákban az egyházi éneklés keretében tanítják. Károly fiúnk a hittanórán tanult karácsonyi dicséretet (*Dicsőség mennyben az Istennek!*), este a fürdőkádban is lelkesen fújta. A katolikusok is éneklék: „A misében legalkalmasabb kimenetre: misén kívül is ájtatosságokon, karácsonyfánál” (*Éneklő Egyház*, 26; *Református Énekeskönyv*, 419). Szép ajándék a fiataloknak első áldozásra, konfirmációra, bérnálásra vagy sikeres érettségi vizsgára az imakönyv, énekeskönyv, Biblia. Magam érettségire középiskolás kori mentoromtól, Milcsinszky Alajos kápolnásnyéki plébánosunktól kaptam Szentírást. Ma is őrzöm.

Petőfi Sándor kedvenc eledele volt Szentpétery Zsigmond (1798–1858) színész özvegy édesanyja töpörtyús pogácsája. A névnapjára süített csemegét a költő 1845-ben zsolnároskönyvvel honorálta. Egri Ákos visszaemlékezése szerint: „A Petőfi nevenapját követő harmadnap reggelén a nagymama ablakában egy szép, bőrkötésű, új zsolnárkönyvet világított meg a felkelő nap fénysugára. A könyv borítékjára ez volt írva: »A legáldottabb szívű Nagymamának!« Nagymama úgy vette észre, mintha Petőfi alakja suhant volna el az ablak mellett. A jó nagymama igen vallásos, hitbuzgó tiszteletesné volt, s ódon, kopott zsolnárkönyvből naponként többször szokott énekelgetni kis udvari szobájában. S erről Petőfi tudomással bírt” (Egri 1908, 35).

Feleségem balassagyarmati nagymamájának hagyatékából maradt ránk a „vén Szikszai”: *Keresztyéni tanítások és imádságok a keresztyén embernek külön-különb-féle állapoti és szükségéi szerint, a vélek élni akaróknak lelki hasznára kiadta Szikszai György debreceni prédikátor*. E kegyes tartalmú könyv és a Biblia olvasása a zsolnárénekléssel párhuzamosan folyt. Szikszai könyve 1786-ban jelent meg Pozsonyban, azóta több mint hetven kiadást ért meg. A mi példányunkat 1932-ben jelentette meg Budapesten a Sylvester Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság. A táblájára utólag nyomtatott felirat szerint (*Felvidék visszatért, 1938–1939*) ajánlódék volt visszatért magyar református testvéreink számára.

A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei múzeuma állandó kiállítását megnyitó istentiszteleten 2018 májusában az egyházkerület lelkipásztorainak közreműködésével zengett a zsolná: beleremegtek a pápai ótemplom falai, de a lelkünk is.

IRODALOM

- Arany János levelezése (1852–1856). Sajtó alá rend.: Sáfrán Györgyi. Arany János összes művei XVI. Budapest, 1982, Akadémiai Kiadó.
- Bódás János: *Szirom és gyümölcs. Válogatott versek*. Székesfehérvár, 1996, Kálvin János Kiadó, Vörösmarty Társaság.
- Bokros János: *A hetedik napon*. Székesfehérvár, 1989, Vörösmarty Társaság.
- Csanádi Imre: *Egy hajdani templomra. Válogatott és kiadatlan versek, 1936–1988*. Budapest, 1989, Szépirodalmi Könyvkiadó.
- Csomasz Tóth Kálmán: *A református gyülekezeti éneklés*. Budapest, 1950, Magyar Református Egyház.
- Csoóri Sándor: *Tenger és diólevél. Összegyűjtött esszék, naplók, beszédek, 1961–1994*. I–II. Budapest, 1994, Püski Kiadó.
- Csoóri Sándor: *Ünnep a hegyen. Vallomások a szülőföldről*. Székesfehérvár, 2005, Vörösmarty Társaság.
- Egri Ákos: *Petőfi Sándor életéből. Petőfi Könyvtár XII*. Budapest, 1908, Kunossy, Szilágyi és Társa.
- Éneklő Egyház. *Római Katolikus Népénektár – liturgikus énekekkel és imádságokkal*. Budapest, 1986, Szent István Társulat.
- Gelencsér József: *Zsolnáros magyarok. Fejér Megyei Hírlap, XLVI., 46, 2001. március 17., 5.*

- Gelencsér József – Lukács László: *Szép napunk támadt. A népszokások Fejér megyében.* Az István Király Múzeum Közleményei, A sorozat, 30. szám. Székesfehérvár, 1991.
- Gyulai Pál: *Kritikai dolgozatok, 1854–1861.* Budapest, 1908, Magyar Tudományos Akadémia.
- Paál Lajos: *Kosztolányi tollára való tanár volt. Bokros János emlékkönyv.* Szerk. Román Károly. Székesfehérvár, 2011, Vörösmarty Társaság, 239–242.
- Pálfy G. István: „Dörömböl, ság, karmol a veszély...” Születésnap beszélgetés Csoóri Sándorral. *Reformátusok Lapja*, XLIV., 8. 2000. február 20., 1, 4. *Református Énekeskönyv.* Budapest, 2021, Kálvin János Kiadó.
- Sobor Antal: *Perelj, Uram!* Budapest, 1985, Móra Könyvkiadó.
- Sobor Antal: *Perelj, Uram! Székesfehérvár–Csákberény,* 2018, Alba Civitas Történeti Alapítvány, Csákberényi Református Egyházközség.
- Sziksza György: *Keresztényi tanítások és imádságok.* Budapest, 1932, Sylvester Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság.
- Tanka János: *Az Úr a béke. Versek.* Derecske, 2012.

Nemes-Lampérth József: *A Gellérthegy lejtőjén*, 1917 (olaj, vászon, 76,5×101 cm, Szépművészeti Múzeum—Magyar Nemzeti Galéria), © Szépművészeti Múzeum, Budapest

Pintér Lajos

Versek egy régi füzetből

Tagoló ének 1992-ből

Ablakunk alatt balkáni gerle
fára, fűre száll, ott burukkol –
balkonunk alatt itt Észak-Balkán,
a legvidámabb barakk múltán
legvidámabb a Balkán-kávéház.

Régi folyónkon egy égi komp jár –
részezes révésze réveteg.
Fölhangzik mégis féltőn egy ének,
ők énekelnek, a gyerekek:
hová ringsz, ringatsz, átkunk, komp-ország.

Kontrapunkt

(Egy motívumra)

Hajszál-vékonyra, tú-hegyesre
faragom ceruzáimat: karcolják
a papírt. Nem írni akarom, inkább
tetoválni a verset.
Válogatok ceruzáim között,
motozok, válogatott ceruzáim
– verstéma ez is –,
ez a *Jolly*, ez a *Breovellier*
vagy ez a *Skoleblyani*.
Túhegyes Jolly ceruzával írom
– végül a verset.

PINTÉR LAJOS (1953) költő, a *Forrás* című folyóirat szerkesztője. Legutóbbi kötete: *tóthi menyhért-énekek* (2018).

Nézd csak, este lesz, este lesz immár,
égi folyón jár a régi csónak: a Hold.
Hajnal és éjszaka távoli partjait,
álomi lét és ébredés
távoli part-falait összekötő
csónak a Hold,
ott ring az égi folyón.
Megállok most, megtörlöm
szemüvegem, dörzsölöm fájó szemem.
Éjszaka azt álmodtam, míg ringatott
a Hold, éjszaka azt álmodtam,
hogy anyám halott.
De él, tyúkot ültet – s mint régen,
még mindig bevarrja a kotlós szemét.
Túvel bevarrja. Tú-hegyes ceruzával
varrom én is a verset.

Mondd csak, Hold, égi csónak,
fiaimat az életnek nevelem, ugye,
nem egy jövőendő háborúnak?
Éjszaka, éjszaka, éjszaka,
orgona föld-illata,
jázmin illata, rózsza illata,
eső áztatta föld orgona-illata.
És minden eladó.
Hajnal lesz. S a nagy árverésen
– hajnali átverésen –
elkel a Hold is,
a mindenkit ringató égi csónak,
hajnalra elkel a Hold is.
Hisz minden eladó.

Ki ringatja majd álmainkat?

Falrajz az Újépület oldalán¹

Le a kalappal! Illetve egyelőre fel, hogy majd lekapható legyen.

Reggel értesültem a Neugebäude falát díszítő újabb ábrázolatról, s iparkodtam, hogy lássam is; előbb érjek oda, mint az átmeszelésre kirendelt silbakok. Látszott, gyorsan dolgozott az ismeretlen kollega, kevés vonallal, sebtében rajzolt, a lényegre figyelmeztet csupán, de épp e koncentrált igyekvés adott friss erőt a képnek, oly bájt, utánozhatatlant, mi rögtön megfogott. Ha akkurátusabban ügyködik, részletesebb stílt s kidolgozottabb formát talál, joggal ítélnéd akár visszatetszőnek a jelenetet, nyájas olvasó, meglehet, ha majd leírom (mert el az sem kerülhető), s te majd elolvasod, annak is fogod tartani, ordinaré, mondod, infernális vagy rút módon frivol, ám hidd el, ott a helyszínen, az Újépület oldalán másként hatott.

Dél felől, a Drei Kronen Gasse irányából érkeztem, jó egynéhányan ámolyogtak ott, és nem csak férfinép. Mind inkább derült; olyat, ki háborgott, nem láttam, s rosszalló szentenciát sem mondott senki sem, holott az ajkakon nem volt lakat. Tótuul, rácul, németül trafikáltak, tán oláhul vagy gurául is, legtöbbször persze magyarul beszélt. A kényesebb szók deákul hangzottak el, mi a magyar beszédnek akkortájt szemérmes különcsége volt, ez aztán férfitársaságban vagy a honvédek s a pór nép között el-elmaradt, s így sajátos lett a nyelv, nem könnyen eltanulható. Példaként említem csupán, hogy a concubitusra használt tőszavuk mást és mást jelent függően attól, mily szócska jár előtte. Elbaszni, kibaszni, átbaszni, lebaszni, rábaszni, bebaszni, szétbaszni vagy végül odabaszni... mindnek más értelme van, s egyiknek sincs már az említett aktushoz köze. Talán értesz, késői olvasóm; ha mégsem, tőlem ne várj magyarázó disszertációt, mert mind én sem tudom. Ahhoz nem elég itt élni, sőt születni sem; hozzá száz Ungarish felmenő szükségeltetik egész a vérszerződő hétvezérekig, kiknek sorát, hogy a confusio nagyobb legyen, görög pentameterben skandálja itt a nép: Álmos, Előd, Ond, Kond, Tas, Huba és Töhötöm.

OROSZ ISTVÁN (1951) Budakeszin élő képzőművész, rajzfilmrendező.

1 Grimm Vince készülő önéletrajzának részlete.

De félresiklottam nagyon. A kaszárnyából küldött culágerek, mert végre megjelentek hárman is, fejük vakarták, s oly ímmel-ámmal kezdték keverni vödrukben a mészt, mintha azt gondolnák, ha már el kell pusztítaniok a hírhedt produktumot, legalább adják meg módját, s a művelet minden részletét, mészhígítástól pemzlitörlésig bőven kiporciózták.

A hivatalos protocollum szerint a criminálmétodus ilyenkor az, hogy a Helytartótanács kirendel egy képíró, ki fölveszi a bűnjelet, vagyis a skandalumábrát átrajzolja a címeres füzetbe, hogy a további nyomozásnál a detektívek hasznára váljék; a rombolás csak ezután következhetik. Szemán jött, a rendőrségi fantomképrajzoló, ki onnan ismerős nekem, hogy könyomdamban volt segéd egykoron. Ügyes legény, Ruszinszkóból való, Munkácson tanulta a rajzolást, de túl gyorsnak ott ő sem volt mondható, álmos szemekkel pislogott a képre, így maradt idő, hogy fölvezöljam magamnak én is a pompás ábrázolást. Most tehát, figyelmezz olvasóm, ezt teszem szavakkal is.

Von Jellasics tündöklök ottan hadvezérként, oldalán kard, fején taréjos Zweispitz kalap, ahogy húzatos gukkerébe nézvén Pestet kémeli. Zsófia főhercegnő előtte térdepel (pufándlis rokolya, széles dekoltázs, fűzőbe vont derék, nyakmásli, loknis hajfodrozat), rajongva néz a bánra föl, s megdagadt phallosát (hogy a deákos névnél maradjak) csókjával illeti. A vázlatos mű legkidolgozottabb része ez. Hogy a tudatlanabb szemlélőt segítse, a szereplők mellett – horribile dictu! – karakteres verzál betűkkel ott virít nevük. JELLACSICS, SOFIA FRIDERIKA, bár alig hiszem, hogy a környülállók közt lett volna egy is, ki e segítségére rászorult. Meghitt, idilli rajzolat, kár érte, hogy elveszett a többivel, mert ez idő tájt Pest városában majd mindenik napon feltűnt hasonló ábrázolás kapun, palánkon, házfalon, mit sorra elmeszeltek. Hogy ki rajzolta őket (gyanítható, hogy egyazon kéz műve mind), meg nem mondhatom, noha sejtésem lenne épp, de engem akkor már nem érdekelt meg senki sem. Faggatták talán Lieb Micut, ki Szerelmey néven Lauka Charivarijába rajzolta gúnyképeit, de tudtommal ő sem nyilatkozott.

A kedélyes álmélkodók növekvő hadából egy karcsú fiú lépett hozzám, ábrándos kék szemek, ki azzal próbálta férfibbá magát növelni, hogy szőke szakállát tekintélyesre hagyta, ez volt tán nevének óhaja, kit hírlík, kikezdték színész körökben, hogy ágyában gyermeket tart. Rájöttetek már? Ő volt Jókai. Megismert, mert németül köszönt, mit magyarul fogadtam el. Tudtunk egymásról, mi ösmeretségnek akkor még alig volt hívható.

– Ott voltunk a Wollgassén pénteken – így indított –, s hadd mondjam, elbűvölt a költeménye.

Próbáltam iróniát találni abban, ahogy szólt, vagy kettős értelmet a mosoly mögött, de egyiket sem vettem észre, s most, hogy sokadszorra idézem föl egykori disputánk, most sem találok ilyet sem hangsúlyában, sem tekintetében. A Wollgassén, a leégett német teátrum előtt a Pest ellen vonuló von Jellasics miatt opponáltak a helyi németek. A gúnydalok, spontán szónoklatok közt az egyik műsorszám az vala, hogy Paulina nővérem pár strófát Jellasics-eposzomból

citált. Ötöt-hatot? Több tán nem is volt belőle meg, igaz, a meglevők sem hangozhattak végig el, mert a nép, a pesti svábok dalolni kezdték a *Zsófia*, *Zsófia*, *Metternich* / *Zsófia*, *Zsófia*, *Jellasics* kezdetű nótát, mit tovább idézni nem fogok, mert már kimerítettem minden pórszavat, mi a cenzorhatóság által egy írásra kipurciózott. Sőt túl is léptem azt: bruh-ha-ha. A sokadalom többi fölszólamlása azt taglalta, hogy a városhoz közeledő bán mely testrészébe miféle eszközök meddig tolassanak bele (zömükben tövig).

- Ki kéne nyomtatni, s a kormány ponyváján osztani – folytatta Jókai.
- Én meg hallottam önt személyesen a Redoute előtt.

Hogy értsd te is majd, késői olvasó, mi nekünk ott félszavakból volt nyilvánvaló, ahhoz már hosszabb mese tartozik. Ki volt von Jellasics? Báró és főkatona a császár- királyi armadában, éppen velem korú; táborszernagy, kit a forradalmi napokat követve sebtében horvát bánná ütött Ferdinánd, s legott császári tanácsossá is, hogy a renegát magyarság megfenyítéséhez kellő decretuma legyen. Pesten, Budán, de tán a két hazában akkor már mindenütt ismert volt e név, s aligha hangzott három mondat el, hogy bennük egyszer a bán neve említve ne legyen.

De mégis előbből kezdem el. Noha Pesten élek már tucat évnél is régebb óta, mégis bécsi származék vagyok, ki az osztrák politikum értésében jártasabb talán, mint az itt lakók; s a distancia, ahonnan a birodalom történelemcsinálót figyelhetem, tán tisztább képletet mutat, mint annak optikája, ki a sűrűből szemez. Három politika versengett a jövőt illetően, melyek a márciusi forradalmak után gyorsan fedték föl arcukat. Elsőként a Camarillát hozom, e conservatív testület kívánalma az volt, hogy ne változzék semmi meg. A reformok vonassanak vissza, amily gyorsan csak lehet. A magát liberálisnak hívó ifjúság a nagynémet eszméért lelkesült, s oly alkotmányt akart, minek kimunkálását a frankfurti parlamenttől remélte. E radikális törekvés legnagyobb ellenfele az a Prágából induló teória volt, mi ausztroszlávizmus néven híresült el, mely szerint a soknemzetségű álladalmat cseh-illír császársággá kell alakítani, melyben a nem szláv lakosság, vagyis a német és magyar ajkú rész kisebbségbe lépzen kényserítve majd.

Szabadelvűnek gondolván magamat, a nagynémet ideáért lelkesültem, s bár ötvenhez voltam közel, úgy tetszett, ha Bécsben lennék, a lázadó ifjúsággal építeném a barikádokat. Ugye bizonygatnom sem kell, hogy az új magyar világ, vagyis a pesti kokárdás revolucionerek, majd a Batthyány gróf vezette felelős ministerium érdekében is e másodikként előadott terv állott, vagyis, ha a személyes szimpátiáktól eltekintek, eszméim akkor is melléjük sodortak volna.

Ausztriára nézvést a legnagyobb rossznak a szláv összefogás ígérkezett, így aztán igencsak meglepő volt, mi a Camarilla boszorkányüstjében kifőtt. Titkon tüzelték, majd egyre nyíltabban támogatták a magyar ellen felkelt szerbeket, s mi túltett rajta is, forszírozták a horvátok támadását. Úgy képzeltek, ha a potenciális veszélyt jelentő nemzetségek gyöngítik egymást, abból nekik csak haszon keletkezhetik, s ha egyik a másikat kivérezeti, a maradékkal leszámolniok

nem lesz majd nehéz. Jellasics aligha látta át, hogy maga is eszköz csupán, a bécsi fondorlatnak eszköze, hisz a Camarillában legnagyobb szavú bajor főherceg-asszony személyes kegyeltje volt, vagy több is annál, mint kegyelt. A Neugebäude falán pompázó festvény mellé száz hasonló volt állítható. Legtöbb szóbeszéd egy Bad Ischl-i pásztoróráról beszélt, órákról inkább, hisz a gyógyfürdőzés után kilenc hónapra megszülető Ferenc József atyjaként számon tartott férfiak közt Josip Jellasics gróf csak az egyik volt – Wasa Gustav svéd királyi herceg s az ifjú Napóleon, a sasnak fiókájaként emlegetett reichstadti prinz társaságában. A biztos csupán az anya: a Zsófia Friderika Dorottya Vilma satóbbi nevre keresztelt fenséges főhercegasszony, illetve ami még nála is biztosabb, hogy az atya *nem* Habsburg–Lotaringiai Ferenc Károly őfőhercegsége volt.

Jellasics úgy vélte, épp a magyar exemplum nyomán buzdulva föl, eljött az ő ideje, hogy javítsa Horvátország státusát a birodalmon belül, s úgy gondolta vagy azt súgták neki, hogy a Batthyány-kormány rovására szerezhethet előnyöket. Tábort gyűjtött a Dráva mentén, és nyíltan készült a betörésre. A császár ugyan némi alkotmányos látszatintézkedést foganatosított ellene, s az udvar közvetítő tárgyalást is szervezett Jellasics és Batthyány között, amelyen azonban a horvát bán oly pökhendin lökte vissza a békejobbot, amit csak az tehet, kinek mögötte biztos segítők sereglenek.

Így állt tehát a nemzetpozíció, midőn Jókaival eszméket cseréltünk, s a föltámadó eső elől egy közeli serházba tértünk, hol kelvirág s szalonna is járt emlékem szerint a serhez. És később eltörtünk egy szivart.

Mi még, mi fontos volt akkor nekünk? A magyar armádia! A katonák zöme olaszhonban, cseh s morva földön és Galíciában állomásozott, hogy ott császáraját segítse. Ha visszabocsátatnak, nem lenne gond az illír csöcseléssel. De bocsátatnak-e? Hűség s törvényesség korlátai közt vergődött a magyar, s mit osztrák szövetsége kínált neki: hűtlenség s árulás. Különös egy világ volt Pest akkoron, a szomszédos teremben olasz kadettek kugliztak garasban, s a bőrkötényes kellner, ki légycsapóval járt az asztalok között, frank volt, helvét hitű.

– Ki kéne nyomtatni hát? – ismétlem el szavát, mit a pattogó esőben kommentálni elfeledtem. – Jól értem Önt?

– Úgy bizony! S a kormány ponyváján osztani. Hogy mi pénz kapható, nem tudom, de sejtem azt: Petőfi Marseillaise-e, vagy mit annak mondanak, *A honvéd* kilenc strófa csak, s érte ötszáz forintot kapott.

Átjött a mondaton egy csepp indignáció, mit a szájszögletbe rajzolt mosoly azonnal zárójelbe tett. Akkor már híre járt, Petőfi úgy ajánlotta föl versét százezer példányban való nyomtatásra, hogy magának érte tízezer pengőforintot akart. Persze a végül megkapott ötszáz is több, mint amit versért a két magyar hazában fizettek valaha. Tudtam a köztük megromlott kapcsolatról, arról már akkor ki nem tudott, de hogy a finans-kalamajka továbbbrondítja azt, új volt nekem.

– Az *Életképeket*, tán ösmeri, most én csinálom. Szerkesztő-újdondász vagyok a kolofon szerint Petőfivel, de ő már nem redaktál szeptember vége óta, nincs is itt, legföljebb néha postáz egy költeményt. De nevében is mondhatom,

ki biztos nagyra tartja önt, s hálás a *János vitéz*hez rajzolt huszáros envelop miatt, hogy a Jellasics ellen írott époszát örömmel hoznánk...

- Egy fordítást? Magyarra téve át?

- Inkább átszerkesztés legyen. Szívem szerint való, mit írt, de ily svarc-gelbezős napokban az ön német neve..., tán érthető, ha most nem. Az átköltő viszont én magam leszek. Fizetni persze önnek is fogunk..., sőt csak önnek..., de értse meg, jó-e most azt írni egy mégoly nekünk való vers alá is: németből fordítottatott.

Érezte tán, megbántott, vagy komplimenten járt esze, mi korom szerint megillet, ám nem lévén ötlete, ügyetlenül tárta szét kezét.

- Az Életképek sajnos nem közöl rajzokat.

Megsajnáltam, mert látszott, nem jut oly kárpótlás eszébe, mellyel iménti mondacsát enyhíteni vagy jóvá tenni tudná, bárhogyan iparkodik.

- Talán egy sakkfeladvány? - pöcköltem el egy serhabba fúlt legyet.

- Ó, sajnos az sem... Tudom, ön sakkozik. Párizs..., mindent tudok... De ily időkben... Nincs rá kereslet.

- Az enyém más; amíg a kellner a sörkorcsolyával kijön, fabrikálok redaktor úrnak egy aktuálisat.

- Fejből, sakktábla híján?

- Ehhez tábla s báb nem szükségeltetik, hallgassa csak, amice Jókai:

Feladat Sakkozók számára. A' partié így áll. A' feketesárga részen van egy király, meg egy királyné. Van egy futó - ez Jellasics. Van egy bástya - ez Windischgraetz. Van egy ló - ez Récsei Ádám. Van két pion - ezek a' ráczok és oláhok. A' háromszinü részen - sem király, sem királyné. Van egy futó - ez Baldacci. Van két bástya - ez Perczel és Görgei. Van egy ló - ez Teleki Ádám. Van hat pion - ezek a' magyarok, székelyek, olaszok, bécsiek, lengyelek és tirolok. Kérdés, hogy lehet a' feketesárga királynak és királynénak hat húzással mattot adni?

Akad már lap korábban is, mi sakk-aufgábékat publikált (a Pestre is eljutó *Leipziger Illustrirte Zeitung*ban magam is közöltem számosat), és rendszeresen megjelenő sakkrovatok is léteztek (az *Illustrated London News*-ét csak azért említem, mert szerzőjével, Mr. Stauntonnal (ki nem csak sakkmatador, de jeles Shakespeare scholar) váltottam akkor több levélt). A magyar sajtó első valódi sakkfeladványa azonban csak tizenegy évvel később, 1859 decemberében jelent meg a *Vasárnapi Ujság*ban, a szerző Rozsnyay Mátyás, a szerkesztő pedig, találjátok ki... Jókai. A lap hozzám, Sztambulban éltem épp, csak a következő évben érkezett, nem lett volna értelme hát a megfejtést megküldenem (most versenyen kívül megteszem: 1. Fc 8 - f 5, e 7 - e 6. 2. Fc7 - d8, e6 x f5. 3. e4 x f5, e5 - e4. 4. Fd8 - f6#. Minden más húzásból patt lehet), azt meg pláne nem lett volna ildomos megírnom, hogy a szabadszállási patikus, tudniillik Rozsnyay mily rosszul értesült, midőn arról tudósított, hogy a londoni iparkiallítás nagy versenyét Szén János nyerte meg. Szép álmom, de sajna nem való. A győztes egy boroszlói számtantanár, név szerint Anderssen úr; igaz Szén kétszer is legyőzte őt, de az meg négy ízben Szén Janót. (Erről egyszer majd szólok többet, és arról is, mért nem állhattam sorompóba én.)

De vissza most az *Életképek*hez! A decemberi számban (1848-ban vagyunk megint) jött tehát magyarrá átköltött s megkurtított eposzom Jókai Mór név alatt; a cím *Pan Jellasicz*, s ugyanott a sakktalány. Nagy szenzációt egyik sem kelthetett, mert utolsó szám volt. Landerer állta szavát, mely szerint, ha az *Életképek* négyszáz példány alá esik, fölmond a márciusi férfiaknak. Megszűnt a lap. Négyszáz olvasó egy nyomdásznak kevés, s hogy elartson két immár családos férfiút, ahhoz meg semmi sem. Azt, hogy a háttérben én is ott valék, aligha tudta meg. Pénzt nem láttam belőle, igaz nem is reméltem. Csinálj magadnak, gondolhatták, kik tudták a bankóprésben is érdekelt vagyok.

A Jellasics-verset tovább faragtam, igaz, már Debrecenben, mert Szilveszter napján Windisch-Grätz megszállta Pest-Budát, s kinek vaj volt fején (ez rá és rám is állt), továbbfutott. 1849 nyarán, hogy visszavitta fővárosunkat Görgey, kiadható lett a gúnyeposz, Kozma Bazil nyomtatta német betűkkel, s egy évre rá Lipcsében is kijött. A cím: *Jellacschiade*. Akik kézbe vették s olvasták anno Jókai opusát (na persze nem sok pesti bürger volt ilyen), azok konstatálták az egyezést. Hétsoros, jambusban írt versszakok, rímképletük: x a x a b b a. Az utolsó, a ritmust is megugrasztó párrímes sorok és a mögéjük húzott csattanó teszi azonossá a verselést.

Jókai. Mondják, hogy a bukás után e költemény miatt kellett bujdoskolnia. De akkor ott a serház asztalánál, elfelezvéen egy hosszú Gschwindt-szivart, ezt ki sejtette még? Közzájón forgott, minő bajok kerülgetik, vállára tettem hát kezem. A bántó Petőfi-vers miatt, mit épp az *Életképek* közölt, Vörösmarty elhidegült tőle. S főképp a nagy költő köre. Anyja kitagadta, s a Laborfalvi-frigy miatt a barátok zöme is kerülni kezdte. Mi az anya szemszögéből tán érthető, hisz színi delnőt vett el, nyolc évvel korosabbat, kinek magának is volt már gyermeke, törvényen kívüli leányka, kit nevére sem vett a színész Lendvay, mindez elég ok egy anya botránkozására, megengedem, e sok közül tán egyik is elég; a társak felől nézvést, az ő szemük szögéből azonban semmiképp. Ők háborgásukkal Petőfit majmolták. Petőfi meg..., hogy épp e költő, a poétáknak tán legnagyobbika vonna határt a szerelemnek, rántaná azt a porba le, s válna hirtelen erkölcs-csősz nyárspolgárrá..., arra nincsen szavam! Legföljebb ennyi: nyárspolgárrá Petőfinek nem kellett válnia, mert az volt lelke mélyén: minden ízében filiszter. Igaz, egy vátesz maszkját viselve s jakobinus szerepben tündökölve. Bizony: Petőfi! Értettem sértettségét, hisz március óta Jókai körött keringett a szóbeszéd, ki az ő forradalmát orozta el; a szentté tett napot. A Petőfi által játszott szerephez illett volna inkább, hogy kokárdát tűzzön mellére, és csókot hintsen homlokára egy prima donna a nyitott színpadon, de az mégis a kékszemű Jókai karjába omlott, kit csak Móric kisasszonynak hívtak még tegnap is a Pilvaxban a nagyfiúk. Skandalum volt néki ez! Ki ösmertem Petőfit, tudtam, hogy mily hiú s mily önérzetes.

A téma kapcsán kezdett párcsevely később közhelyes szofizmákba fúlt. Hit nélkül győzködtem Jókait, hogy a költők joga úgy suvickolniok saját nimbuszukat, hisz abból élnek, mint nekem, ki plakátokkal promulgálok műkereskedésemet,

s hírlapi ephemerát fizetek, hogy könyomdám ismert legyen. Ő meg azt próbálta hitetni el, a költők fátuma, hogy a hon állapotján búsongva kopjon föl álluk, vagy szüzek komplimentjét epedve hasadjon meg szívük, s tallérok helyett csillogot számoljanak csupán a mennynek boltozatján.

Ha tudományom nincsen is elég ily philosophiákhoz (kedvem se sok), de arra tán elég vagyok, hogy bátyjaként – kétannyi voltam akkor épp, mint Jókai – hozzá hajoljak, s átkaroljam a föltolult melancholiát enyhíteni. Hagytam, beszéljen, folyt a román belőle akár a földuzzadt patak; fabulált, mondaná más, én hittem mindenik szavát, ha tudtam is, hogy túlzó némelyik. Épp azt színezte hosszasan, hogyan vitt Kossuthtól menlevélt a zsványkirály, Rózsa Sándor saját kezébe, midőn a második kört (vagy már a harmadik volt?) kellnerünk kihozta, s betoppant a csuromvíz rajzoló, ki végzett az Újépületnél. Alighanem futott idáig, mert lihegett, csuklott, tüsszögött szegény.

– Szemán! – kiáltottam felé – Szemánka, egy serre vendégünk legyen!

– Danke, Grimm bácsi – jött asztalunkhoz – danke schön... – s a köhögéstől szinte fuldokolt. Látszott beszélne még az ágrulszakadt, s kezét csókolna, mint szokása volt, de a krákogástól megfagyott torkán a szó. Megfordítottam a papírt, mi előttünk hevert, s kezébe adtam az ónt, írja le, mit mondana. ICH TRINKE LIEBER ETWAS WARMES – körmölte nagybetűkkel, s hogy a sor végére ért meg is szűnt fuldokolni, s már beszélt megint: – úgy érte a ser, herr Grimm..., a ser legyen meleg..., sőt inkább bodzaherbaté legyen. Kacagtunk: felcser kell neked, s köpöly; először ő is, aztán hirtelen komor lett, fehér, majd akár a főzött rák veres. A pír a bal fülétől indult, a föl-le nyeldekelt ádámcsutkáig volt szemmel követhető, s meg aligha állt a csizma földte tíz lábujj előtt. Fölnézett lopva ránk, s a papírt leste újra táguló szemekkel. Kapcsoltam hirtelen, s láttam, hogy érti Móric is, mi baj; de tudta rögtön, mit kell tennie. Az elnyomott szivart szájába vette újra, s a csővé gyúrt papírt a gyertyalángba mártva rágyújtott vele.

– Nincs gond, fiú – ütöttem hátba jó Szemánt, kit most a füsttől könny is kerülgetett.

– Grimm bácsi, én...

– Ne folytasd, fiú! Mit láttunk, semmi már.

Hogy értsed, olvasó, az írásban, miket Szemán elénk vetett, a nagybetűs kalligráfia épp megegyezett az újépület falára rótt szöveg betűivel. Grafológusnak sem kellett lenni hozzá, hogy megértsük: az éji rajzoló s kit nappal a polícia kiküld lemásolni a bűnjelet, az egyetlen személy.

Ki más: a tüsszögő, a csukló kis Szemán.

Fecske Csaba

Szerény öröm

hát ezt a napot is megértem
csupán szerencse ez nem érdem
szerény öröm de azért öröm
amely lopva szégyenkezve jön

megkeseredik számban a nyál
ilyen ízű lehet a halál
rémülten kérdem mi lesz velem
ha nem maradok meg senkiben

átmenni a szomszédba merész
kaland minden mozdulat nehéz
öreg csontok nesztelen úsznak
a testben s célja sincs az útnak

előre félem már ami jön
hogyan elesek s csontomat töröm
vagy zűrzavar támad fejemben
és nevemet is elfelejtem

eltévedek az életemben
nem tudom merre kéne mennem
valahol ott fogok kikötni
ahonnét nincs mód visszazöknöni

FECSCKE CSABA (1948) Arnóton élő költő, író, publicista. Utóbbi kötete: *Őszi napozás* (Magyar Napló, 2024).

Eltévedt madár

szerelmet elhagyni
nem lehetne szebben
amikor elfér már
egyetlen egy sebben

régi seb begyógyul
fölkel a nap reggel
holnap tudhatod meg
tegnap mi vezett el

másnapos reggelek
libabőrös esték
azt az elveszettet
hiába keresnéd

lehet hogy most máshol
lennél szívesebben
nem találsz otthonra
saját életedben

valahol a ködben
eltévedt madár szól
ez a kesergő hang
maradt csak a nyárból

Idejétmúlt

régi valójában idejétmúlt
kérdés kínoz még mindig
a sebek sokáig bírnak emlékezni
nincs kifutási idejük
miért és hogyan jutottunk oda
ahova jutottunk kevés voltam
a boldogságodhoz kellett valaki más
aki hajlandó és képes is minden áldozatra érte
megbocsátának már de nem tudok
mert nincs kinek és nem is lehet
hiszen a szerelem nem bűn csak a hazugság
a szükséges rossz ami aláaknázza életünket
az elgömbült válaszok a félresikló tekintet
mikor már csak temetni lehet nem megbocsátani
vagy újramezdeni hiszen életünk nem csak
egyetlen csalódáshoz elég

Nemes-Lampérth József: Szajna híd, 1913 (tus, papír, 330×500 mm,
Szépművészeti Múzeum—Magyar Nemzeti Galéria), © Szépművészeti Múzeum, Budapest

Kortizol

- Jár rendszeresen orvosi ellenőrzésre, szűrővizsgálatokra?

- Nem mondanám.

A doktor egy pillanatra a szemembe néz, majd beikszel egy rubrikát az állapotfelmérő kérdőívemen.

- Mostantól fog.

Bólintok egyet.

- Fogyaszt alkoholt?

- Hm. Igen.

Újabb két tollvonás, X.

- Milyen rendszerességgel?

Jó kérdés. A héten eddig minden nap ittam, ha nem is sokat - a tegnap kivételével, amikor is kicsit túlzásba vittem. Most épp ez esik jól. De azért ez nem mindig megy így. Múlt héten is sokat ittam például, de előtte három hétig egy kortyot sem. Múlt héten jó okom volt rá, ezen a héten meg, ha már egyszer elkezdtem, kicsit ráhúzok, de holnap abbahagyom, és akkor azt fogom élvezni, hogy épp nem iszom.

- Heti néhány alkalommal.

A két tollvonás most hangosabban karistol. Egy pillanatra felélénkül a fejfájásom, mintha halántékon szúrnának egy vékony, hosszú tűvel.

- Dohányzik?

Ezt a kérdést is mindig úgy teszik fel, mintha az ember vagy minden nap dohányozna, vagy kábé még sosem gyújtott volna rá. Most épp dohányzom, két hete pedig még épp leszokóban voltam. És ilyenkor el is hiszem magamnak, hogy többet nem fogok dohányozni. Aztán jön valami szarakodás, vagy valaki nagyon felcsezs valamivel, és azon kapom magam, hogy másfél hete már megint minden reggel sorban szívom a piros Marlborókat.

- Néha - előlegezem meg a következő leszokást.

- Naponta?

BÓDI PÉTER (1991) író. A Váci Piarista Gimnáziumban érettségizett, majd a Képzőművészeti Egyetem hallgatója volt. Legutóbbi regénye: *Hype* (2021).

- Hát...

- Hány szálát?

- Néhányat. Tényleg nem tudom megmondani.

Most több karistolást hallok, legalább két ikszet hagy a papírján.

- Fogyaszt kábítószeret?

Ösztönösen a szemébe nézek, mintha egy klubban kérdezne egy ismeretlen a drogbeszerzési szokásaimról, és azon kezdek el agyalni, hogy megbízhatok-e a tagban.

Még vagy negyedóráig faggat esetleges szív- és érrendszeri problémákról, koleszterinszintről, lehetséges mozgásszervi problémákról, műtétekről, gyógyszereszedési szokásokról, gyógyszerérzékenységről és allergiákról, majd megméri a vérnyomásomat – ami elvileg olyan magas, hogy azzal mindenképpen foglalkoznom kéne –, letakarom az egyik szemem, felolvasok egy számsort, letakarom a másik szemem, leolvasok egy másik számsort, és megvagyunk. Kifizetem, nyomtat, pecsétel. Kész az egészségügyi alkalmasságim.

Mióta a NAV és a rendőrség is folyton razziázik, az nem nagyon megy már, hogy zsebbe fizetnek ki minket egy-egy buli után. Így most jóval kevesebbet keresünk, ráadásul minden hétre jut valami agyzsibbasztó baromság, járhatok kormányablakba, intézmem kell az adóügyeimet (eddig csak a TB-t kellett párhavonta elutalnom), és folyton felmerül valami tök váratlan, mint ez, hogy menjek el gyónni egy orvosnak, aki ezért még le is gombol két gramm spuri árával. Ráadásul csak reggelre volt időpont, én meg minél előbb le akartam tudni ezt a az egészet, hogy hétvégén mehessek dolgozni. A koránkeléshez viszont nem vagyok hozzászokva – szakmai ártalom. Így nyilván megittam valamit, hogy időben elaludjak, amiből az lett, hogy éjfélkor még lementem a nonstopba egy kétdecis vodkáért meg néhány sörért.

Hazaérek, hideg zuhany, kávé, cigi.

Mikor az orvos megkérdezte, milyen rendszeresen végzek testmozgást, eszembe jutott, hogy hetek óta nem kardióztam. A terembe lejárok minden másnap, ha kicsit ráérek, akár naponta is, de csak hipertróf edzéseket csinállok már hónapok óta – meg is látszik, a karomon már az összes pólóm feszül. Lassan viszont már a hasamon is. Rohadjak meg, ha így folytatom, pocakot fogok eresztetni, ami így, hogy elkezdtem kopaszodni, lassan kész közhelygyűjteményé varázsol: száztíz kilós, kopasz, pocakos-de-kigyúrt kidobó leszek, már csak az Audi hiányzik. Bár ettől egyelőre nem kell tartani... eddig csak egy Fiatra futotta, de augusztusban nem jött ki a gyerektartás, így azt abból fizettem. A gyerektartás és a kardiózás bokszmeccset vív az agyamban. Rá kéne nézmem a számlámra és a dugipénzemre, hogy állok, mert hó vége van, és elsejére ígértem, és igen, rám férne egy izzasztó edzés is, de egyszerre a kettővel nem tudok foglalkozni, így segíték kicsit a kardiónak, beviszünk egy horgot a gyerektartásnak, ami, ha ettől nem is veszíti el az eszméletét, azért mindenképp szüksége van egy kis pihenőre. Előveszem a bokszzsákomat, majd felrakom a szobám

plafonjára fűrt kampóra. A szomszédok biztos imádják, amikor ezt csinálom... Bár még sosem szóltak be miatta. Felrakom a bandázst, a kesztyűt a helyén hagyom.

Húsz perc múlva, mikor már a padlón szinte elcsúszom a saját izzadságomtól, eszembe jut, hogy elfelejtettem melegíteni. Ennyit a prevenció szemléletéről. Mégis, szinte érzem, ahogy az endorfin átjárja a testem. Egész jó a kedvem. Ennyi elég lesz, gondolom, majd röviden, szűken lenyújtom a karom és a mellizmom – bunyózáshoz ezeket nem árt valamennyire kötötnen hagyni –, majd, mikor újra eszembe jut a gyerektartás, elkezdem a hátamat is nyújtani, alaposabban.

Enni kéne valamit.

A hűtőhöz megyek. Néhány tojás, egy kevés tej, aszalódó zöldségek. És két sör. Hm. Megmaradt két sör tegnapról. De még korán van hozzájuk. Mindegy, kikapok egyet, úgyis meginnám, ha nem most, pár óra múlva, addig meg azon kattognék, mikor iszom meg. Essünk túl rajta, holnaptól úgysem iszom. Miközben megpisszentem a sört, egy pillanatra átjár néhány örömhormon: már a gondolattól boldog vagyok, hogy egy darabig abba fogom hagyni az ivást.

Berakok egy techno mixet, hangosan, és miközben a sört kortyolom, az albérlletben mászkálok. Jó lenne valami olyasmivel leköttni magam, minthogy rendet rakok. De nincs rendetlenség. Nem azért, mert kényszeresen takarítanék. Egyszerűen csak nincs nagyon minnek rendetlenül lennie. Lényegében csak aludni járok haza. Nincs sok cuccom. Összevissza költöztem az elmúlt tíz évben, és mindig egyre kevesebb szarságot vittem magammal. Ruhák, két szemeteszsáknyi kacat, egy polcnyi könyv, egy régi laptop, bokszsák és néhány sportfelszerelés, kábé ennyi. Laci haverom segített beköltözni, egy fordulót mentünk a Suzukijával, és meg is voltunk. Hűtő, mosógép meg egy-két bútor volt a lakásban, egy matracon alszom, átmenetileg jó lesz. Éppen ezért bosszantóan kitüremkedik egy doboz a sarokból. A nővérem dobta be múlt héten. A férjével segítettek anyámnak kipucolni a garázst, akkor szedték össze a tartalmát. Engem amúgy meg sem kérdeztek, ráérek-e, ami egyfelől rosszul esett, mert ebből az jön le, hogy nem is számítanak rám, másfelől megkönnyebbülés is volt, mert nem értem volna rá vasárnap délelőtt – reggel kilencig dolgoztam egy psytrance bulin. A dobozban a garázsban talált gyerekkori játékaimat gyűjtötték össze. Ki kéne hajítani az egészet a szemétkébe, de most még ennyire is képtelen vagyok. Valami érzelemmentes dologgal szeretnék foglalkozni.

A következő sört egy kisszéken ülve iszom meg, miközben farkasszemet nézek a sarokban levő dobozzal. A lábam nem dobog a techno ritmusára, szinte el is felejttem, hogy hallom.

Mikor elfogy a söröm, elhatározom, hogy elugrom, és veszek még néhányat, aztán kitalálom, mi legyen a mai nappal. Úgy fest, melő nem lesz este, akkor már hívott volna a Főnök. Holnaptól meg úgysem iszom.

Szokatlanul nagy a sor a Penny Marketben. Bár nincs hozzá kedvem, ekkor megint beugrik, hogy le kéne csekkolni, mennyi van a kártyámon, elvégre a napokban fizetnem kell a gyerektartást. Először halogatni próbálom a gondolatot, aztán beugrik, hogy néhány hónapja, mikor kártyával akartam fizetni egy bevásárlást, nem volt rajta elég, és nagyon kellemetlen volt, mehettem haza kápéért. Előkapom a telefonom, megnyitom a netbankom.

Hm.

Végül is... a sör még kijön.

Haza kell mennem pénzért, el kell mennem egy Erste Bankba, és meg kell kérnem őket, hogy tegyék fel a kártyámra a pénzt, hogy tudjak majd utalni Sárinak.

Nem késhetek a gyerektartással.

Ez az egyetlen megmaradt kapcsolatom a fiammal.

Az erkélyen ülök, és azon agyalok, mi lett így elcseszve bennem. Délután kettő van, és én iszom. Nem mintha megbántam volna, hogy vettem néhány sört, de tudom, hogy nem ezt kéne csinálnom. Tudom, hogy bánnom kéne. És mégis tisztában vagyok vele, hogy akkor se csinálnék másként, ha látnám a döntéseim hosszú távú következményeit: az ereszkedő pocakot, a még magasabb vérnyomást, a merevedési zavarokat, a májkárosodást, a pusztuló agysejteket, az alkohol és a kátrány hatására terjeszkedő lehetséges rákos daganatot. Általában gazdagokat látunk azon értetlenkedni, hogy az emberek miért cserélik le pillanatnyi élvezetekre a hosszú távú egészségüket. Elvileg ebben nincs semmi racionális. Pedig sokkal könnyebb lenne nemet mondani az alkoholra egy olyan életet élve, amiben egyik pillanatban még a medencémben csobbanok, a következőben meg már az egyik sportkocsimban hajtok a környék legjobb étterme felé. Saját konditerem, a legjobb minőségű és ízű ételek, a legszebb nők és egy olyan kapcsolati háló, amiben az ember sosem unatkozik. Egy ilyen életet élve én is könnyen elégténeim ki az igényeimet máshogy, de így, hogy épphogy kijön az a néhány sör a számlámon levő pénzből, egyszerűen nincs jobb befektetési lehetőségem, minthogy legalább egy pillanatnyi boldogságot vásárolok magamnak. Úgy érzem, ha még ezt is elvonnák tőlem, ha még ezt is elvonnám magamtól, nem maradna semmim, csak egy üres, bérelt szobám egy tizemeletes panelban.

Rágyújtok.

Megszólal a telefonom, benyúlok érte a zsebembe, és közben lehamuzom a nadrágomat. Részegebb vagyok, mint gondoltam, pedig csak a negyedik sörnél tartok. Enni kéne valamit.

Norbi az, az én jó öreg Norbi haverom. Abban bízom, hogy műszakot akar velem cserélni, de aztán beugrik, hogy ma ő sem melózik. Egy házibuliba hív el. Mennék vele? Mennék.

– Viszont finánciális szempontokból okosan kéne megoldani a dolgot – mondom, hogy ne számítson tőlem bontatlan üveg viszkikre meg második csomag 120-a piros Marbira.

- Le vagy te is égve?
- Le. Elment a pénzem a kaukcióra meg a költözésre.
- Elittad, tesó?
- El.
- Amúgy kaució.
- Ja, tényleg.
- Na figyi, szard le! Kiss Misinél lesz a buli, az meg úgy tele van, hogy tők mindegy, mit viszünk. Nálam is üres a tárca.
- Megint elkurváztad a pénzed?
- Elkurváztam meg ruhákat vettem rajta. Ismersz.

Miután leteszem a telefont, azon agyalok, miért volt olyan fura ez a hívás. Aztán rájövök: mióta szakított velem a csajom, most először beszélünk Norbival bármi másról is a munkán kívül. És mikor voltam én Norbival bulizni utoljára? Vagy mikor találkoztam én Norbival utoljára nem melóban? Valószínűleg még Ádi születése előtt. Sebaj, megpróbálok pozitívan felfogni a dolgokat. Egy előnye csak van annak, hogy ismét magányos kan vagyok: újra élvezhetem az egyedülálló férfielet előnyeit – csajozhatok például. Meg, ha ahhoz van kedvem, délután kettőkor sörözhetek az erkélyen, és senki nem csesztet semmivel. A receptoraim nem várt dopaminlöketet azonosítanak: ez még akár egy jó nap is lehet!

- Vágod, ez a nem ivás, ez, ez marhára működik, tesó, elképesztően érzem magam... - mondja Norbi, miközben a mosógép tetején vékony, hosszú csíkokra osztja a metamfetamint. Tetőtől talpig új ruhákban van, Fred Perry ing, bomberdzseki, valami menő kalap, Martens bakancs, minden fekete és bordó árnyalatokban. Már elszívtunk egy spanglit, ami kicsit fejbe verte, mégis hadar - ...és nem csak fizikálisan, érted, nem csak testben. Elvileg az általános kortizolszinted magasabb, még akkor is, ha csak néha iszol, de ha szkippeled az egészséget, az alapszint alacsonyabb, érted? - A válaszomat meg sem várva lehajol az egyik csíkhöz, miközben felém tartja a kezét. Odaadom neki a félbevágott szívószálat, az egyik felét az orrába dugja, a másikat a csík fölé helyezi, majd felszívja az egészséget. - Huh! - Egyenesedik ki. - És az állóképességem is jobb! Visszamentem edzeni meg minden, már sparringoltam is a héten.

- Ez fasza, haver, egyszer nézz le hozzánk is - mondom, majd rácsapok egyet a vállára. - Akkor ma sem iszol?

- Nem én!

Szipog egyet, befogja az egyik orrrlyukát, szív, majd befogja a másik orrrlyukát is, megint szív.

- Te jössz - mondja, majd a kezembe adja a szívószálat.

Rámutatok a kilincsre - szó nélkül cserélünk helyet, most ő tartja az ajtót. Miközben én is a csíkom felé hajolok, Norbi tovább részletezi az alkoholmentes élet előnyeit, de képtelen vagyok rá figyelni, csak arra tudok gondolni, hogy ha Norbi képes nem inni, akkor elvileg én is képes kéne legyek arra, hogy bármelyik

káros szokásomat elhagyjam, mégsem fogom megtenni, valamiért nem érzem magamban az erőt ehhez... illetve, azt talán igen, de honnan kerítsek motivációt, ha még ahhoz sincs elég motivációm, hogy végiggondoljam, mi válhatna?

Eredetileg ma nem akartam spurizni, de úgy voltam vele, ha éjjel után nem iszom, akkor azért valami legyen bennem, ha már elvileg bulizunk. A hűtő előtt állok, kibontom a valahányadik sörömet. Negyedóra alatt kéne meginnom éjfélig, annak meg semmi értelme, a holnap kezdődhet holnap reggel. Ráadásul valaki telepakolta a hűtőt piával, ez meg most kifejezetten jólesik. Kompromisszumot kötök: ezt az estét még kiélvezem rendesen, aztán holnaptól összekapom magam. Visszamegyek Norbihoz, a kisszobában hagytam – valami csajt fűzőget. Mivel Norbin kívül nincs kedvem mással beszélni, leülök melléjük, de előveszem a telefonom, hogy ne érezzék úgy, engem is be kell vonni a társalgásba. Felmegyek az Instagramra, és azon kapom magam, hogy figyelem, Sári kirakott-e valamit.

– És hogyhogy egyedül vagy? Mármint, egy ilyen nő...

Norbi nagyon tud menni a csajoknál, ha akar. Én ilyen nyilvánvalóan sosem tudnék nyomulni. A lány zavarában nevetgél, de érződik rajta, hogy jólesik neki.

– Hát, harmincnyolc évesen...

– Viccelsz? Most vagy a csúcson.

Újabb nevetgélés. Elrakom a telefonom, nagyot húzok a sörömből.

– Sári! – sikít fel a Norbi mellett ülő csaj, mire én szinte kiköpöm a sörömet.

– Timi! – ordít vissza egy túlsminkelt, túlsúlyos, túlóltözött nő az ajtóból. Ez bizony nem az én Sárom. Illetve hát, Sári már semmilyen szempontból nem az enyém.

A két csaj egymásra ugrik, ölelkeznek. Amíg lezavarják a *nemisláttalak* jellegű smalltalkot, Norbi felém hajol.

– Ezt a másikat vihetnéd te.

– Hogyne, Norbi.

Timi visszaül Norbi mellé, megkezdődnek a bemutatkozások, de Sári – mármint ez a másik Sári – mintha fintorogna egyet, miközben kezét fog velünk.

– Odébb ülsz egy kicsit? – szólít meg váratlanul.

– Hogyne, úgyis ki akartam ugrani még egy sörért. Ti kértek valamit? – kérdem a többieket is, miközben felállok, de még mielőtt válaszolhatnának, Sári mentegetőzni kezd, hogy miatta ne, csak az ágy mögé akar benyúlni: oda rejtette a rozéját. Nem mintha szüksége lenne még rá. Artikulálni is alig tud már.

– Szóval, semmit? – kérdem Norbiékat, de közben rájövök, hogy Norbi nem iszik, Timi különösebben nem érdekel, ez a Sári meg pláne nem.

– Ti megittátok a rozémat? – kérdi váratlanul Sári, miközben továbbra is az ágy mögött matat. – Nem hiszem el.

– Hm, nem – mondom.

Sári feladja a kutatást, leül a helyemre, széttárja a karját.

- Hát, ilyen nincs. Alig húsz perce tehettem ide. - Ekkor meglátok egy szinte teljesen üres üveg rozét a polcon. Rámutatok.

- Az ott?

Sári odanéz.

- Szóval megittátok?

- Nem - vágja rá Norbi. - Én nem iszom.

- Én meg sörözöm - mutatok az üres üvegemre.

- Most minek kell hazudni? - rimánkodik Sári, miközben egyenesen Norbi szemébe néz. - Elég lett volna annyit mondani, bocs, nem tudtuk, hogy a tiéd, vagy valami, de hazudni...

- Nem mi voltunk - mondom, miközben elkezd bennem felmenni a pumpa. Nem úgy, hogy csapkodni kezdjek, inkább csak úgy, mint amikor lekési az ember a vonatát: tehetetlen düh.

Sári morgolódni kezd, majd megfogja Timi kezét, de közben nem veszi le a szemét Norbiról.

- Menjünk! - mondja, majd kirángatja a barátnőjét Norbi mellől.

Egy darabig szótlánul ülünk egymás mellett. Egy fiatal srác összetör egy poharat, majd kézzel próbálja összeszedni a szilánkokat - pontosan tudja: ha Kiss Misi megtudja, hogy összetört a gyerekszobában egy poharat, és még csak meg sem próbálta összeszedni, annak pofon lehet a vége.

- Ez gyakran esik meg veled?

- Viccelsz, tesó? - neveti el magát Norbi, de ebben a nevetésben nincs semmi sértettség vagy csalódottság, inkább csak egy érzelemmentes beidegződés. - Múltkor, vágod, mentem haza melóból, hullafáradtan, és egy lány ment előttem, olyan kábé tíz-tizenöt méterrel. Néha hátranézett, majd egyszer csak elkezdett futni, amitől én is megijedtem... mármint, ha azt nem is, de kíváncsi voltam, mitől fél, szóval így ösztönösen hátranéztem, de nem volt ott senki. Akkor jöttem rá, hogy a csaj hetekig fogja mesélni, hogy követte egy cigány az utcán.

- Hm.

- De nem haragszom rá, tesó. A bulikban is látod, mennyi patkány próbál folyton nyúlkálni a lányokhoz meg ilyenek, mikor csak táncolnának egyet.

Ekkor Timi váratlanul megjelenik az ajtóban.

- Nem cigiznétek egyet? Sári nem dohányzik.

A tekintetében benne van valami ilyesmi is: bocs a barátnőmért, kicsit részeg - vagy csak én látom bele, nem tudom.

- Én nem dohányzom - mondom széttért karral, és közben ránézek először Norbira, majd a cigimre is, hogy jelezzek: menjen és vigye a cigimet is. Eddig az övét szívtuk, és tudom, hogy fogóban van.

Valahogy a kezembe keveredik egy üveg Jack Daniel's. Ezt kortyolgotom, miközben egy fotelban ülök a nappaliban. Egy ütést érzek a vállamon, erősebben, mint azt illik.

- Örülök, hogy te is itt! - hajol bele a pofámba Kiss Misi, aki így az egész panorámát lefedi. Másfél fejjel kisebb nálam, de vagy harminc kilóval nehezebb: ex testépítő, ma is aktív szteroidhasználó (és -árusító), sokajtós szekrény.

- Jó kis bulit csináltál, Misi - ordítom túl a kilencvenes évek pumpáló elektronikájának rezgését.

- Ne is mondd! - hajol közelebb a vérekes szemével és leizzadt pólójával. - Jó látni, hogy kimozdulsz, még a teremben is alig láttalak mostanában!

Igaz: a kétnaponta-naponta való lejárás inkább a hónapokkal ezelőtti állapotokat írta le.

- Kösz - mondom, majd felé nyújtom az üveget. Meghúzza.

- Sajnálom, tesó.

- Mit? - vágom rá. Egy pillanatra sikerült elfelejtenem, miért kell engem sajnálni.

- Hú, haver, ha velem csinálná ezt az asszony...

Egy kézmozdulattal jelzem: hagyjuk a témát - de nem tűnik fel neki. Maga alá húz egy széket, úgy folytatja.

- Mert ha elhagy, az egy dolog. Szabad világban élünk - mondja, majd ismét meghúzza a Jacket. - Azt csinál, amit akar, érted, de a gyereket nem viheti el... hova is?

- Edinburgh-ba.

- Edinburgh-ba, bazdmeg. Ráadásul valami másik faszi miatt.

Jah. Ahogy szétmentünk, Sárira lecsapott egy kollégája, akit épp áthelyezni készültek a cég edinburgh-i irodájába, kétszer akkora fizetéssel, feleannyi munkaidővel. Sárinak döntenie kellett, vele költözik-e. Nem hiszem, hogy sokat vacillált volna.

- Ne is mondd.

- Szóval, testvérem, veled vagyok, csak ezt akartam mondani, meg jó látni, hogy te így egyben vagy meg minden - megint ráüt egyet a vállamra. - Acél-faszú gyerek vagy te, én már rég a sitten ülnék, súlyos testi sértés miatt, minimum. Azt az edinburgh-i köcsögöt én biztos szétkapnám.

- Hát, az nem lenne valami okos.

- Nem is mondom, hogy egy Alfréd Einstein vagyok, vagy ilyesmi, csak hát, érted.

- Kösz, Misi - mondom, mert nem tudok mást mondani.

- Nem kérsz egy csíkot vagy valami?

Jólesne, de ha ezt a faszt tovább kell hallgatnom, szétmegy a központi idegrendszerem.

- Nem, köszönöm.

Kikapom a kezéből Jacket, nehogy magával vigye, majd meghúzom, és közben abban reménykedem, hogy mire végzek a korttyal, Misi eltűnik onnan.

Ezúttal szerencsém van.

Minek kellett szóba hozni Sárít? Olyan érzés, mintha a lelkemből valami sötét anyag áramlana ki, és lepné el az egész testem, szinte érzem, ahogy fokozatosan

telepedik rám a szar kedv. Nem tudok nem gondolni arra a rohadt dobozra. Otthon vár, a sarokban. Három hete, mikor átmentem Sáriékhoz, hogy meglátogassam Ádit, Sári anélkül mondta, hogy *ne adjak most a gyerekeknek több kacatot*, hogy megkérdezte volna, mit hoztam. Mikor megkérdeztem, miért, úgy vágta rá, hogy *azért, mert költöznek, és csak a legfontosabb dolgokat viszik magukkal*, mintha mi sem lenne ennél természetesebb. Mintha mi sem lenne annál természetesebb, hogy a gyerekem ezentúl 2360 km-re lesz tőlem. Amúgy ezt tényleg nem teheti csak úgy meg, apaként nekem is vannak jogaim. De lemondtam róluk. Az apaságról nem, de egy nyilatkozatot aláírtam, hogy nem fogok beleszólni a költözésbe. Cserébe bármikor kirepülhetek hozzájuk, meg ilyesmi, és tudom, hogy ez az egész nem korrekt velem szemben, de végig azt éreztem, hogy ha én most itt nekiállok kardoskodni amellest, hogy ne költözzenek el, akkor utána aztán tényleg a világ legjobb különélő faterja kell majd legyen, különben csak megfosztottam a családom a boldogságtól. És meddig lennék én olyan jó apa? Két hétig? Két hónapig? Két évig? Tíz évig? És aztán? Szóval ez egy dupla vagy semmi szituáció, és én a duplához kevés vagyok. Aláírtam a nyilatkozatot, és a dobozzal a hónom alatt hazasétáltam. Azóta ott áll az összes megmaradt gyermekkori játékom a sarokban, a Marvel és DC szuperhősök, az Action Manek, Shongoku, Bionicle figurák és az összes olyan karakter, akik szép emlékeket hagytak bennem a gyerekkorról, hiába tudom, hogy ami nem Happy Meal menüből van, az az Ecseriről. Képtelen lennék kinyitni azt a dobozt, úgy érzem, akkor valami végleg eltörne bennem.

És ettől gyengének érzem magam.

Nem tudom, meddig iszom, és nézem közben a táncoló, dülöngélő embereket, de egészen addig olyan, mintha megszűnne az időérzésem, míg egyszer csak azon kapom magam, hogy két faszi elkezd előttem lökdösődni. Valami csaj-ügyön vitatkoznak, valaki rányomult valakire vagy letaperolta, szóval a szokásos. Az első pofon elcsattanása előtt mindkét tag mögött felsorakozik egy néhány fős társaság, méregetik egymást, megy a shittalking. Az alacsonyabb üt először. Meghúzom a Jacket, majd végignézek egy körülbelül másfél perces tömegverekedést. Az egyik srác pont a fotelem mellett landol, kiütés. Egészen addig megy ez a szar, míg Kiss Misi ismét a nappaliban nem terem néhány további kissmisi-szerű fazonnal, és szét nem szedik a társaságot. Egyből tudják, kinek van igaza: azoknak a srácoknak, akik az ő haverjaik – a másik társaság valaki ismerősének az ismerősei. Kirakják őket. Kiss Misi kissmisi-szerű haverjai elidőznek kint vagy jó tíz percet – gondolom, a taknyot is kiverik a négyfős brigádból, majd mikor visszajönnek, szolid tapsot kapnak.

Azon gondolkodom, milyen fura, hogy bennem ez az egész semmit sem mozgatott meg, nem néztem még csak izgalommal sem az eseményeket. Pedig az ilyesmi korábban mindig felcsigázott.

Azt hiszem, túl vagyok az este fénypontján.

Ideje lenne hazamenni.

Körbenézek, Norbit nem látom sehol, és Timit se. Benyúlok a zsebembe a cigimért. Nem találok. Átnézek mindent, de sehol sincs meg, aztán rájövök, hogy odaadtam Norbinak, és azóta nem beszélünk. Remek. Meghúzom a Jacket, majd kimegyek a teraszra, hogy lelejmoljak valakit. Hárman vannak kint, egy ölelkező pár és egy csaj, kicsit távolabb. Dohányzik. Odamegyek hozzá, és ahogy közeledek, egyre élesebben látom. Sári az. Nem az én Sárim, illetve nem az a Sári, aki egyszer az enyém volt, hanem ez a másik Sári.

- Azt hittem, nem dohányzol - szólítom meg, de ekkor rájövök, hogy az ő nézőpontjából ennek nincs sok értelme. Nem kéne többet innom.

- Kérsz?

- Aha. És te ilyet? - nyújtom felé a Jacket.

Nagyon sokáig hallgatom, ahogy összevissza panaszkodik. Néha hümmögök, tómondatokban válaszolok, ő idővel nekem dől. Átölelem.

Hm.

Miért ne?

Felé hajolok, és össze is ér a szánk, de elrántja a fejét.

- Te... meg akartál csókolni? - kérdi mosolyogva. Mielőtt válaszolnék, az jut eszembe, hogy nem is néz ki olyan rosszul ez a lány.

- Hm. Lehet.

Elneveti magát, majd visszahajol, és ő smárol le. Egy darabig ezt csináljuk, majd teljesen váratlanul elkezd a kert felé rángatni. Egy pillanatra oldalra kapom a tekintetem, és látom, hogy a másik pár már eltűnt onnan, csak néhány srác jött ki azóta cigizni, de mind háttal állnak, le se szarnak minket.

A fűben fekszünk, néhány bokor takarásában. A csaj összevissza markolgatja a végtagjaimat, majd a pólóm alatt érzem a kezét, elkezdi kaparni a hátam. Benyúlok a szoknyája és a bugyija alá, ujjazni kezdem, miközben ő kicsatolja az övemet, majd rám markol.

És nem történik semmi.

A csaj nagyon próbálkozik, de nem kezdek el keményedni. Ez abban nem zavarja, hogy néhány percen belül elélvezzen. Hangosan nyög közben - már biztos, hogy csekkolgatnak minket a bokor mögül, és közben a hátam is fáj a karmolásoktól.

- Ez miért nem áll fel? - tör elő belőle váratlanul, lihegve, miközben úgy ránt egyet a farkamon, mintha összekeverhetném egy másikkal is a sajátomat.

- Hát...

- Nem tetszem?

- De, de, nem az...

- Hát akkor?

- Nemrég hagyott el a...

- Nem akarok az exedről hallani - mondja.

Egyszerűen képtelen vagyok felállítani. Nagyon rajta vagyok, hogy stimuláljam az agyam, mindenféle szexuális élményekre gondolok, például Sárival, mármint a másik Sárival, de semmi sem segít, és közben érzem, hogy magától

a stressztől csak még távolabb kerülök attól, ami minden reggel magától történik meg. Volt már ilyen néhányszor, ráadásul eddig még csak nem is karmolásztak közben. Kamaszkoromban összejöttem egy lánnyal, vele voltam sokáig, és miután elhagyott, próbáltam csajozni. Kétszer vittem fel magamhoz lányt, de mindkét alkalommal ez volt, aztán jött egy újabb hosszú kapcsolat, vele is ez volt – de csak az első alkalommal. Miután ő is otthagyott, egy darabig az ismerkedés gondolata is taszított, volt egy két hónapos kapcsolatom, amire már nem is nagyon emlékszem, majd jött Sári – vele minden simán ment, már elsőre is. Azt hittem, rég túl vagyok ezen, hogy ezt a hülyeséget már rég kinőttem.

De nem.

Egyszerűen képtelen vagyok még baszni is.

– Valamit rosszul csinálok? – kérdi ez a másik Sári.

– Nem, dehogy, csak... szerintem kicsit túl sokat ittam.

– Haha, szerintem én is...

Úgy érzem, ha hagyom beszélni, valami olyasmit mond, amit nem akarok hallani, úgyhogy megelőzőm:

– Nem jönél át? Ott tudnánk nyugiban lenni.

Elvégre második próbálkozásra eddig mindig összejött. Sári megőrül az ötletnek, és mond még valami olyasmit, hogy ne aggódjak, ihatok én akármennyit, ő fel fogja tudni nekem állítani, majd meghúzza a Jacket, kiegyenesedik és leporolja a szoknyáját.

– Elköszönök a csajoktól, várj egy percet.

– Jó.

– Hol találkozunk?

– Itt megvárlak. A teraszon.

– Sietek, addig hívj egy taxit! – mondja, majd visszarohan a teraszra, én meg egyből azon kezdek el agyalni, hogy mennyire lesz kellemetlen az, ha hazaviszem ezt a csajt, majd ott se fog felállni. Aztán meg azon, hogy nekem nincs nagyon pénzem taxira. Aztán meg azon, hogy ez milyen rohadt szánalmas, pláne ez a kettő így egyszerre. Felállok, begombolom a nadrágom, meghúzom a Jacket, majd a mobilommal körbevilágítok, nem esett-e ki valami a zsebemből. Nem, de Sári cigije ott van. Belenézek, van még három szála, és ott az öngyújtója is. Kiveszek egy cigit, rágyújtok, majd visszamegyek a teraszra. A srácok még mindig ott vannak, egy spanglit adogatnak körbe. Megnéznek maguknak, de nem szólnak semmit.

Elhatározom, hogy elszívom a cigit, és ha Sári nem ér vissza, amíg elnyomom, elindulok haza egyedül, gyalog. Egy óra alatt otthon vagyok, egy kijózanító séta pedig még jót is tenne, ráadásul így nem kell a pénzen és a merevedésen paráznom, sőt még arra is lenne némi esélyem, hogy kialudjam magam – Norbi valami ritka gyenge spurit szerválhatott, már alig érzem. Ebben az esetben persze ugrik a kefézés lehetősége, amit holnap a megbánás követ majd és egy magányos maszturbálás, miközben azon kell kattognom, hogy az összes haverom képes megfektetni egy csajt, ha az már széttárta előtte a lábát.

Én nem.

Valami el van cseszve bennem.

Ránézek a cigire, még két-három slukk. Beugrik még egy érv a magányosan sétálás opcióhoz: a lakásom állapota meg az a rohadt matrac... de közben meg... nem akarok egyedül lenni.

Beleszívok a cigibe, és közben azon agyalok, vajon melyik opciót választanám, ha *csak úgy* választhatnék, majd rájövök, hogy tulajdonképpen *csak úgy* választhatok most is. A cigimre hárítom a felelőséget. Én egyszerűen nem tudok dönteni.

Aztán rájövök, hogy igazából mindegy.

Lesz, ahogy lesz.

Nemes-Lampérth József: A ravatal, 1912 (olaj, vászon, 90,8×87,4 cm, Szépművészeti Múzeum—Magyar Nemzeti Galéria), © Szépművészeti Múzeum, Budapest

Kókai János

A vers útvesztése

Sejtjeim magányossá válnak.
Nézik egymást.
Valaha együtt járták az erek útvesztőit.
Most a veszteség kézzelfoghatóbb,
mint ifjúkorom alkohelmámorában,
mikor a pezsgős pálinkától kétségbeesetten
kapualjak köveire hajtottam le fejem.
Azt hittem, keményebb fájdalom ennél nem lehet.
Most, mikor kapcsolódni látszódnak kívülről
életem elipszisei,
ellibbenek mégis a remény rémeitől,
hisz már jobban ismerem
tükörből visszaremegő ábrázatomat.
De az ábra, mi kirajzolódik, megoldhatatlanul absztrakt.
Te azt mondd, van idő, mikor a kaleidoszkóp összeáll,
és szép.
Szépen vagyunk, mosolygok rád,
ez nem cinizmus,
ez a gödör valósága,
hogyan el kell veszteni DNS-em láncolatát,
és ebből lesz kezemre bilincs,
és nincs kilincs, mivel benyithatnék bárhová.
Mert a vers nem lehet más,
mint az, amit el akarsz kerülni,
jövök rá a felolvasáskor,
kivakart seb,
mely sebesen mutat a pusztulás gyönyöre felé.

A messzi távolsága

Már nem keresem a nők szemeit.
Szélfútta hajam fehéren vakít.
Vak lettem a szépre,
kihullott szálanként rakosgatom emlékeim.
Igyekszem összefésülni a fékezhetetlent,
de kudarcom csak erősíti,
hogy a buszok ablakában tükröződő lányok
üveges vágyai az útestre vetülnek.
Egyedül a tehetetlenségem vágyom elültetni.
S kikel-e még valaha,
testem lesz-e fa
lakótelepek romjai közt?
A románcok a Kazinczy utca bárjaiba száműzettek,
üzekedve magukért,
önszerelmük rügyeként.
Ügyet csinálhatnék abból,
hogy az idő kéménye egyre vastagabban füstöl.
Gázmaszkot szerezhetnék
aprókat lélegezve,
hogy tovább, még tovább érjek,
de Mozartnak se adatott sok,
s feladni, Uram, nem tanultam miképp kell,
ha a szép már nem közelít.

Saját történelmek

(Lapok a *Gyönyörű a szibériai erdő* és az *Ahol a Csillag megáll* című kötetből)

Az első világháborút úgy emlegették a túlélők, „mint életük nagy kalandját” – írta Csoóri Sándor *Magyar apokalipszis* című esszéjében. „A második világháború történeteit azonban lelakatolt szájak őrizték.” A múlt század utolsó évtizedére mintha lekattantak volna a szájjarak. 1990-ben Hernádi Ferenc, a Volt Hadifoglyok Bajtársi Szövetségének paksi ügyintézője kérésére elbeszélgettem néhány sorstársával.

Szelp János 1945 márciusában esett fogságba Zala megyében. Hatvanadmagával kezdte „a nagy utazást” egy marhavagonban. Tengelicnél leírta a zsoldkönyve egyik lapjára: „Visznek, de nem tudom hova.” Kidobta a papírt a vagon ablakán és kikiabált a vasút mellett kapálóknak: „Paksra, a Szelp asztalshoz vigyék!” Visszakiabált az egyik kapáló: „Ismerjük a papát, elküldjük neki.” Ment tovább vele a szerelvény a Baja–Temesvár–Fekete tenger útvonalon Novoszibirszk végállomás felé. Ott asztalosműhelyben dolgozott, üvegezett és éhezett. 1947 júniusában tért haza. Debrecenben megmondták neki is: aki beszél a hadifogságról, azt visszaviszik. Felesége és (egyik) fia sem hitte el, mit kellett átélnie.

Kakstetter Ferencet Sárbogárról szállították el, ahova egyik rokonát vitte Paksról. A hatalmas foksányi átmeneti táborban az ő fenekét is megtapogatták a felcserek. Akinek a farán érzékeltek valamennyi húst, azt egészségesnek nyilvánították, tehát vihették tovább Szibériába. Rettenetes utazás – éhezés, kínzó szomjúság – után érkeztek meg rabságuk helyszínére. Két lágerben ő is erdőt irtott, majd papírgyárban dolgozott, együtt a helyi civilekkel, akik ugyanolyan rosszul tápláltak és elkeseredettek voltak, mint a hadifoglyok. Őket így biztatták a kegyetlenkedő Sztálin-fiúk: „Ti nem mentek haza soha, itt fogtok megdögleni!” Végül mégis fölvirradt a szabadulás napja. 1948 júniusának végén Debrecenben orvosok, nővérek fogadták, és tizennyolc év körüli fiatal emberek köszöntötték őket: „Büdös rohadt disznók! Miért harcoltatok az oroszok ellen?”

GUTAI ISTVÁN (1950) író, a paksi városi könyvtár nyugalmazott igazgatója. Legutóbbi kötete: *Ahol a Csillag megáll* (Keskenyúton Délvidéki Tragédiánk 1944–45 Alapítvány, 2024).

Kakstetter Ferenc a háború előtt egy helyi kereskedő, vitéz Kiss Kálmán cégénél dolgozott, a háború után pedig – átesve az igazoltatáson – egy ideig napszámba járt, azután a FŰSZÉRT-nél (a Fűszer Értékesítő Vállalatnál) talált munkát. „Nem lehetett a hadifogságról beszélni – mondta. – Nagyon szűkszavúan nyilatkoztam róla önéletrajzomban én is, mert tudtam: hallgatni kell róla. Az igazoló bizottságnál is figyelmeztettek: lehetőleg tartsuk a szánkat.”

B. G. Bösnél esett fogságba 1945. április elsején. Ő – a farhúsvizsgálat alapján – harmadosztályú embernek számított; a leningrádi körzetben papír-, szesz-, furnérlemezgyárban, cipészműhelyben dolgozott, erdei munkát végzett, krumplit szedett... Hazafelé Máramarosszigeten kiszálltak a vagonból, megcsóolták a földet, közben szóltak a harangok. Hadifogságának idejét így foglalta össze az emlékező: „Ha még egyszer végig kellene élnem azt, amit ott átéltem, akkor inkább már itthon öngyilkos lennék.”

Vayer Mátyás a doni összeomlásakor esett hadifogságba; a tambovi táborba viték. Az a tábor sohase' telt meg: annyian mindig meghaltak, ahányan érkeztek. „Amikor hallottam vagy olvastam, már itthon, hogy küldöttség érkezett szeretett testvéremgyénkből, Tambobvól, azt mondtam: Úristen az egekbe! Csak ezt ne hallanám! Amiről máig sokan nem tudnak Magyarországon: Tambovban is haláltábor volt!” Onnan az Uralba került, majd a szverdlövszki körzetbe, ahol építkezésen dolgozott. 1947 júniusában szabadult. Záhonyban egy szovjet tiszt így búcsúztatta: „Ti most hazamentek családotokhoz, boldogan fogtok élni a demokratikus, felszabadított Magyarországon.”

Hazaérve azonban tapasztalta, hogy szüleit üldözik. Nemsokára őt is. Miután megkapta az apai jussot, 19 holdon gazdálkodott. „Behívatott egyszer a tanácselnökasszony – emlékezett a Don-kanyart és a tambovi haláltábort megjárta gazda –, egy katonatiszttel akart rávenni a békekölcsön-jegyzésre engem is, akárcsak több jómódú embert. Nem engedtek haza bennünket, ott voltunk bezárva két éjszaka. Ott gondolkodtam a dolgon. Amikor legközelebb hivatott a tanácselnök, megkérdezte: „Na, meggondolta?” „Meg. Annyi békekölcsönt jegyzek, hogy annyit senki se jegyez.” „No! Ilyen jól meggondolta?” „Ilyen jól. Öt évig voltam hadifogságban, ott dolgoztam és nem kaptam semmi fizetést. Hajtsák be az oroszokon!”

A tanácselnök kikelt magából: A бүдös erre meg arra... „Majd lesz gondom magára!” Lett is: Vayer Mátyás tíz napot ült a paksi rendőrség fogdájában.

A téesz-szervezéskor meglátogatta kíséretével a madocpai párttitkár: – „Tudja, miért jöttünk? Maga máma belép a téeszbe!”

– „Az nem olyan biztos. Tudja, mit mondok magának? A magyar ember, ha valahova bemegey, illedelemesen köszön és a házigazda tisztelettel fogadja.”

– „Mít gondol maga?!”

– „Ezt gondolom, mert egyelőre itt még én vagyok a gazda.”

– „Addig innen el nem megyünk, míg alá nem ír!”

- „Akkor itt alusznak. Viszek be az első szobába egy jó nyaláb szalmát, mert az ágyamba nem feküsznek be!”

- „Azt szeretném én látni!”

- „Azt meg is láthatja!”

Később megértette: nem lehetett mást tenni, és belépett.

Kern József alakulatával Cinkotán tette le a fegyvert. Moszkvában egy vasgyárban dolgozott, aztán egy kolhozban, majd az Uralban, bányában. A háború után már 16 holdon gazdálkodott, jószággal foglalkozott, meghizlalt évente 18 disznót. 1960. december 23-án terepjáróval vitték be a tanácsházára, nagykabátban a forró kályha mellé ültetve izzasztották. - „Ide hallgasson! - mondta egyik kínzójának. - Ettől nekem nagyobb bajom volt Oroszországban, és kiálltam.”

Éjszaka betették újra a dzsipbe, kocsikáztatták egy ideig, néha hallotta a kukoricaszár zizegését majd kitették egy ismeretlen dűlőúton. *Nem tudta, hol van!* Hajnali kettőre ért haza. Reggel megjelentek náluk újra a szervezők. A felesége kérte: „Írd alá, hadd legyen nyugodt karácsonyunk.” Kern József is aláírta.

Egy bölcskei visszaemlékezőt szülei csecsemőkorában hozták a paksi börtönbe, megmutatni nagymamájának, aki nem tudta teljesíteni a rá kirótt kötelező beszolgáltatást. (Nem hiszem, hogy Balogh Lajosné született Lubik Teréziánál fiatalabban bárki járt volna beszélőn.) Nemcsak erről az emlékeről számolt be, hanem a magyar mezőgazdaság szocialista átszervezésének helyi eseményeiről is: „aki nem akarta önként beadni összes vagyonát a *közösbe*, azt bevitték a tanácsházára, és megverték. Öcsémrel sírva könyörögtünk édesapámnak: írjon alá, csak ne bántsák! Apám lovait mások hajtották. Amikor a házuk előtt mentek el a fogatosok, vagy tudták, hogy apám látja őket, ütni-verní kezdtek szegény állatokat, hogy apámnak azzal is fájdalmat okozzanak. Ők nincstelenek voltak, a téeszcsében kaptak egy kis hatalmat a kezükbe, mondjuk, egy ostort meg gyeplőt, és így is bosszút álltak.”

További változatok a téesz-szervezésre: „az úgy zajlott, mint ahogy az orosz tank [’56 őszén] átment a dombóvári laktanya kerítésén” (györkönyi férfi). Egy nagydorogi visszaemlékező a család legnagyobb tragédiájának a téesz-szervezést tartotta. Csámpai kortársa a család három kirablását említette: az állami gazdaság megalakítását, a beszolgáltatást és a téeszt.

A FŰSZÉRT három munkatársa 1956. október 24-től többször szállított élelmet a forradalmas Budapestre. Utolsó fuvarjuk november 3-ára esett. Amikorra szétosztották a főváros különböző pontjain a rakományt, életbe lépett a kijárási tilalom. Nem indulhattak haza. Az éjszakát a Kilián laktanyában töltötték, a felkelők vacsorával látták el őket, és teherautójuk mellé őrséget állítottak.

Egyikük, Mutz János hajnalban már ébren volt, amikor sorozatlövés érte az egyik ablakot. Laposkúszásban jutott vissza a hálókörletbe. Bekapcsolták

a néprádiót és hallgatták Nagy Imre közismert szövegét: „Ma hajnalban a szovjet csapatok támadást indítottak fővárosunk ellen a nyilvánvaló szándékkal, hogy megdöntsék a törvényes magyar demokratikus kormányt...”

Mutz Jánosék nem akartak hősök lenni, csupán haza akartak jutni. Azonban az nem sikerült. Egy fegyveres összetűzés közepette a pincébe menekültek; ott estek fogságba. Eredménytelen kihallgatásuk után november 14-én Üllő és Vecsés közé vitték a Vörös Hadsereg harcosai, ahol vagonokba rakták őket is. Elindultak a hadifoglyok és az elhurcoltak útján kelet felé. A nagyobb állomásokon, mint Széplak Jánosék 1945-ben, papírlapokra írt üzeneteket dobáltak ki, azzal értesítve a külvilágot helyzetükről. (Ez a vándormotívum Párkányi Raab Péter a Ferencvárosi pályaudvarnál kialakított Málenkij robot-emlékhely Gulag-emlékművén is látható.) Egy üres papírlapért nem hajol le senki, gondolták, és az üzenetekre papírtízest, húszast, később már *pirosbasút* kötöttek. Azokért valóban lehajoltak. Záhonynál egyikük az AKÖV [Autóközlekedési Vállalat] térképével üzent. Az ungvári börtönben dolgozó civil magyaroktól megtudták, hogy Kádár János került otthon hatalomra. Közben kihallgatást kihallgatás követett. A számtalan kihallgatás után megígérte nekik a vallató tiszt, hogy nemsokára mehetnek haza.

Ezalatt Mutz János édesanyja és munkahelyi főnöke elment a szovjet nagykövetségre is érdeklődni a fiáról. Ott tagadták, hogy magyar állampolgárokat deportáltak volna a Szovjetunióba. Az édesanya ekkor megmutatta a követségi alkalmazottnak a Záhonyban a vagonból kidobott autóstérvépet.

November 4-étől (más adatok szerint már 3-ától) 15-éig négyezerkétszáz embert tartóztattak le a szovjet állambiztonsági szervek, hurcoltak a Szovjetunióba és zártak börtönbe, közülük ezerháromszázat Ungváron. „De ez nem volt sem a szovjet kormány szándéka, sem a mi szándékunk”, jelenti ki Kádár János 1956. november 27-én egy aktívaülésen (Kő András – Nagy J. Lambert: Ungvár, 1956. Deportálások Kádár szemével. *Új Magyarország*, 1995. február 4., 12). Közben Szerov hadseregtábornok, a Tökölön tárgyaló magyar küldöttség letartóztatója magának Hruscsovnak jelent a letartóztatottokról és magyar állampolgárok Szovjetunióba szállításáról! 14-én Szerov és Andropov (az akkori budapesti szovjet nagykövet) az SZKP Központi Bizottságának küldött jelentéséből kiderül: Münnich Ferenc kérte, „hogy a szovjet csapatok parancsnoksága hivatalos sajtóközleményben jelentse be, hogy Magyarországról senkit sem szállítottak és nem is fognak szállítani a Szovjetunióba” (uo.).

A Magyarországról 1956-ban az ungvári börtönbe érkezett letartóztatottak névsorában 22. Bircsán (helyesen: Bircsár) János dunaföldvári, 132. Muc (helyesen: Mutz) János, 148. Nyeső (helyesen: Nyesev) István paksi lakos. Szerepel még a lajstromban Eger János (63.) paksi, Kerner Anna (84.) nagydorogi, Ron (helyesen: Rohn) Imre (170.) györkönyi, Jóföldi István (383.) bogyzslói születésű személy (kmf.uz.ua/kutatasok/deportáltak56/ungvari_bortonbe_56.htm).

„Magyar idő szerint hajnali négykor ébresztő, aztán összegyűltünk az udvaron – idézte föl az eseményt Mutz János. – Indulás előtt eligazítást tartottak.

Ha valaki szökni próbál, az örök használni fogják fegyverüket. Nem szökünk, ha Magyarország felé visznek bennünket. Ha nem, akkor balhé lesz!”, kiáltotta valamelyik magyar, megéjeneztek, megtapsoltuk. Velünk azt nem csinálhatják meg, amit a hadifoglyokkal. Inkább meghalunk, de meghal néhány ór is! Elszántak voltunk.” Kőbányán is kihallgattak mindenkit; „piszkos, rohadt ellenforradalmár” volt a hazatértek megszólítása. Közülük sokat megverték, visszaemlékezőmet is. „Állítom, ott durvábbak voltak a pribékek, mondta, mint az oroszok [valójában ukránok] Ungváron.”

(Borsi-Kálmán Béla: Mitévők legyünk? Néhány gondolat Gecse Géza: Orosz nagyhatalmi politika, 1905–2021 című könyve olvasása közben. *Hitel*, 2024, április, 97 – esszéjében írja: az 1956-os „rendcsinálók” elsöprő többsége bizonyosan ukrán volt. A történész a *Ki támadta meg Magyarországot 1956-ban* című dokumentum két pontját idézi. Az egyik: A Magyarországra érkező katonák nagy része a harkivi ezredből érkezett, ahol szinte mindenki ukrán és belarusz nemzetiségű volt.)

Mutz Jánosékat ingyen engedte utazni a villamoskalauz; a vendéglőben sem kellett kifizetniük az elfogyasztott ételt, italt. Látták rajtuk, honnan jöttek. A Déli pályaudvaron többször igazoltatták őket a pufajkások. Végül hazakerültek. Mutz János a paksi kiegészítő parancsnokságon megmutatta rabságáról szóló iratait. A főhadnagy ráordított: „Erről egy szót se beszél! Csönd lesz! Világos?!” A szabadultnak jelentkeznie kellett a paksi rendőrségen is, ahol üdvözlésképpen két hatalmas pofonnal fogadták. Azután borbélyhoz ment. Farkasdi Ferenc mester nullásgéppel megnyírta, majd megborotválta, úgy ment haza. Otthon már tudták, hogy jön, mert a hír hazaszaladt.

Megkezdődött Mutz János több évtizeden át tartó csöndélete.

Ughy Szabina

Asztal két személyre

Egy férfi és egy nő ül a kerthelyiség leghátsó sarkában.
Nyári este, halk jazz, az asztalon ledmécses villog puhán.
A férfi vicceket mesél, bort ajánl, mert tudja,
hogymelyik ételhez, mi illik, pont járt ott,
ismeri a borászt, jut eszébe, fel kéne hívni azt is,
de már csettint a pincérnek: „Lesz a hölgynek egy...”

A nő nevet és bólogat, hogy jó lesz,
persze, legalább ma este ne kelljen döntenie.
Megeszik a tagliatellét meg csokimousse-t,
még egy pohár valami, a színe, mint a borostyán.
Szép a férfi keze, gondolja magában,
kezdésnek ez pont elég.

Azóta sokszor járt arra, beült egy kávéra,
mintha várna valakire. A sarokban ott áll az asztal,
foglalt két személyre. Megérkezik a pár,
és maradnak örökké, zárvány az időben.
A férfi beszél, a nő mosolyogva nézi a kezét.

Ősz lett, a székeket egymásba rakták,
levelek hulltak rájuk, eső esett,
és még mindig csak nevet a nő,
és nézi a másik szép kezét.
A férfi zakója lassan kevés lesz,
a nő pedig a szandálban biztosan tüdőgyulladást kap.
Ónos eső és hó szakadt, a nő már bent ült le,
onnan nézte a nyarat.

UGHY SZABINA (1985) író, irodalomterapeuta, szerkesztő. Két verseskötet és egy regény után tavaly jelent meg novelláskötetete *Az átlátszó nő* címmel (Prae Kiadó, 2023).

Decemberben kihozták a hógombákat,
és forralt bort mértek.
Elviselhetetlen lett, ahogy a fagyban
egy szál pólóban még mindig ugyanúgy vigyorgott a nő.
Nem is ment aztán arra, nem bírta látni őket.

Májusban megújult a borlap. A nő kért egy pohár furmintot.
A kerthelyiség leghátsó sarkában egy idegen pár ült.
A férfi épp desszertet rendelt, a nő még nem tudta,
hogy alig fél óra múlva az egyik szép kéz,
a cipzárját rángatja, a másik pedig befogja a száját.
Nevettek sokat, és időnként a nő a férfi kezét nézte.

Nemes-Lampérth József: Kolozsvári állomás, 1917 (tus, karton, 503×655 mm,
Szépművészeti Múzeum—Magyar Nemzeti Galéria), © Szépművészeti Múzeum, Budapest

Ughy Szabina: költő és prózaíró

Ughy Szabina több mint egy évtizede publikálja írásait, és hét könyv jelent meg a neve alatt. A *Külső protézis* és a *Séták peremvidéken* verseket tartalmaztak, a *Bingó és az évszakok*, illetve *Bingó és Kókusz* karácsonya gyerekkönyvek, a *Gránátalma íze* regény, a *Kis piachatározó* egy makámában megírt kulturális összefoglaló, *Az átlátszó nő* pedig egy novelláskötet. E terjedelmes életműből én most két kötetre koncentrálok, a kezdő- és a jelenlegi végpontra: az első verseskötetre és az első novelláskötetre, nemcsak azért, mert érdekes látni a különbségeket, és megsejteni, milyen utat járt be az író művészi formálódása, hanem azért is, mert úgy vélem, ez a két műfaj illik leginkább Ughy Szabinához, és e két kötet kiemelkedő helyet foglal el az életműben.

Az első verseskötet

Ughy Szabina debütáló kötete viszonylag későn, a szépíró huszonhatodik életévében jelent meg. Az életmű első állomása általában az útkeresésről szól – kivételesen érvényes ez a megállapítás a lírai művek esetében. A *Külső protézis* címet viselő mű, bár megfelelt ennek az „elvárásnak”, nem a megszokott ösvényeket járta be. A hangkeresés, az alkotófolyamat feltérképezése vagy a művészi kísérletezgetés egy-egy kivételtől eltekintve kiszorult a kötet világából. A fiatal költő meglepően kiérlelt hangon szólalt meg, a versekben összeálló világ többnyire egyneműnek tekinthető, a keresés mozzanata pedig a lírai énre korlátozódott – a *Külső protézis* az énkeresés kötete, arról szól, miként lelheti meg a helyét a világban egy élete kezdetén levő fiatal, akinek hátra kell hagynia az elmúlt gyermek éveket, búcsút kell mondania néhány szeretett családtagjának és túl kell lépnie egy nehéz betegség árnyékain.

Ughy Szabina első kötete igencsak vékonyka, a félszáz oldal mégis három ciklust foglal magába. A ciklusok nem válnak el élesen egymástól, a fő rendezőelvnek a tematika tekinthető, a szövegek a „párkapcsolat”, „család” és „betegség”

BARÁTH TIBOR (1996) Kincsesbányán élő irodalomkritikus.

kulcsszavak alá sorolhatók elsősorban. A cikluscímek alatti, Wikipédiáról származó magyarázat-töredékek általában egy olyan aspektusra irányítják az olvasók figyelmét, ami a cikluson belül erős értelemképző szerephez jut, egyfajta mankó, ami a jelentés létrejöttét nagyban befolyásolhatja. A *Ködfelszakadás*ban szereplő versek például egy olyan pozícióból íródtak, ahol a látás épp tisztává válik, ahol a bizonytalanság helyébe egyre inkább a bizonyosság lép, ugyanakkor a lírai én még az út kezdetén van: már látni véli a dolgok lényegét, az irányokat, de még nehezen tudja azokat megragadni, az első lépések megtételére készül. A kötet első verse tipikus bevezető ars poetica, ami a szövegírás és emlékezet összefüggéseiből építi fel a maga műdefinícióját: ez az ihlet pillanata, „A kényszer, hogy valami nyoma mindennek legyen”¹ (*Nyomkövető*). És hogy miről is szeretne nyomot hagyni a lírai én? Elsősorban arról az életről, ami már mögötte van, a szövegekben megszólaló én ugyanis egy olyan személy, akinek szinte minden új, akinek búcsút kellett mondania az ismerős keretektől. Épp-hogy befejezi az egyetemet, és kilép a nagybetűs életbe, máris egy vég kezdetén van – új albérlet, új feladatok, egy szakítással terhelve. A cikluson túl a kötetre általában is igaz, hogy a lírai ént egy határhelyzetben találhatjuk; ezt pontosan nem is lehet megnevezni, mert ez a „valami utáni” korszaka, mert ezt az idegenség kíséri, és főképp a melankólia hatja át (ami szorosan összekapcsolódik a múltó idő problémájával is). Ughy Szabina költészete, legalábbis a *Külső protézis* lapjain, nem is kapcsolódik elődeihez, sokkal közelebb áll ő a kortársaihoz, a *Visszapillantó* például éppen olyan érzékletesen dolgozza fel a párkapcsolatok sötét pillanatait, a szerelmesek közötti széttartást és az egymástól való eltávolodást, mint például az a Krusovszky Dénes, aki Ughy előtt két évvel jelentette meg az *Elromlani milyen* című kötetet, amit a téma egyik alapvető bázisának tekinthetünk (és az sem felejthető el, hogy a nyolcvanas-kilencvenes években született alkotók szinte generációs problémaként dolgozták fel a kérdést). Az Ughy-kötet például a következőképpen fogalmaz:

„Ő úgy néz rám, hogy szemével kikerül.
Körberajzol, mint a kezünket szokás.
Gondolataival színez ki.
Ha tekintetünk mégis összeér,
koccanó üveggolyók,
magát látja csak, ahogy engem néz.”²

A kötet második felében még személyesebb történetek kerülnek előtérbe. A *Bomlási sorok* ciklusát bevezető szócikk részletében a radioaktív kémiai bomlás egy lényeges pontja az, hogy az anyagok átalakulása az első stabil elemig tart. Ráadásúképpen elhangzik – igaz, zárójelesen – az anya és lány szó, így már

1 Ughy Szabina: *Külső protézis*. Budapest, 2011, Orpheusz Kiadó, 7.

2 Ughy, i. m. 11.

a versekhez is azzal a beállítódással nyúlhat a szemfüles olvasó, hogy azokban a családi „hagyaték”, az anyai ág sorsa és a felmenők tükrében megképződő lírai én lesz a fókuszban. Ebből a szempontból a kérdés az lehetne: vajon a lány (lírai én) az első stabil elem? Mi öröklődik át benne, és mikkel képes leszámolni? Ha ezzel a prekoncepcióval közelítünk a szövegekhez, csalódás nem érhet minket. Az egykori család ugyanis már csak emlék a szövegekben. A *Csehszlovákia* című versben egy közeli szerettük otthonát ürítik ki a szereplők, a *Metszéspont* egy gyermekkori emléket idéz fel (de a régi történet főszereplője a vers születésekor már nem él), és két vers is feldolgozza egy kényszerű búcsú perceit. Ezek közül a *Péntek* a súlyosabb, hiszen benne a gyermek-kiskamasz tesz látogatást a kórházban, ahol először tapasztalja meg, milyen romlékony a test, milyen mulékony az egészség és próbál szembenézni azzal, hogy szeretett nagyszülőjét utoljára látja, míg az *Öreg tükörben* az a gondolat fogalmazódik meg, hogy a betegség nemcsak átalakítja, de meg is szünteti az identitást; nem tud ismerősként tekinteni a betegre, mert elveszve látja benne azokat a személyiségjegyeket, amik őt korábban meghatározták. A betegség mint ilyen vízváltó – átélője sosem lesz már a régi, de a betegség legyőzése is hatást gyakorol az életére, a hátralevő időben mint egy stigmát, viselni kénytelen. A betegség pedig a magány érzéséhez kapcsolódik szorosan, ahogy például a *Memento mori*, *Gyöngyszürke*, *Szünet*, *Elalvás előtt* című darabokban. A versek beszélője szinte kivétel nélkül egyes szám első személyű és mérsékelten önreflexív, nem bújik el különösebben, de a megverselt tapasztalatai eléggé univerzálisak – a mindannyiunk életében ott lapuló, melankóliával átítatott magányról ír, amit valami vagy valaki elvesztése után érez az ember. Ahogy a *Monoszkópban* megfogalmazza: „kint és bent, mindig ugyanaz, / akárha mindegy lenne, / a hold vagy a tévé fest kékre egy arcot”.³

Az utolsó, *Külső protézis* címet viselő ciklus a költő gyermekonkológián eltöltött időszakába enged betekintést. Abba a léthelyzetbe, amikor az „én” helyébe az „ő” lép, vagyis amikor a kézben tartható mindennapok kiszámíthatatlan holnapokká válnak, és amikor kardinális kérdéssé válik, hogy a személyiség hogyan ragadható meg, leválasztható-e betegségről, és egyáltalán: az identitáshoz hozzákapcsolódik a betegség, vagy az előtte levő időszak számít az én autentikus formájának? Egy későbbi interjúban így fogalmazza meg érzéseit: „A saját nőiséggemmel való viszony elég különleges. Tizenkét éves koromban csontrákot diagnosztizáltak nálam. A kemoterápia és legyengült immunrendszer miatt nagyjából két évig nem mehettem emberek közé. A kezeléseket és műtéteket miatt a bimbózó, serdülőkori nőiségem teljesen lenullázódott. Egy kopasz bábbá alakultam, egy testté, akit életben kellett tartani. Semmi egyéb cél nem volt sokáig, csak elérni az átlagos értéket a leleteken. De ennél is sokkal nehezebb volt a különbözőséggel járó magány, miközben mindennél jobban

3 Ughy, i. m. 40.

vágytam arra, hogy ugyanolyan legyek, mint a többiek.”⁴ Ezért is nevezhető a kötet legjobb versének a *Váróterem*, ami azt a sajátos hangulatot írja le, amikor az ember indulásra készen várakozik – tulajdonképpen megreked – két állapot között. Ez a sehol levés állapota. Amikor az egyik időszak lezáratlanul tornyosul még mögöttünk, de a másikba sem léptünk bele. Az előbbi átlátszatlan, utóbbi átláthatatlan.

Az első novelláskötet

Ughy Szabina prózaírói pályafutása már kevésbé járta be a megszokott utat; az ugyanis mindennapi, hogy egy szépírónál a kezdeti versírói törekvések helyébe idővel (általában egész gyorsan) a prózai formák lépnek, de az már ritkább, hogy a regény hamarabb születik meg, mint az első novelláskötet. A *gránátalma íze* című regény 2018-ban jelent meg, *Az átlátszó nő*, ami a novellákat gyűjti egybe, a tavalyi év egyik nagy dobása volt – nem is véletlenül. Nem azért, mert miként az egyik novella szerkesztő-elbeszélője ironikusan meg is jegyzi, „most nagyon mennek a női témák, ezek elég jól fogynak”,⁵ hanem mert anatómiai pontossággal boncolgatja, szálazza szét azokat az emberi kapcsolatokat, hibákat és traumákat, amiket mindannyian megtapasztalhatunk, láthatunk, átélhetünk a hétköznapok során. *Az átlátszó nő* leginkább az emberek életéről szól – az emberek sorsáról. Mint a kortárs irodalmunkban megfigyelhető, az utóbbi évtizedben egyre inkább tematizálódott az emberi kapcsolatok milyensége, viszonyaink összetettsége és az ember mint más személyek között élő és tőlük függő (vagy pontosabban: általuk formálódó) identitás problémája elsőrangúvá kezd válni. Az irodalom természetesen minden korban az emberi lét művészi vizsgálatának eszköze volt, de talán a társadalom át- és átstrukturizálódásával az embert érintő kérdések köre is átalakult – nagyon eltér példának okáért a szerelem fogalma egy olyan helyzetben, ahol az előre kijelölt társsal kell leélni egy életet, ahol a szerelem a mindennapokból nővi ki magát, és ahol a társkereső applikációk mögé rejtőzve lehet párra vadászni. Nem tekinthető véletlennek, hogy egy elmagányosodó társadalomban a felszínes viszonyok kötésében vergődő emberek látványa inspirálja a művészeket arra, hogy végre kérdéssé váljon: mi az, amiben én, mi az, amiben mások szabnak gátat a boldogságomnak, és miért nem szabadulunk fel a gátak alól?

Az átlátszó nő novelláinak – enyhén ugyan, de – van egyfajta terápiás atmoszférájuk, mégpedig azért, mert az olvasó könnyedén beleélheti magát egy-egy történetbe, és átérezheti a különböző sorsok „forgatókönyvének” nehézségeit

4 Ughy Szabina: „A magánynak én már sokféle arcát jól megismertem”. Interjú *Az átlátszó nő* című novelláskötet szerzőjével, kérdező: Kurucz Adrienn. <https://wmn.hu/kult/61124-ughy-szabina-a-maganynak-en-mar-sokfele-arcat-jol-megismertem> (Utolsó meglátogatás: 2024. 11. 09.)

5 Ughy Szabina: A kézirat, innen: Uő.: *Az átlátszó nő*. Budakeszi, 2013, Prae Kiadó, 128.

- végeredményben empátiára tanít. Hitelesnek érezhetjük a novellák alakjait, valósnak a problémákat és megindítónak a főhősök küzdelmét. Az elbeszélések főszereplője minden esetben egy olyan nő, aki a történet elején felismeri, hogy valahol elvesztette önmagát, majd az életében bekövetkező krízis hatására leszámol mindazzal, ami gúzsba köti, saját szabadságára törekszik, és mindent elkövet azért, hogy boldogan (de legalábbis elégedetten) nézzen a tükörbe. Az *átlátszó nő* éppen azért válhatott sikeressé, mert nagyon életszagú – ha körültekintek a saját ismerősi körömon belül, azonnal tudok olyat mondani én is, aki nem tudja feldolgozni, hogy a karrierjében vágyott sikereket nem tudja elérni, aki alig mosolyog, mióta a két lánya elköltözött, vagy aki a saját álmairól mondott le, hogy beteg gyermeke mindig számíthasson rá. Ők azok a nők, akik Ughy Szabina novelláskötetében is szerepelhetnének – és akik most névtelenek maradnak, de *Az átlátszó nő* főszereplőinek árnyékában mindvégig ott kísértének.

Ughy Szabina novelláskötetében olyan női szereplők kerülnek a reflektorfény középebe, akiket a mindennapokon észre se vennénk, kik köztünk járnak, mégis láthatatlanok. Ám ez a láthatatlanság nem a fizikai valóságra vonatkozik, nem egyszerűen arról van szó, hogy az átlagos nőknél az ember átnéz általában – nem, a felszín(esség)nél sokkal mélyebb gyökerek táplálják a főhősök láthatatlan és elfelejtett mivoltát. A nők szépsége – ami eleve kézzelfoghatatlan és definiálhatatlan lenne – nem lényeges tulajdonság, Ughy novellái a nők emberi oldalát, elrejtett énjét kutatják; szerepelhetne akár egy topmodell is, *Az átlátszó nő* azon a ponton ábrázolná őt, ahol a kamerák keresztútjából visszahúzódva, lemosva a sminket és ledobálva a dizájner ruhákat a leginkább önazonossá válna (helyesebben, ahol az önkeresés küzdelmeit lefolytatja). A nyitó novellában (*Az átlátszó nő*) mindez hamar világossá válik: a jól ismert szituáció, miszerint egy férfi áthatóan bámul egy nőt (például a villamoson), és ezzel zavarba hozza őt, gyorsan egzisztenciális fénytörésbe kerül, mikor bepillantást nyerünk a nő boldogtalan házasságába. A nőt először az zavarja, hogy valaki észre veszi, nehezen kezeli azt a gondolatot, hogy őt valaki szépnek látja, később már mindennél fontosabb vágyként jelenik ez meg. „Nő helyett feleség, anya és háziasszony lettem”,⁶ mondja először, majd a nem sokkal később így gondolkozik: „nem kell, hogy hozzámérjen, csak nézzen, lásson végre valaki engem”.⁷ Miután rádöbrent arra, hogy nem is annyira láthatatlan, a főszereplő ki tud szakadni abból a béklyóból, amit addig révbe ért életnek tartott – egy gyakorlatias, érzelmmentes válást követően már csak önmagának akar tetszeni. Első zavart gondolatai, majd megvilágosodása egy erotikusba is áthajló műtermi fotózásban csúcsoad ki, amit csak önmagáért csinál, és csak a legbensőbb magát akarja viszontlátni a képeken. Ezek már nem azok a fotók, amik a külvilágnak készülnek és ezért hamisak (a villamoson őt bámuló férfi nem is tudja lefényképezni őt), hanem önazonos és minden korábbinál igazabb képek. Szinte halljuk,

6 Ughy Szabina: *Az átlátszó nő*, in: Uő., *Az átlátszó nő*, i. m. 7.

7 Ughy Szabina: *Az átlátszó nő*, in: Uő., *Az átlátszó nő*, i. m. 9.

ahogy gondolja: „ez vagyok én”. Vannak olyan főhősök is (például az *Öt betűben*), akik épp azért nyerhetik el belső szabadságukat, hogy láthatatlanok az emberek számára. Az elbeszélés egy eritreai menekültről szól, aki a halálbüntetés elől szökött el hazájából (bűne, hogy felháborodott azon, hogy a lébecoló férfiak a többszörösét keresik annak, amit ő, és ezért felettese arcába vágta a pénzt). Hazájában állandó veszély fenyegeti, minden szem ijesztő a számára, a csempész már induláskor jelzi szexuális érdeklődését, mielőtt megerősokolná, és a vámtisztek vallatása is mintha lemeztelenítené, sebezhetővé tenné őt; valódi megváltást jelent a számára, amikor Berlinben elbújhat az embertömegben, úgy sétálthat, hogy az emberek ügyet se vetnek rá – láthatatlansága egyenértékű a biztonsággal.

Vannak olyan nők – ilyen a *#karacsony #futas* című novella főszereplője is –, akik a családjukon belül válnak láthatatlanná. Milyen az első karácsonya annak az anyának, aki görcsösen ragaszkodott a fiához, jószerivel csak hozzá kötődik, a fiú mégis csak mint vendég jár már haza, ráadásul rövidre zárja a látogatását? A lázas készülődés (a szépségkúra, a rogyásig pakolt étkezőasztal) egyértelműen kompenzálni próbálja a magányt, a nő házassága ugyanis nem boldog, kifejezett céljai nincsenek, és át kell élnie azt a traumát is, hogy fiának már nem feltétlenül ő az első nő az életében – inkább az új barátnője, Kamilla. A novella azt követi nyomon, miként asszisztál ahhoz a főszereplő, hogy azt a keveset se kaphassa meg, ami őt megilleti: néhány kettesben töltött percet a fiával, tartalmaz beszélgetéseket, csak annyit, hogy legalább az ünnepekkor ott aludjon. A novella ezen pontján a fiú már az éjféltől misén ül barátnőjével, míg az anyja a fia régi szobájában ül, és már keseregni sem tud. Csak menekülni, máshová, bárhová. Csak történjen valami az életében, ami újra célt adhat neki.

„Hányadszorra élem át újra ezt a jelenetet? Háromszáz, ötszáz, ezer ilyen ebéd van már mögöttünk? És mi még mindig nem tudunk egymással beszélni, ehelyett komótosan kavargatom a levest, és nem nézek egyikük szemébe sem.”⁸ Sajnálatos módon szinte kortünetnek tekinthető, hogy az emberek hallgatnak. Elcsevegnek ugyan hétköznapi dolgokról, elvannak felszínes dialógusokkal, de nehezen nyílnak meg annyira, hogy álmaikról, szorongásaikról, szenvedélyeikről és legfőképpen traumáikról beszéljenek még családi körben is. Én legalábbis ezt tapasztalom a körülöttem élőknel, és nem egy kortárs próza, dráma foglalkozik ezzel a problémával. A *Csucsó*ban a traumákat sokszor több generációnyi hallgatás övezi, a történetben szereplő nagymama például majdnem a sírba vitte annak a rémes éjszakának az emlékét, amikor megerősakolták. Az énelbeszélő pontosan érti, miért hallgat erről az édesanyja, miért nem tett feljelentést, mekkora megrázkódtatás ez számára – benne is felszakad egy külföldi éjszaka emléke... A novella lényeges eleme, hogy a nagymama nem tudja, hogy lányához kerülőúton ugyan, de eljutott fiatalkori traumájának híre, ahogy arról sem, hogy ők sorstársak; elmarad a felszabadító beszélgetés, az egymásra

8 Ughy Szabina: Csucsó, in: Uő., *Az átlátszó nő*, i. m. 29.

találás, a kapcsolatuk megerősödése. Az elbeszélés szimbolikus rendszerében mégis kísérletet tesz a hallgatás megtörésére, a családon belüli titkolózások eltörlésére. A novella végi jelenetben az énelbeszélő szinte könyörögve biztatja lányát, hogy kezdjen el végre beszélni, mondja ki az első szavait, ám e gesztusa egyértelmű óhaj a jövőre nézve: a nagymama és ő is elkövette azt a hibát, hogy mindvégig hallgatott, legyen hát a kislány az „első stabil elem”, aki a felszín helyett a mélység lesz, és nem széthúzza, inkább összetartja a család egységét. Az *Én vezetek* szintén a rosszul működő családmodellről szól elsősorban. Két idézetet is sokat mondónak találok az egymással való beszélgetés félresiklott mivoltáról, ami szinkronban van a Csucsóban vázoltakkal is: „[a] dolgokról általában úgy beszéltünk, hogy valami másról beszéltünk helyettük [...] ezek az elhallgatások tartják össze a családjunkat: mi annyira szeretjük egymást, hogy nem hozzuk direkt kellemetlen helyzetbe a másikat”.⁹ Bár ez a mondat még ironikusnak is hathat, a következő passzus már jóval komorabb képet fest: „csak anyám próbált kétségbeesetten beszélgetni, nehogy beálljon a csend és rádöbbenjünk arra, mennyire félünk a másiktól”.¹⁰

Szeretlek. A legrövidebb mondat, aminek kimondására a szereplők lényegében képtelenek. Ezen a súlyos betegség megléte sem lendíti túl a szereplőket általában. Az *Anyák napja* énelbeszélője az első oldalakon még kegyetlennek is tűnhet, hiszen türelmetlen és tehernek érzi a kórházi látogatás minden percét, ám csakhamar kiderül, hogy a fent említett szó kimondatlansága ver anya és lánya közé éket. Csakúgy, mint a novella másik párosánál, ahol az anya – miután eltitkolta, hogy rákkal diagnosztizálták, és önkezeléssel vetett véget életének – még a búcsúlevelét is úgy írja alá lányának: „szeretettel”. A távoli országban élő és egyébként eltávolodott lánynak ez a szó a legfájdalmasabb: úgy érzi megvonta tőle anyja a szeretetét, hogy nemcsak kimutatni nem volt képes, de még magát „beletenni” a szóba is. Ez a panasz hozza el a fordulópontot a narrátor történetében, aki visszatérve a kórházba, mintha „bünt gyónna meg”, végül bevallja édesanyjának, hogy szereti őt. A talányos csattanó teszi igazán emlékezetessé a színvallást, ugyanis az anya úgy tesz, mintha meg sem hallotta volna, az elmenőben levő lányának mégis azt mondja, ne hozzon be semmit a kórházba, „mindenem megvan”.

Zárásként még szeretnék a novellák egyik jellegzetességére röviden kitérni. A betegség állandó kísérője a szereplők világának. Az imént felidézett *Anyák napja* is kórházi környezetben játszódik javarészt, és az otthonában élő anya is súlyos beteg. Az *Éjszakai műszak* főszereplői egy nővér és az egyik betege, aki elmeséli élettörténetét, és igencsak súlyos megállapításokkal, kérdésekkel fordul az ápolóhoz – a története arról szól, miként unta meg önmagát, hogyan jutott el arra a pontra, hogy megunta az életét, és ha már nem várhat mást a hátralevő időben, csak szenvedést és unalmat, miért tartják bűnnek, ha ő akarja a halált,

9 Ughy Szabina: *Én vezetek*, in: Uő., *Az átlátszó nő*, i. m. 50.

10 Ughy Szabina: *Én vezetek*, in: Uő., *Az átlátszó nő*, i. m. 53.

ha méltósággal akar távozni, és ha szívesen itthagyná a világot? Ezek a kérdések mindvégig nyitva maradnak, de valljuk be őszintén, kevesen is szeretnének választ adni rájuk. A *Hagyaték* egy öröklött ház kiürítését beszéli el – és szembe-tűnő, ahogy a gyász helyett a praktikus, gyakorlati teendők töltik ki az énelbeszélő mindennapjait. Bár találunk elvétve egy-egy érzelmet leíró kiszólást, többnyire a temetés háttere, a ház eladása, az elhunyt anya holmijainak bolhapiacszerű kiárusítása a téma. Ezek tükrében vetődhet fel a kérdés, mit jelent a gyász, és hogyan „kellene” viselkednie a gyászolónak? Vannak olyan betegségek is, amik nem halálosak ugyan, de megkeserítik a szereplők életét. A *Baby shark* narrátorának zenei pályafutása egy betegség miatt siklott félre, a történet idején már csak zenetanár, akit „dagadt disznónak” csúfolnak a tanítványai. Az *Én vagyok az a nő* énelbeszélője a pánikroham hatására szembesül saját hanyatlásával: „[n]emhogy valamilyen nő, de még nő sem voltam. Se jelző, se főnév, de még ige is alig, alig [...] mi vagy, te csapzott hajú, izzadtan ziháló, kari-kás szemű izé?”¹¹

A betegséget tematizáló novellák közül kiemelkedik a *Pillangó*, ami az író nő saját emlékeiből táplálkozik, és a gyermekonkológiai osztály különös atmoszféráját vázolja fel. Ez az a részleg, ahol minden az életről és a jövőről szól, a reményekről, miközben a betegek a halál közvetlen közelében vannak, ahol a felnőttek próbálnak erősek maradni, de a gyerekek érzik a félelmüket, ahol mindenki vidáman bizonygatja, milyen jó lesz, amikor hazatérhetnek, de tudják a gyerekek is: egyáltalán nem biztos, hogy valaha meggyógyulnak, és túléljük a betegséget. „Nem tudom, miért hisznek minket hülyének a felnőttek. Ha valakit többé nem láttunk az osztályon, a nővérek azt mondták, meggyógyult. Pedig tudtuk, hogy meghalt. Egy kicsit irigyeltük is talán, hogy neki már soha többé nem kell kemóra járnia. Az, aki meggyógyult, még mindig visszaeshetett” – jegyzi meg a narrátor.¹² Ha valaki mégis leküzdí a betegséget, egy teljesen új esélyt kap, minden nap jobban érzi talán, hogy az élet mennyit ér, és a holnap egyre inkább átláthatóvá válik. Ekkor hagyhatja el a várótermet.

11 Ughy Szabina: *Én vagyok az a nő*, in: *Uő., Az átlátszó nő*, i. m. 107–108.

12 Ughy Szabina: *Pillangó*, in: *Uő., Az átlátszó nő*, i. m. 113.

Radnai István

varázslatra várva

Dsida reminiszscenciák 1.

kit tavasz-eső áztat késő éjjel
villám kerülgeti ő a tócsát
magányos kabátja játszik a széllel
ázik a haj kusza a valóság

fellegeket hajt szerelem-ösztoke
magány lépcsőjén botlik a bóca
fényesen virít mennykövek üstöke
szenvedélyt étet a vágygalóca

igéző szemétől ittas a bolond
dúdolna dalt az élet oly csodás
csobog a csermely és gyűlik a gond
a tavasz éget nem hoz gyógyulást

vigasztalan eső ereszen csorog
korhadtt kapun túl kehes eb vicsorog

lidércek

Dsida reminiszscenciák 4.

fürtös hajad mit lenget galamb szárnya
arcomba szédül és rám lehelnél
hús karodban rám a nyugalom szállna
szívem edényét törné mint emlék

RADNAI ISTVÁN (1939) költő, író. Legutóbbi kötete: *Szívtáji Magyarország* (versek, 2019).

ha elhagynál vagy meglopna a nemlét
dermesztő ridegen mint a márvány
mely halálra fagyasztva a szerelmét
temetne fázva pórén és árván

de érzem itt vagy a helyed meleg még
hajad illata beszegett párnám
görcsösen markolnám a foszlott kelmét
nem hinném el csalóka az ármány

a testem lázban reszket puha kendő
takar s így teljen százezer esztendő

időzár

fátyolos szemű múlt előtt függönyök
mögött hajnali bíborfény dereng
a nappal bakancsa alatt közönyös
por kavarog emlék köde feszeng

kéklenek a napok távoli hegyek
éjjel a hold jár át az ablakon
szárnyát tárva éji pille téved el
a kósza fénysugár ahol lakom

tapogatom a takarót a párnát
füllent az érzés halvány szuszogás
égi lámpa villan és ettől árván
ébredek csak tréfált a megszokás

a falon bemozdul a halvány árnykép
emlék pille száll így kettőz az árnyék

Nézz vissza – harag nélkül

Avagy kanyargós út a Múzsák kertjébe

Még csak olvasó volt, legföljebb titokban írt, ha jutott rá ideje és volt papírja, amikor az Európa Kiadó Modern Könyvtár sorozatában megjelent John Osborne híres-hírhedt színműve, amit nem kisebb író fordított magyarra, mint Ottlik Géza. Ő adta a *Dühöngő Ifjúság* címet a műnek, amit eredetileg – 1956-ban Londonban – *Look Back in Anger (Nézz vissza haraggal)* címmel mutattak be. A fiatal ember egy évvel később (amikor olvasta) még nem tudta, ki is a fordító, sokkal később talál rá – majd – remekművére, az *Iskola a határonra*. Még kevésbé tudhatta, hogy a darabot Marilyn Monroe és akkori férje, Arthur Miller fedezte fel, s indította el a világsiker útján. Hamarosan népszerű film készült belőle, de csak a kilencvenes években tette föl a kérdést egy fölényeskedő magyar kritikus a főhősre utalva: „Mitől dühös Jimmy?” Hősünk már első olvasásra eltöprengett ezen, de megérezte, hogy Osborne nemzedéke nevében beszél, ami általa kapott figyelmet keltő hangot a világirodalomban. Az ifjúság dühe társadalom-megrázó eseményként majd egy jó évtizeddel később a párizsi egyetemen robban ki. (Magyarországon tizenkét évvel korábban.) Hatvannyolcban hősünk éppen nem dühöngött, mert az esküvőjére készült, s majd csak nászútján – a Korcula szigetéről Fiuméba tartó hajón – jutott fülébe az utasok többségét haragra lobbantó hír: „a magyarok” bevonultak Csehszlovákiába. Ez is megkönnyebbüléssel végződött, mert nem sokkal később már látta a tévén, hogyan dübörögnek az ötvenhatból ismerős szovjet (és nem a magyar) tankok Prága utcáin.

Ötvenhét januárjában a munkába visszailleszkedő fiatalembernek még bele kellett törődnie, hiába dühöngenek az uszoda zuhanyzójában egymás között azok, akik október 23-án azt ordították, „Gerő, Hegedűs mondjon le, jöjjön Kádár s Nagy Imre!” A későbbi kivégeztető nem jött, csak a végül kivégzett, akinek már az első szavai tiltakozást váltottak ki a dühbe jött tömegeből: „Nincs elvtárs! Nem vagyunk mi elvtársak!”. Aztán 11-12 nap múlva szovjet repülőn Kádárt is meghozták. Ez később némi megkönnyebbülést is okozott: mármint az, hogy őt tették az ország helytartójává, aki mégsem volt Rákosi, és jobbnak ígérkezett

TAXNER-TÓTH ERNŐ (1935) Széchenyi-díjas irodalomtörténész, professzor emeritus. Kazinczy, Kölcsey, Vörösmarty, Eötvös életművének kutatója.

Münnichnél vagy Aprónál. Jöttek a pufajkások is (Horn Gyulával a soraikban), s a harag új tápot kapott. E történet főszereplője nyilván délutánonként – vagy vasárnap – zuhanyozott az usziban, egyébként minden reggel fölvette a kék munkaruhát, lábára tekerte a KISTEXT feliratú (maradék) termékből készült kapcarongyot (mert már azt is megtanulta), s fölhúzta gumicsizmáját. Aztán jó álmosan elindult kijelölt munkahelyére. Gondolkodnia nem kellett, legföljebb azon, hol talál egy meghúzóásra alkalmas sarkot, hogy angolt tanulhasson. Vagy regényt olvasson – amíg nem jön új rakomány, amit le kell pakolni. Nem sok ideje maradt, mert a rakodásból rá eső részt el kellett végeznie. Aztán tanulhatott ismét angol szavakat, vagy elmerülhetett az olvasásban. Ezzel talán sikerült lassítania a szocializmus építését. Akár zabot is hegyezhetett volna. Estéknént néha-néha engedett gyári haverjai csábításának, elment velük a „Spes-sarti fogadónak” becézett krimóba lányokkal ismerkedni. (A gyár munkásainak zöme nő volt: sok munkásszálláson szorongó fiatal és még több visszeres lábú öregasszony.) Nem azonosult Holden Caulfield passzív lázadásával, nem úgy hatott rá a düh, mint amerikai kortársára, hisz magyar volt, magyar viszonyok között élt, magyar gondokkal került szembe, magyarul beszélt és olvasott. Legföljebb néha ő is használta a „meg minden” kifejezést, amit e sorok írásakor a „bazdmeg” helyettesít. Éppen élete fordulópontján – az 1964-es évben – jelent meg a *Zabhegyező*, ami később új fordításban a *Rozsban a fogó* címet kapta, és erősen módosult. Közel se akkora sikerrel olvasták-olvassák, mint az első kiadást. Nehéz eldönteni, hogy Gyepes Juci figurái beszéltek úgy, ahogy a rakodó korosztálya; avagy inkább ők élvezték annyira a fordító nyelvi leleményeit, hogy sokat (mint fentebb elpittyentettem belőle egyet) alkalmazták, mert olvasótáborát leginkább a fordítás nyelvének eredetisége hódította meg. Noha az álmódosza szerencsétlenkedő főhős szavai a hatvanas évek magyar fiataljainak hangulatát is közvetítették. Valahogy úgy (és persze egészen másként), ahogy a Beatles zenéjébe is beleéreztek haragvó elégedetlenségünket. Mi is mást akartunk. Illetve csak szerettünk volna. Ugyanakkor még a vidékről Pestre sodródott, rosszul fizetett, a munkásszállókról otthonukba hazavágó szövölányok is észrevették, hogy a „beatzene” mindenben más – és új – a Rádióban játszott slágerekhez képest. (Később történetünk hőse arról is meggyőződött, hogy nemcsak beatzenét hallgatnak, de szívesen olvasnak is. – Orwel 1984 című regényéről persze nem tudott.)

Az ismeretlen Múza itt közbeszólt: „te beszélsz új zenei korszakról, akinek nemcsak botfüle van, de szívesebben olvas Jókait, Mikszáthot, Krúdyt vagy éppen Galsworthyt, mint a kor magyar irodalmát? Aki a fölkapott Déry Tibort undorral toltad félre, s végleg nem érdekelt a *Felelet* (és a *Felelet-vita*)?” A megszólított hivatkozhatott persze éppen a *Zabhegyezőre*, de arra is, hogy a villamoson egy úszólány (nem Sarkadi kisregényéből, hanem a Csasziból) az *Iszonyt* és az *Égető Esztert* adta a kezébe. Igaz, csodálkozva kérdezte tőle: „Írnak még olvasóható regényeket?” A lány megnyugtatta, ezeket régebben írta Németh László. Vajon 1963. december 9-én mi vitte mégis a Nemzeti Színház Kamaraszínházába,

ahol parádés szereposztásban mutatták be Szakonyi Károly *Életem, Zsóka!* című darabját? Az öregember ma is hallja az elragadó Domján Editet, ahogy Zsóka szerepében felháborodva és kétségbeesetten kérdezi: „De megtenni az utat, tisztán, miért nem lehet?! Miért?” És a kérdés tovább élt a színész személyiségéből sugárzó varázs nélkül is. Egyebek között hősünk töprengéseiben, aki még csak odáig jutott, hogy reménytelenül távolinak látta önmagától az írói sikert. Szakonyi kérdéseivel az árulásról, hűtlenségről eddig nem is kellett szembenéznie. Ugyan mit árulhatott volna el? Mihez – kihez – lehetett volna hűtlen? Arra viszont rájött, hogy az árulás és a hűtlenség nem csupán a haraggal visszanevező angol fiatalokat dühíti, de bizony mélyen átítatja a korai Kádár-kor légkörét is. (A későit is, csak másként.) Sikeresen elkerülte a hűtlenség és árulás csapdáját, amikor ’57 kora tavaszán – a nagy ígéreteket meglebegtető rábeszélés ellenére – sem lépett be se a pártba, még a KISZ-be se. A megfélemlítő szándékú fenyegetések ellenére sem ment el a május elsejei fölvonulásra. Mindez még csak jelentőséget sem kapott az életében. A felvonulási kötelezettség megtagadásáért csak (nem túlságosan fontos) barátnőjét büntették meg. Mégis mélyen átérezte, hogy Szakonyi azon választásoknak a lehetőségeit feszegeti, melyekkel minden kortársának szembe kellett néznie, ha új út nyílt előtte, s kiléphetett abból, amibe beszorult.

Néhány nappal a bemutató után már könyvtárban kutatott Szakonyi, a sikeres drámaíró eddig megjelent művei után. Első alkalommal fordult elő, hogy kortársa ilyen feladat vállalására készítette. Egyetemi éve elött – munka után és edzés előtt – minden délutánját a Széchényi Könyvtár (rég) olvasóiban töltötte, most, ha időt tudott rá szakítani, a folyóiratárba ült be, többnyire Moldova Gyuri mellé, aki a *Népsportot* lapozgatta, s nem tudta róla, hogy író. (Aztán tízegyhány év múlva, amikor Moldova művei már nagyon népszerűek voltak, együtt szerepeltek Szepesi György riportjában, s azon lepődött meg, hogy az író fejből tudta a Fradi ötvenes évekbeli ificsapatának az összeállítását is.)

E sorokat Ágnes napon írja az öregember, s hirtelen a hatvanas évek elején táncol a Marika presszóban Ágival, aki évfolyamtársa volt egy ideig, majd útlevelet kapott Angliába, s többé soha nem látta. Elmerült a világ beláthatatlan tengerében. Az emlékező eltöpreng azon, amikor Abban az Októberben – a Baross utca és Klinika sarkán – rokona, Ferdinandy György egy pálinkás üveget húzott elő valahonnan, s azt mondta, igyál egy kortyot, nem fogsz annyira fázni. És úgy folytatták beszélgetésüket, hogy nem sejtették, ez lesz az utolsó, mert őt égő utazási vágya ellenére itt marasztotta Mindszenty (állítólagos) üzenete: szükség lesz még tettere kész fiatalokra. Rá akkoriban nem lett szükség. November végén egyre többet gondolt arra, hogy előbb-utóbb nem lesz elég, ha kéthetente kimegy a gyárba a fizetéséért. Akkor már egyre több kortársa volt, aki messze idegenből nem kínálhatta pálinkával, pedig még mindig fázós volt. „Nem kellett volna mégis velük tartanod?” – kérdegetti azóta is a Múzsa. – „Gyurka sikeres író lett Párizsban, Puerto Ricóban, te pedig begörccsöltél, s nem

kerested meg akkor sem, amikor sok év múlva hazajárt. Pedig barátod, Tornai Jóska nagyon össze akart hozni titeket, de te – elfoglaltságaidra hivatkozva kitértél. Miért is?” A válasz bonyolult lenne. Mindenesetre jobb, ha visszatérünk a Marikába, ahol a hatvanas évek első felében Szakonyi Karcsival is találkozgatott, aki, ha nem a Váci utcai Kedvesben, itt írta korai műveit. De vajon mikor volt először Karcsi lakásán? Csak arra emlékszik, hogy valahol az Árpád-híd melletti lakótelepen kint álltak egy erkélyen, mert (Bertha) Bulcsú cigarettázott. Tibor (Gyurkovics) performanszt adott elő, ami akkoriban jött divatba, de ő persze egészen másként csinálta, mint az ezért fölkapottak. (Változó „számaim” még akkor is csodálhatta, amikor már betegágyánál látogatta, de ez sem tartozik ide.) Lázár Ervin talált egy másik Taxner Ernőt, akinek neve és gazdatiszt foglalkozása annyira érdekelte, hogy minden – alkalmi – találkozásukon idézte a róla (azaz nagybátyjáról) szóló évkönyvcikket. Ők voltak az első írók, akikkel baráti kapcsolatba került, de szoros időpontokhoz kötött élete ritkán tette lehetővé, hogy találkozzanak.

Úgy kezdődött, hogy több eredménytelen publikálási kísérlet után azt remélte, Telegdi Miklósról írott munkája fölkeltheti a „túrt” kategóriájába tartozó *Vigília* jóindulatú figyelmét. Rengeteg munkája feküdt ebben. Végigolvasta összes postilláit, elmélyült a magyar reformáció és ellenreformáció irodalmában. A kézirat – szerencséjére – a tudós Mihelics Vid asztalára került, aki el is olvasta. Amikor személyesen fogadta a szerkesztőségben, fölismerte azt a fiatalembert, aki ott kotnyeleskedett a Kereszténydemokrata Néppárt ötvenhatos újjászervezőinek legkülső körében. A „professzor úr” az ő születési évében szerezte magántanári képesítését szociálpolitikából és társadalombölcseletből, három évvel később a Szent István Akadémia tagja lett, ’45 után országgyűlési képviselő volt, magyaron kívül hét nyelven beszélt. Katolikus körökben óriási tekintélynek számított, megélhetését az *Új Ember* és a *Vigília* szerkesztőjeként biztosította. Noha a téma nem tartozott szorosabb érdeklődési körébe, elmagyarázta, hogy a dolgot mivel kell kiegészíteni, illetve hogyan dolgozza át. Megfogadta tanácsait, átírta a tanulmányt. Közben azonban íratott vele – első közleményként – egy könyvismertetést. Hősünk a veszteség rovatban tarthatja számon, hogy valamilyen okból meglazult a kapcsolatuk. Noha még ő gondozta – kicsit éretlen – Dürrenmatt-tanulmányát, amit megjelenés után elvitt bemutatkozásul a *Nagyvilág* szerkesztőségébe, ami aztán újabb lehetőségeket (és kapcsolatokat) kínált.

Már a hatvanas évek elején befogadta a *Vigília*-kör, amelynek összejöveteleire eljártak neves – de ekkor még a „túrt” kategóriába szorított – írók, költők is. Mihelics professzor meghívásával ment először a Belvárosi Kávéházba, majd a Kárpátiába, ahol nem került Pilinszky közelébe, s nem ismerkedett meg – amit még jobban sajnál – Nemes Nagy Ágnessel. Inkább feszengett, mint beilleszkedett volna. Talán a fiatalabb pályakezdőkhöz akart tartozni. Szót értett Ungváry Rudival, majdnem baráti viszonyba került a Víz testvérekkel. Possonyi Laci

bácsi, aki édesapja korosztályához tartozott, és a háború előtt indult lap egyik alapítója volt, a hatvanas években hősünk pártfogója és tanácsadója lett. Elsőnek ő vetette föl, hogy nevét meg kell változtatni, amihez segítségül kínálta a kihalt bihari családok névsorát. Ezzel bajba került, mert apja a névmagyarítások időszakájában sem volt erre hajlandó, tehát (egyelőre) ő sem tehetette. A lapot Doromby Károly szerkesztette, aki gondosan kiszűrte nyelvi, helyesírási és logikai hibáit. Mihelics Vid sokszor elmagyarázta, mit lehet megírni, s mit nem szabad még csak említeni sem. (Bármily meglepő, Pándi Pál is ezt igyekezett a fejébe verni, de teljesen más szellemben. Mellesleg a szokásoknak megfelelő névváltoztatást ő is megkívánta, de végül elfogadta, hogy csak anyja egyik vezetéknevét teszi az apjától örökölt mögé.)

Miután az elegáns (és drága) kávéházakat elhagyták, új helyükön, az Építész Pince puritánabb és fesztelenebb közegében jobban érezte magát. (Nem tudta, hogy a belügy – a portás közreműködésével – minden résztvevőt – aláírásával igazolva – számon tartott.) A rendszeresen megjelentek közül Kondor Bélával is beszélgető viszonyba került. Lehetetlen földézni, mitől gyötörte annyira a marxista irodalomelmélet, hogy azt kérdezte (nagy naivul) Samutól „mi a véleményed a realizmusról?”; Kondor harsányan kinevette. „Gyere el a műterembe” – mondta –, „nézz körül”. Útba esett, néhányszor fölment hozzá. Ott követte el élete egyik nagy mulasztását: baráti áron juthatott volna Kondor-képekhez, amelyek ma sok milliót érnek, de egyáltalában nem volt erre pénze. A műteremben mindig sokan voltak, valahogy úgy, ahogy Sarkadi a *Gyáva*ban megörökítette, csak éppen Kondor valóban nagy művésznek bizonyult. Pénze azonban neki sem volt, noha a műteremben sok bor és más ital fogyott. Valamilyik nőnemű rajongója elmagyarázta a tájékozatlan vendégnek, hogy a festő művei eladásából él, s aki nála kíváncsiskodik, annak hoznia is kell valamit. Ha mást nem, legalább egy üveg italt. Ez az életforma sehogy sem illett e történet fiatal szereplőjéhez. Talán ezért sem volt ott akkor, amikor Sarkadi kiugrott az ablakából. Valóban látott másnap reggel, amikor arra ment munkába egy terjedelmes vérfoltot a Bécsi utca sarkánál? Borzalmas történet, több változatban is hallotta azokban a napokban – neki véletlen találkozásukon egy asszony zokogva mesélt, aki nem volt Kondor felesége, de tőle jött –, máig nincs tisztázva, valójában mi történt. Mindenesetre hatása alatt elolvasta a *Gyáva* című kisregényt, amit kimódoltnak, irreálisnak, idealistának talált. Később a Pesti Színházban látta a *Ház a város mellett* című darabot, s elismerően írt róla a *Jelenkor*ba.

Közben vizsgázgatott az esti tagozaton, s 1964-ben szembenézett a váratlan kihívással, majd elszánta magát, és elküldte Shakespeare-pályázatát a BBC-nek. Nem tudhatta, mit szól ehhez a hatalom. Nem minősítik-e áruulásnak? Az adást, amiben a pályázat kiírásról értesülhetett, még könyörtelenül zavarták mint „ellenséges propagandát”. Két nyertesének jutalmul londoni tanulmányutat ígértek. Az öregember, aki ezeket a sorokat is papírra veti, azon töpreng, mennyi nem várt, nem remélt fordulat volt hosszú életében, milyen sok minden történt

vele addig, amíg emlékeit elkezdte csoportosítani és az érdekesebbeket leírni. *Semmi kétsége, pályázatának a sikerét, London-élményét semmi nem múlja fölül.* Már maga a repülőút feledhetetlen volt, ahogy az ablakon kitekintve – augusztus elején – lenézett az Alpok hófödte csúcsaira, és szerette volna látni a tengert, de azt már elnyelte a szürkület, s még éveket kellett várnia, hogy meglássa Dover fehér szikláit, amire Cs. Szabó kötetét olvasva rég vágyakozott. Ő, aki gyermekkorától utazásokról álmódott. Attól a képzeletbeli hajóúttól kezdve, amivel kilencévesen dicsekedett, hogy a Principális csatornáról eljutott az Adriára. Nem árulta el, hogy London felé repülve a BA elegáns légiutaskísérője megkérdezte, mit iszik a felszolgált vacsorához. Válaszára egy kisüveg francia vörösbort tett eléje. Jól olvasták: a válaszára! Az angol nő tehát megértette az ő angolját. Kérdésére pedig válaszolni is tudott, nem úgy, mint a kémia vizsgákon – magyarul –; hogy ez a rész se legyen csupa dicsekedés. Pedig Csánk Béla bácsi angolóráin csak egymás között használhatták a tanult nyelvet, amelynek szavait, mondatait, ahol csak lehet igyekezett a fejébe vésni. Szokása szerint aggódott, hogyan jutnak be az ismeretlen városba, hová mehetnek menedékért, ha nem várják őket, ahogy ígérték? Aztán az útlevelét ellenőrző tisztviselő kérdésére azt mondhatta, hogy az Angol Rádió vendégeként érkezett. Mire az felállt fülkéjében, kezet nyújtott, és barátságosan gratulált. Kezében szüleitől örökölt bőröndjével átjutott a vámon, kisebb tömeg sodorta a kijárat felé. Ott meg egy szemmel láthatóan izgatott úr fogadta őt meg nyertes társát: s magyarul kérdezte: „Ti vagytok a Shakespeare-pályázat első helyezettjei?” Az úr azért volt izgatott, mert jól ismerve a magyar viszonyokat, amíg meg nem látta őket, nem lehetett biztos, hogy meg is érkeznek. De megérkeztek.

Az aggodalmaskodó fiú, utazásnak eddig legfőljebb vecsési útjait könyvelhette el, s legtávolabb célpontként Nagykanizsa vagy Debrecen lebeghetett előtte; noha mindig a tengerekről és hajókról meg ismeretlen világokról álmódott. Örökölt egy albumot, aminek felébe apja Angliában készült fotókat ragasztott, de hogy brit földre lépjen, pláne, hogy még a hatvanas évek végén a Waterloo Bridgen feleségét átkarolva nézze a londoni panorámát, ezt elképzelni sem jutott eszébe. Sok angol regényt olvasott, néhány költőt (Shakespeare-t is) fejből idézett, de eleven angollal csak ötvenhatban találkozott a Harmincad utcában – ahol az is meglepte, hogy egy korabeli lány is vállalkozott a határ veszélyekkel teli illegális átlépésére, s tőlük, ott kószáló, egymást sem ismerő fiataloktól a forradalomról érdeklődött, meg azt kérdezgette, mire lenne leginkább szükségük.

Az öregembernek újra kellett olvasnia a *Lear király* magyar fordítását, hogy Kádárra gondolva megtalálja: „Ízről izre király. / [...] nézd, mint reszket a nép. / Ím, mert kegyelmet adok...” A korlátlan hatalmú (vadászni szerető) első titkár a dühös nép lecsendesítésére adott kegyelmet, és tett engedményeket is. Ne csak rettegenek tőle. Előzményként 1960-ban néhány magyar író – Juhász Ferenc, Ottlik Géza, Tamási Áron – Köpeczi Béla „önző” (ő is tagja lett a delegációnak!) javaslatára engedélyt kapott, hogy a British Council meghívására

tanulmányútra menjen Angolhonba. Feltételekkel, de nyílni kezdtek a határok. Hátha erre megnyílnak a nagybankok pénztárcái, s országa kölcsönökhöz jut, hogy az üzletekben ne csak mócsingot lehessen kapni, hanem húst is. A „nyitás” politikájának jegyében jöhetett Budapestre a Royal Shakespeare Company kétszer két előadásra.

Ha majd egyszer valaki vállalkozik a Kádár-kor kultúrtörténetének alapos föltárására, talán az is kiderül, ki figyelt föl a magyar diplomáciából – vagy az irodalmi-színházi életből? – azokra a nagyszerű előadásokra, melyeket a hatvanas évek elején egy brit színházi tekintély földrengésszerűnek nevezett. És ezzel valószínűleg egyetértettek azok a szerencsések, akik láthatták a *Lear királyt*. Csak az öregember föltételezése, hogy a drámaíró születésének négyszázadik évfordulójára hivatkozva a British Council javasolta a Royal Shakespeare Company budapesti vendéjátékát, amit a Harmincad utcai követség közvetített. Az ebből keletkezett ügygel először nyilván a Külügyminisztériumban foglalkoztak, aztán – természetesen – a Belügy jóváhagyása kellett, de az együttes fogadásának érdemi előkészítése a Művelődési és Közoktatási Minisztérium feladata volt. A javaslat több kört tehetett meg a Színházi Főosztályon, a kultúráért felelős miniszterhelyettes területén, majd föltehetően a miniszteri értekezlet is megtárgyalta. Csak ezután jutott döntés végett az MSZMP KB kulturális, majd Nemzetközi Osztályára. Föltehető, hogy legvégül szükséges volt elnyerni magának Kádárnak a bölintését is. Talán Aczél valamelyik vacsoráján – két pohár bor elfogyasztása közben – mondhatta a házigazda: „Kádár elvtárs! Le vadásztam neked egy értékes trófeát. Beleegyezéssel el tudom hozni Budapestre az Angol Királyi Shakespeare Társulatot. Igaz csak két éve alakultak, de máris világhírűek. Teljesen veszélytelenek, a rendező közel áll az angol kommunistákhoz. A bemutatásra kerülő darabok közül az egyik vígjáték, a másik királydráma. A pesti értelmiség lelkesedni fog, hogy már ilyesmi is lehetséges, de a világ is a hazai kiegészítés és a nemzetközi elfogadás látványos jeleként fogja értékelni.” Az is lehet, hogy ugyanerről Kádár régi elvtársa, Major Tamás tudósította az „Öreget”. Kellő óvatossággal. A befogadás kockázatát ugyanis „saját” Nemzeti Színházáról áttolta a Vígszínházra. (Még állt a Blaha Lujza téri épület, sorsa csak egy évvel később pecsételődött meg, de a Víg kétségtelenül jobb állapotban volt.) Végül, de azért nem utolsósorban a szovjet hozzájárulásra is szükség volt. Már csak azért is, mert Peter Brook szülei litván zsidók voltak, akik valamikor a forradalom idején vándorolhattak (menekültek?) az orosz birodalomból Angliába. A hatvanas években világhírűvé emelkedő rendező már Londonban született. És a földrengést elsősorban ő idézte elő szokatlan színpadi elképzeléseivel, amit a magyarul *Üres tér* cím alatt megjelent könyvében indokolt meg. De a Budapesten (majd) nagy föltűnést keltő bőrruhák mellé remek színészek kellett. Köztük – Lear szerepében – Paul Scofield, akit a társulat érkezésekor a repülőtéren külön is fényképeztek, csak azután ültek valamennyien abba a buszba, ami szállásukra vitte őket. Hősünknek ritka nagy szerencséje, hogy mindkét RSC előadásra bejutott. Nem volt könnyű. Először kapcsolatot

kellott kiépitenie az akkor mellőzött (a „tűrt” és a „tiltott” határán imbolygó) Németh Antalhoz, majd az egykor sikeres rendező baráti ajánlásával fordult – díszlettervezési kérdésekkel – Szinte Gábor festőművészhez, aki tetszéssel fogadta érdeklődését. E témában már többször jól belemerültek, amikor felhívta a fiú figyelmét az angolok vendégjátékának rendkívüliségére. Ráadásul – a színházhoz fűződő szakmai kapcsolatai segítségével – jegyeket is szerzett neki, amihez e nélkül aligha jut hozzá. Hatalmas volt az érdeklődés, messze meghaladta a színház ülőhelyeinek a számát. (Látják, jegyzi meg az öregember, fiatalon milyen ügyes kapcsolatépítő voltam!)

Később a Belügyminisztérium Útlevel Osztályának munkatársa, amikor meglátta a pályázat két nyertesének útlevelkérelméhez mellékelt meghívólevelen a BBC feliratot, minden bizonnyal feletteséhez rohant, s nem tudjuk, meddig kellett a hozzájárulásért „fölmenniük”, míg akadt valaki, aki ismerte az előzményeket, és vállalta fiúkra kedvező döntés felelősségét. Nem a két jelentéktelen fiatalról, hanem „elvi kérdésről” volt ugyanis szó, hiszen az „ellenséges” propaganda népszerű szócsöve – az Angol Rádió – akarta vendégül látni őket. A függőség számai és az ezzel járó bizonytalanságok minden esetben addig nyúltak, míg valaki biztosra vehette a Párt egyetértését – föl egészen az első titkárig –, noha ez az addig érvényes szempontok némi módosításával járt. Mindezeket beszámítva kapták meg a fiúk látogató-útleveleket. Hosszú volt a Londonba vezető út, de végül megérkeztek.

A fiúkat váró urak azt már a budapesti brit követségtől tudhatták, hogy az útlevelet megkapták, és felszálltak a Bécsbe induló vonatra. De az idősebb úr abban mégsem lehetett biztos, hogy meg is érkeznek. Nem azért, mert a gép le is zuhanhat, hanem – ahogy Kertész Imre évtizedek múlva megírta – a határellenőrzésnél mondvacsinált ürüggyel – illetve a nélkül is – bárkit leszedhettek a vonatról. A határon mindenki szorongott, nem csak erre hajlamos hősünk, aki később rettegve nézte, a vámos miként tapogatja végig felesége kezításkájában a magával vitt vattát. Talán az első osztályú utasokkal lazábban bántak. Az osztrák mozdony mindenestre velük indította el a szerelvényt Bécs felé. A két fiú az ablakra tapadva várta, hogy biztosak legyenek, átértek a vasfüggönyön. Hősünk kicsit csalódott, mert – a sínektől távolabb – csak két sor drótkerítést láttak. Csak? (Persze tudták, hogy ott az aknamező is.) A fiúnak hazafelé majd azért kellett izgulnia, mert túl sok veszedelmes könyvet kapott és hozott. Közük Faludy György emigrációban megjelent verseskötetét, amiből az öregember most csak fejből idézheti a dühös költőt, akinek versében az ötvenhatosok akasztásánál „ott állt Kádár röhögve, részegen”.

A londoni repülőtéren Rentoul Ferenc, a magyar osztály vezetője és Jotischky László várta őket. Az előbbi a harmincas évektől dolgozott a BBC-nek, az utóbbi alig volt idősebb náluk, de az egyetemet – ötvenhatos menekültként – már Oxfordban végezte. (Újságíró hangja eredetiségéről 1990 után a magyar olvasóközönség is képet kaphatott, amikor aránylag rendszeresen dolgozott a *Magyar Nemzet*nek.) Útjuk költségeit – az utazásokat, szállodákat és a továbbiakat –

a Rádió (vagy talán ezen keresztül a British Council) fedezte. Költőpénz mellett honoráriumot is kaptak azért, mert munkájukat a mikrofonba beolvasták. De ebben az esetben a pénznél is fontosabb volt, hogy otthon családtagjaik is hallhatták mindkettőjüket. (Micsoda elégtétel volt ez a fiú miatta sokat aggódó édesanyjának!)

Az autó, amivel Rentoul a szállodába és Oxfordba vitte őket, magántulajdon volt, ahogy Hampton Courtba is Jotischky Morris minijével mentek. Az öregember ifjúkori énjét nem csak az lepte meg, hogy saját kocsijukkal fuvarozták őket. Sokkal inkább az, hogy gépkocsit rengetegen vehettek maguknak az óriási választékból. Annyira hozzátartozott az ottani életformához, hogy amikor visszaúton Oxfordból London felé araszoltak, Rentoul azon bosszankodott, hogy a legtöbb kocsiban csak egy személy ült, amit első hallásra nem értett meg. A fiú mégiscsak onnan érkezett, ahol egy Trabant kiutalására éveket kellett várni, avagy felárral megvenni attól, aki valamilyen „kiskapu” segítségével jutott hozzá. (A népi demokrácia tele volt kiskapukkal, de őt a kochi nem túlságosan izgatta.) A hiánytársadalom legszegényebb időszakának fiát a bőség alaposan elkápráztatta. Egyszerre nyugózték le a hatalmas áruházak, a C&A-ban vett is egy vízhatlan cipőt. Valóban vízhatlan volt, a legnagyobb esőben sem ázott át. Nagyon régen nem viselt ilyet. És irigykedve nézte a Bond Street kirakataiban a drága angol (és skót) szöveteket, az utcán az azokból készül – méretre szabott – elegáns öltönyöket. Ó, Múza! Hogyan működik az emlékezet? Mintha tegnap történt volna, olyam élesen van az öregember előtt az útra készülődés időszakában tett sétája a Ménesi úton unokatestvére unokatestvérevel meg annak a menyasszonyával. Váratlanul azt mondja neki a lány: „ilyen ruhában nem mehetsz Angliába. Kell legalább egy rendes öltönyt csináltatnod. Az, amiben színházba jársz, elmegy utazáshoz, városnézéshez, ámbár messziről látni fogják, hogy a Béketábor szegénységéből érkezél. Azt nem, hogy van saját lakásod.” Megfogadta, régen látott rokonfeléjének (azóta többszörös nagyanyának) a tanácsát. Az Astoriánál levő szövetkezetben új öltönyt csináltatott, persze olyan szövetből, amelyet kapni lehetett.

A díjnyerteseket elvarázsolták London fényei, miközben szállásukra – a Hotel Tavistockba autóztak. Az elbeszélés középpontjában ámuldozó fiatal csak másnap reggel tért magához, amikor útitársa – Sándor József – szobájuk ablakához hívta. Elbűvölve látta akkor (utolsó lehetséges alkalommal), ahogy a fura kalapot viselő, sötét ruhás úriemberek hosszú esernyőjükkel (mintha egy Galsworthy regényt olvasna) sűrű sorokban masíroznak hivataluk felé. Amikor öt év múlva ifjú feleségével újra eljutott Londonba, hogy megmutassa neki immáron az „ő Angliáját”, majdnem egyetlen volt, aki színházban ünnepi öltönyt és nyakkendőt viselt: a közönség nagy része ingujjban és jeansben (farmerben) pompázott. A hivatalnokok sem jártak már régebben jellegzetes öltözetükben. Megfigyelte, amint egy PUB tulajdonosa megkérte a rosszul öltözött utcaseprőt, söpörjön el valamit, majd keresztnevéen szólítva behívta egy csésze – ingyen – kávéra. „Thank you, Mr. B” – válaszolta a meghívott. Ki gondolhatta, hogy

venségére őt is tegezi a telefontársaság, és keresztnévén szólítja a bank. Anyanyelvén már nincs semmilyen megfelelője a Mr., a Miss. és a Mrs.-nek.

A sokáig tiltott külföldi utazás következményeként '64-ben aligha voltak még útikönyvek. A fiú apja harmincas évek eleji angol nyelvű kötetéből, annak a térképeivel készült a Nagy Utazásra. (Szerencsére az utcanevek a brit szigeten ritkán változtak). Az öregembert nem is az lepi meg, hogy csak 1967 után kerülhetett birtokába az *Art Center of the World - London* című kötet, mindössze az, hogy noha a londoni Bloomsburyben szerkesztették, mégis Budapesten nyomtatták. Valószínűleg két évvel később vették a *Panoráma* útikönyvet, aminek nincs megjelenési dátuma, de családi neve felesége kézírásával szerepel első lapján. Ennek az útikönyvnek érdeme, hogy nagyjából annyi időre tervezi a londoni sétákat, amennyit egy örökké rohanó magyar turista városnézésre szánhat. Így aztán mindenestől kimaradt belőle Bloomsbury - egyebek között a British Múzeummal. Találhat tehát magyarázatot arra, miért nem tudott semmit arról az irodalmi városrészről, ahol az első éjszakájukat töltötték.

A Hotel Tavistock nincs messze Virginia Woolf otthonától (ahol az ő születése körül lakott). Emléktábláját felfedezve lesétálhattak a British Múzeumhoz, sőt - kicsit távolabb, nem messze az Aldwychtól - beléphettek a Bush House-ba, ahol a BBC magyar adását készítették azok, akiket eddig csak névről ismerhettek. És Bloomsburyből könnyen eljutott a Piccadilly Circusra, amit a város központjának képzelt, s ahol a fényreklámok a Beatles együttes hírnevét villogtatták. Innen indulva látta a Shaftesbury Avenue gyönyörkínálatát, megcsodálta a Regent Street gazdagságát. Mindez neki valahogyan magától értetődővé vált.

A londoni színházakban nemcsak Shakespeare-darabokat látott. Az RSC (Royal Shakespeare Company) törzshelyén, az Aldwichben mutatták be - egyebek között - Peter Weiss *Marat/Sade*-jét is, ami arra irányította figyelmét, hogy a felvilágosodás más volt, mint ahogy nekik beállították az egyetemi előadásokon. De Sade márki által népszerűsített - kegyetlenségig fajuló - szexuális szabadságról és a „nagy forradalom” zűrzavaros anarchizmusáról addig sejtelve sem volt. Nem lehetett olyan tájékozott, mint angol kortársai, akik többségének tudnia kellett Byron, Shelley és Mary Shelley, majd Virginia Woolf családjának szabados élettörténetéről. A darab nemcsak új színpadi megoldásokkal lepte meg, hanem azzal a szellemmel is, ami öregkorában a „woke” propagandájában teljesedik ki. Újdonságon persze más irodalmi és képzőművészeti alkotásokban is meglepődhetett. 1968-ban - részben - de Sade márki anarchikus szabadságfölfogása fokozta dühöngővé az európai - főleg párizsi - utcákat elárasztó fiatalok elégedetlenségét, amikor azt harsogták: „Pusztuljon az egyetem! Le a tanári önkénnyel! Éljen Mao!” És lobogtatták hírhedt *Vörös könyvét*. Roppant kívánatosnak tartották a kínai értelmiség javát kiírtó kulturális forradalmat. Az öregember ifjúkori énje tehát Anglia alapvető átalakulását is sejthette volna, ha nincs mászal elfoglalva. Olcsó éttermet keresve egy indiaiba botlottak, amelynek olcsó(bb) árai becsalogatták őket. A *Híúság vásárának* már akkor lelkes olvasója a „curry” megízlelése végett Tandoori csirkét rendelt. Az agyonfűszerezett hústól aztán

úgy égett a szája, mint egykor a férjvadász Beckynek, Thackeray hősnőjének. A csirke nagyobb része a tányéron maradt. Azóta a „hiúság” fogalma is átalakult, viszont indiait is megválaszthattak már az ország miniszterelnökének.

A reggeli teájával elfoglalt öregember arra gondol, hiábavaló a múltban hajózni, ha emlékeinek többsége elsüllyedt a feledés óceánjában. A tea angol, noha friss hajtásait a Himaláján szedték. Budapesten vette, ahol ma közel annyiféle tea van, mint abban a 18. századi berendezését sokáig őrző boltocskában, ami már ugyancsak eltűnt. Bőrkötényes tulajdonosával és azzal együtt, hogy fiatalkori énje sikernek tartotta, ha itthon a „planta” helyett legalább a georgiai (oroszul: „grúz”) teához hozzájutott. Az emlegetett régi boltban a teákat fahordóban vagy henger alakú bádogdobozokban tartották, s a tulaj százféle fajtát szagoltatott meg vele. Hosszas töprengés után választott. Ha jól emlékszik, kétszer negyed fontért többet fizetett, mint a vízhatlan cipőért. Rég elfogyott, de porceláncsészéjében a mostani fekete Assam tea elég kellemes ahhoz, hogy a zűrzavaron töprengő öregember elé varázsolja Hampton Courtot, s benne – ritka éles képen – a Maze-t. A kép nem változik, csak a benne szereplők. Amikor a BBC vendégeiként jártak ott Lacival, valaki egy fürt szőlőt hozott ajándékba, ami ott termelt, pedig ez a gyümölcs csak kivételes körülmények között érik be a Brit szigeten. (Jó savanyú volt, mint az NDK-ban a dornburgi bor.) Lacival a Maze középpontjába jó negyedóra alatt jutottak el, s tudta milyen útvonalon lehet onnan kijutni. Amikor öt év múlva feleségének el akart ezzel is dicsekedni, bizony útbaigazítást kellett kérnie az őről: segítsége nélkül esti zárásig kereshették volna kijáratát. (Ilyenek az útvesztők, átvitt értelemben volt szerencséje néhányban hosszabban bolyongani.) Képzeld, kedves Múzsza! Hampton Courtban a lenyűgöző palotát IV. Béla korában kezdték építeni, amikor őseink a tatárokkal voltak elfoglalva.

Sok mindent át kellett gondolnia. Arra csak évtizedek múlva jött rá, azért kellett megnézniük a Robert Bolt darabjából készült filmet – Morus Tamás szerepében Paul Scofielddel –, mert hőse Sir Thomas More olyan tiszta ember (amilyenről Szakonyinál – szerényebb kivitelben – Zsóka álmodik). Sir Thomas szembeszáll a korlátlan hatalommal, noha igazi drámai ellenfele nem a király, hanem egy másik történelmi személyiség, Richard Rich. Bolt művében Morus képviseli a rendíthetetlen erkölcsösséget – a gátlástalan erkölcstelenséggel szemben, amit Rich testesít meg. Morust egy koncepció per áldozataként lefejezik, ellenfele úgy véli, ha tanárként élne, ismeretlen maradna a világ előtt; megalkuvó, áruló, hitehagyott élete jutalmaként a hatalom csúcsára emelkedik, ágyban párnák közt Lord Kancellárként halhat meg. (A filmet magyarul *Kinek se nap, se szél* – költői – címmel játszották, ami eredetiben: *Man for All Seasons*. És talán nem is Morusról, hanem Richről szól.)

Szintén Jotischky Lacinak köszönhetik, hogy miután megcsodálták a Westminster, Elyt, Canterbury ugyancsak ősi székesegyházban fejet hajtottak az oltár előtt, ahol a hatalommal szembefordult Thomas Beckettet 1170-ben a „király emberei” meggyilkolták. Miután itt is megnézték a templom melletti kolostort

és a városkát, Laci kivitte őket a tengerpartra. A mi fiúnk úszni is szeretett volna, hiszen egy fényképen apja éppen a tengerbe készült vállpántos fürdőruhájában. Őt ettől borzongva tartotta vissza útimarsaljuk, mondván, nem való fürdésre, „nagyon hideg”. Mire a fiú arra gondolt, hogy 16 fokos vízben is lehet vízilabda meccset játszani. (A tatai uszoda vize pedig csak úgy érte el ezt a hőfokot, ha a hőmérőt a vendéglátók edzője előtte erősen földörzsölte.) Fürdés helyett Laci elmesélte, hogy miután nyugdíjazták valamelyik főnökét, az hajóra szállt Southamptonban feleségével, és körbeutazták a Földet. Útközben minden várost megnéztek, ahová a hajó reggel érkezett és este indult tovább. (Ausztráliában és Amerikában hosszabb időt töltöttek.) Egy újabb álom, amit haza lehetett vinni, s amire soha nem nyílt lehetősége, noha később elég sok utat engedélyezett neki a jó sors és a magas minisztérium, de ennél az angliai két hétnél hosszabb időt soha nem töltött külföldön.

„Oh, a szárnyas idő hirtelen elrepül, / S minden míve tűnő szárnya körül lebeg!” – Jutott az öregember eszébe Berzsenyi Dániel, aki nem járt Angliában. Elrepült a költő és az ő élete is, már csak lebeg a nagy élmény, amelynek tanulságai közé sorolható, hogy nagyon tudatosan tervezték meg annak a két fiúnak az útját, akik abból a világból érkeztek, ahol naponta hallották az uralkodó réteg fő célját: „*A múltat végképp eltörölni, / Rabszolga-had, indulj velünk!*” Jotischkyék megnézték velük – szokatlan vonalaival, egyházi műtárgyaival, festményeivel – a lebombázott Coventry újjáépült katedrálisát; és a középkori vásárváros helyén újonnan létesült ipari központ korszerű lakóépületeit. Ilyen – sugallták – a modern Nagy-Britannia. Odáig nyilván az akkor legkorszerűbb vonattal utaztak. Onnan tovább Warwickba, majd Stratfordba talán azokban a régi kocsikban ültek, amelyek minden fülkéjének saját ajtaja volt. Mire a Múzsza azt kérdezi: „Ez nem egy másik utazásának az emléke? Esetleg annyi filmben láttad ezeket a régiségeket, hogy bele is képzelted magad?”

Stratford upon Avon városkája a Shakespeare-hagyományból merítette hírnevét, s a fiúk is emiatt utaztak oda. Megcsodálhatták a 16–17. század óta folyamatosan használt fekete fabetétekre épített házakat, melyeket a mi fiunk jellegzetesen angolnak vélt, noha igen hasonlókat látott később más nyugat-európai országokban is. Köztük volt az a kétszintes épület is, amit az Avoni Hattyú szülőházaként mutogatnak. Amikor saját szemével látta, természetesen fogalma sem lehetett arról, hogy ez az első írói emlékház abból a százegynéhányból, ahová később – a Múzsák kertészeként – eljutott. Nem nagyon értette Shakespeare régies – vagy talán korszerűsített – nyelvét azon a két előadáson, amit az Avon parti színházban láttak. Abban az épületben, amit annak a helyére emeltek, amiben a kultusz színpadon megjelenő része kezdődött, s amit azóta lebontottak, hogy helyére újat építsenek. Biztosan csak arra emlékszik, hogy visszaérkezésük estéjén mentek Cs. Szabóékhoz vacsorára. (Részletesebben lásd a *Hitel* 2019/4, 94–105.)

Annyit mégis, hogy a kétszintes lakást (tervezői) egy istálló felső szintjén alakították ki, s mert sorházban volt, az utcát is Mews-nak hívták. Elég nehezen

találták meg, de annál nagyobb volt a meglepetésük és elragadtatottságuk. A házaspár úgy fogadta a fiúkat, mintha naponta vendégeskednének náluk. Pazar vacsorát kaptak és a repülőn fől szolgáltnál klasszisokkal „szebb” francia bort. Csé ehhez is értett, bár Olaszország szerelmese volt, s Angliában nem érezte jól magát. Különösen azután, hogy meghalt az ott új otthon teremtő és működtető felsége. A vendégekhez nagyon hozzászokhattak. Csé megmutatta azt a díványt, ahol Illyés szokott aludni, sőt egész napokat olvas rajta fekve, amikor olyasmi kerül a kezébe, amit nem tanácsos hazavinni. Sok ilyen könyvvel találkozott a fiúk is, akik mégis egy kisebb könyvtárat cipelnek majd haza. Akárcsak az a sok magyar író, akiket Csé akkor név szerint nem említett, de hagyatéka megőrizte azt – vendéglátójuknak Londonban dedikált könyveiken. A fiú még kétszer járt itt, másodszer háziasszony hiányában olasz vendéglőben vacsoráztak, de ez nem tartozik ide.

Vajon mivel táplálkozhattak két hétig? Első szállodájuk „angol reggelijének” váratlan gazdagságát még megjegyezte. Azt is, hogy néhány jó ebédet ettek – a regényekben szereplő lunch helyett – a BBC önkiszolgáló éttermében, ahol teljes egyenlőség volt abban, hogy a magasabb beosztásúak is velük álltak háromszor – a rendelésnél, a kiszolgálásnál és a pénztárnál – sorban. Az asztalfoglalás már egyénileg vagy társasági rendben történt, és annyi méregerős teát ihatott, amennyit akart. (Meg is rótták, hogy nem hígította kellőképpen. Tejet, citromot vagy cukrot viszont nem talált, igaz, nem is keresett.) Evett még valahol fish and chips-et, és egy pubban pudingot. No meg a Piccadily Circusön (rég megszűnt) olasz önkiben csodás lasagnét. A kedvére való (és laktató) „holland palacsintát” viszont csak jóval később fedezte föl. Stratfordi kirándulásuk után még jobb helyen laktak, a Piccadily Circus tőzsomszédességében, a tekintélyesen nagy – azóta lebontott – Regent Palace hotelban. Itt viszont csak a folyosón volt WC, (kád)fürdő, és nem kaptak reggelit. Ugyan hol tisztálgodtak a háború alatt ide beszállásolt kanadai pilóták? Akik legendásan jól érezték magukat – a londoniak által a „légierő lovasiskolájaként” emlegetett – patinás, de lerobbanóban levő szállodában. Ugyanis a környékről annyi növendéget hoztak föl szállásukra, amennyit a zsebük engedett. Hősünk ehelyett a közeli Tate-ben megcsodálta azokat a Turnereket, amelyekért apja is lelkesedett. Meglepte, hogy a költő William Blake milyen fantasztikus képzeletű festő és illusztrátor volt. Különösen a Daniel könyvének képei nyugtázták le. A maga nemében ez történt a British Múzeum könyvtárában is, ahol rengeteg nagy ember dolgozott, akik közül Magyarországon főleg Marxot, Engelst és Lenint emlegették. A világ első nyilvános közgyűjteményének kiállításait több alkalommal járta be. Most elsőnek a görög vázák termeibe tévedt, ahol mindazt, amit a görög csodáról olvasott, képes formában is megismerhette volna, ha sokkal több ideje van rá. Ráadásul az egyiknél dermedten meg kellett állna. A fekete alapú vázán Hahn István professzort vélte ókori ruhában fölismerni, amint a vörös és fekete korszak változását magyarázza. Ő minden provokatív szándék nélkül kérdezi: „Hogy van ez? Amiről tanár úr magyaráz, az nem is hasonlít a marxista elmélet

rabszolgartató társadalmához.” Magasról néz le rá a tanára. „Ne kérdezzen ilyeneket.” – „De Marx...” – A vékony öregember nagyot legyint: „az csak elképzelt modell”. Három évvel voltak London előtt, s most a Britishben újra hallja őt!

A nyertesek tiszteletére adott fogadás különösen elegáns környezetében hálsán gondolt (ahogy most is) a hajdani lányra, aki figyelmeztette toprongyosságára. London szívében, a Hyde Parknál – a Park Lane-en – található fényes (öt csillagos) Hotel Dorchester szalonjában és különtermében csupa magas állású úr és hölgy foglalt helyet. Sikeres művészek, a BBC három illetékes vezetője (Rentoul már nem fért bele a „keretbe”), három követ (illetve a magyar helyett ügyvivője) meg a hat (kissé alulöltözött) közép-európai nyertesből öten. (A hatodik nem tudott Londonba jönni.) A díszebéd hősünk számára kínos kellemetlenséggel kezdődött. Mivel figyelmét arra összpontosította, hogy követni tudja az angol nyelvű társalgást, a tányérja mellett sorakozó késekből a legközelebbit választva fogott – volna – hozzá a fölszolgált (csodásan jó) halhoz, amikor a főpincér közbelépett, s kezébe adta a halkést, aminek használatát a háború előtt édesanyja tőle is megkívánta. (Ámbár halat ritkán ettek, de a '45-ben „felszabadított” családi ezüstbe az is beletartozott.) Úgy látszik, a szégyenkezés jó hatással volt rá, mert a nyertesek nevében – ahogy a külügyön keresztül az állambiztonságnak jelentő ügyvivő megörökítette (mert – pestiesen szólva – nem minden belügyes külügyes, de minden külügyes belügyes volt) – legidősebb nyertesként érthető angolsággal köszönte meg mindazt, amit kaptak, beleértve az előtte szóló hivatalosak elismerő szavait. A nagy eseményhez az utazásuk költségeihez feltehetően hozzájáruló British Holiday Association hivatalos fényképészt is rendelt, aki megörökítette, ahogy a világhírű Anthony Quayle átadja a nyertesek díjait.

A sikeres fiú hazatérve elképezhetőnek tartotta, hogy valami jó állásajánlat megszabadítja a fizikai munkától. Hivatalos figyelemre azonban csak az állambiztonság méltatta. A Művelődési és Közoktatásügyi Minisztériumba a „londoni győzteseket” külön-külön rendelték be – az ÁVO kihallgatási módszeréhez hasonlóan –, hogy (félleg illegális) „kalandjukról” beszámoljanak. „Negyedik emelet, menjen a páternosztterrel” – mondta a portás, amikor a Nemzetközi Kapcsolatok Főosztálya után érdeklődött. Először bizony aggódva figyelte a főlemelkedésnek és lesüllyedésnek ezt a módját. Szerencséjére nem történt semmi baj. A főosztályvezető és a brit referens csodálkozva töprengtek, hogyan jutott(ak) angliai útjukhoz, amiről semmit nem tudtak, mielőtt a külügy jelzésére behívták őket. Arról érdeklődtek, hol jártak, mit láttak, és főleg kivel beszéltek. Végül följánlották, amennyiben hozzájuk fordul, legközelebb esetleg szolgálati ablakot kaphatnak útlevelükbe.

1990 után néhányszor leírta, hogy belügyes kihallgatói: „nem sokra becsülhettek”, ezért kísérletet sem tettek beszerzésére. Azóta az Államvédelmi Irattár anyagából kiderült, hogy ez is kacifántosabb történet. Azzal indult „barátságos” kapcsolata a belső karhatalommal, hogy raktári munkahelyéről – egész

szokatlanul – a műhelyfőnöki irodába levő telefon „városi vonalához” hívták. „Soltész őrnagy” kereste a Belügyminisztériumból, s udvariasan kérte, délután négyre menjen be hozzá. Beugratásra gyanakodott, az hozzá tarozott az uszoda viselkedési kultúrájához. Ezért, amikor a szokott időben kilépett a gyárkapun, az első nyilvános fülkéből felhívta a Belügyminisztériumot, és Soltész őrnagyot kérte. „Ilyen nevű elvtárs nem dolgozik nálunk” – mondta a telefonos. Megnyugodva ment haza. Este lakásajtóján két egyenruhás rendőr csöngetett be, idézést hoztak – „bűnügyben” – a Vadász utcai kerületi kapitányságra. Másnap délután jelentkezett, s két civil ruhás fiú fogadta, akik rögtön elnézést kértek az ijesztő idézésért, s közölték, csak beszélgetni akarnak. Nem lehettek kétségei a kérdezők kilétéről, gyorsan megállapította, hogy – polgári ruhájuk ellenére – a BM tisztjei. Londoni élményeit mondatták el, noha amiről beszámolhatott, annak lényegét ismerték, de nagyon helyeseltek, amikor – szorult helyzetében – marxistának mondta magát. Elbúcsúztak, de néhány nap után újból hívták. Arról a vacsoráról kérdezték, amit az az angol sajtóattasé adott Gellért-hegyi lakásán, aki útjukat Budapesten megszervezte. Nagy meglepetésére tudták, kik voltak ott az irodalom és a tudomány világából. (Az ő anyagában nincsenek felsorolva.) Máig töprenghet azon, a „nagy nevek” közül ki volt az, aki a részletes jelentésébe azt is belefoglalta, ami a kihallgatóknak őszintén tetszett, hogy a diplomata fiatal nő. (Lehet, hogy „csak” lehallgató berendezést használtak?) Az csak a kikért iratokból jutott tudomására, hogy be akarták szervezni, ezért utolsó évei minden eseményét lenyomozták. (Számos albérleti helyének házmesternői mind mondtak róla néhány – semleges – mondatot, noha nagy valószínűséggel egyik sem emlékezett arra a fiatalemberre, aki csak be- és kijelentője miatt kereste föl őket.) Óriási szerencséjére az anyaggyűjtés valamelyik vezetője hazát árult, és a gondosan összegyűjtött iratok egy példányát magával vitte Nyugatra. Ezzel a konspiráció szabályai szerint az „ügyet” végleg lezárták, többé nem zaklatták.

Legalábbis az iratok szerint. Azokban ugyanis nem esik szó arról, hogy öt évvel később – ugyancsak „bűnügyben” – beidézték a tatabányai rendőrkapitányságra. Rosszarcú – ismeretlen – „szabadok” és bilincset viselő letartóztatottak között hosszan várakoztatták, míg irodájában egy rendőrtiszt eléje nem tette esztergomi barátjának címzett néhány levelét azzal a kérdéssel, ő írta-e azokat? Nem tagadhatta, mire a tiszt közölte, az azokban foglaltak államellenes izgatásnak minősülhetnek, de a felsőbb szervek most az egyszer elnézőek, és csak utolsó figyelmeztetésében részesül. A levelek ottmaradnak, ő elmehet. Nem kellett kétszer mondani, de sokáig megtartotta a szokásos intelmet, „erről soha, senkinek ne beszéljen”. Hogy ez az „ügy” köszönt-e vissza később néhányszor, vagy másért figyelték meg, soha nem fogja megtudni.

A lefoglalt leveleket annak a Dévényi Ivánnak írta, akivel a *Vigília* körben kötött szoros barátságot. Iván tekintélyes művészetkritikus, ismert műgyűjtő és hősünknek eredményes patrónusa volt. (Nyugati levelezése keltette föl a BM figyelmét, meghurcolták, és az infarktus korán végzett vele.) Neki köszönheti,

hogy fölújíthatta ismeretségét egykori cserkészparancsnokával, a *Jelenkor* főszerkesztőjével, Tüskés Tiborral, aki majd számos írását közli, s vállalja színházi beszámolói rendszeres megjelentetését. (Száznál több előadásról van itt szó.) Tibor olyan kitűnő lapot csinált, hogy Mészöly Miklós betiltott *Az ablakmosó*-jának megjelentetéséért le is váltották. Ez fájdalmasan érintette, noha utódjával – Szederkényi Ervinnel – elég jól megvolt.

Az öregember elképzeli fiatalkori énjét, amint letörten ácsorog a sötét szerkesztői szobában a nyugdíj felé közeledő szerkesztőnő íróasztalánál, s döbbenően hallgatja regénykézirata közölhetetlenségének indokát: „Nem hívhatják a negatív főhőst Káló elvtársnak. Egy vezetőnek kinevezett elvtárs nem lehet 'káló'”. Zavarának egyik oka, hogy nem tudta, mi a „káló”. Valahol hallotta a Kálovics nevet, azt rövidítette le. Kiderült azonban, hogy azt az üzemvesztést nevezik így, ami valamilyen okból a legtöbb tevékenységgel együtt jár. Vagyis a „nyanya” úgy ítélte meg, magát a pártot minősítette e névvel fölöslegesnek. A fiúnak annyira arcára van írva az értetlenség, hogy a szerkesztőnő (a munkásmozgalom régi harcosa) magával vitte a közeli presszóba. Néhány – a fiú számlájára megivott – rumosfekete után elmagyarázta, soha nem fog boldogulni, ha nem a hatalom nyelvét használja. És hiába írja oda minden név mellé az elvtársat, attól műve még nem lesz sem szocialista, sem realista. „Reménytelen eset vagy” – mondta búcsúzóul, immáron tegezve. Ez az anekdotácska jutott a fiatal kritikuszjelölt eszébe egy évvel a londoni út előtt, amikor a *Nagyvilág* valamelyik szerkesztője kezébe adta a *Guernica – a spanyol polgárháború költészete* című verseskötetet, hogy írjon róla. Miközben örült a lehetőségnek, meg kellett említenie, hogy nem tud spanyolul. „Más sem tud. Inkább arra vigyázz, hogy spanyolosokról írni nem veszélytelen. Rajk, Münnich és így tovább... Sok furcsaság történt ott. Soha nem lehet tudni, ki van éppen feketelistán. Neked nincs vesztenivalód, nem zárhatnak ki a pártból.” A fiú eddig inkább a francóisták narratíváját ismerte a polgárháborúról, végül azonban sikerült úgy írnia a kötetéről, hogy az – botrány nélkül – megjelent. Sőt a főszerkesztő – Gereblyés László elvtárs – meg volt vele elégedve. Ő meg egyre többet írhatott a lapba – főleg amerikai regényekről.

Közbevetőleg meg kell itt említeni, hogy amikor a fiú egyetemi felvételijén a pártbizottság képviselője meglátta munkahelyi ajánlásán a gyár személyzeti osztályvezetőjének, a KB tagjának az aláírását, kifejezte elégedettségét: „Végre a párt egy valódi munkáskádert küld a Bölcsészkarra!” Talán ezért, talán mert a felvételiző azt mondta, hogy Németh László nyomán tanítani akar, két vizsgáztató tanárnő is megjegyezte a nevét. A felvilágosodás irodalmáról figyelemfelkeltő előadásokat tartó Mezei Márta másodéves korában is emlékezett rá, amikor megkérdezte tőle, hol olvashatja előadása nyomtatott változatát. A tanárnő kifejtette, hogy a tantermi előadás tartalmát évente frissíteni kell, mert minden újat, amit az előadó a témáról az előző változat óta talált, abba be kell építeni. Ez bizony meglepő igényesség volt a kiábrándító Tolnai Gábor után, aki az általa elüldözött Klaniczay Tibor jegyzetét látható unalommal olvasta föl.

Ahogy az is, hogy egy tanár méltatta az estisek egyikének érdeklődő szándékát. Ez a tagozat ugyanis abban különbözik a nappalitól, hogy az órák időpontjában már mindenki siet. A tanárok terhes többletfeladatnak tekintik óratartási kötelezettségüket, s bizony nem is vállalják, ha lehet. (Így fordulhatott elő, hogy e sorok írója először csak sok évvel diplomája megszerzése után találkozott Király István professzorral.) A tanári szobák este már üresek voltak, bezárva a próbálkozók előtt, akik nagyon nehezen találtak igazi tanár-diák kapcsolatra. Fiatalemberünk esetében ezek egyike Mezei tanárnő, másika H. Balázs Éva lett. (No meg Pándi Pál, akiről bővebben kell szólni.) Az előbbi egyik opponense lesz majd kandidátusi – és sokkal később bizottsági tagja akadémiai doktori védésének. A másik kis híján elcsábította. El az irodalomtól, mégpedig a történettudomány területére, amihez érdeklődése erősen vonzotta a fiatalembert. Éva néni sokkal később közreműködött az említett akadémiai fokozat elnyerésében, és tegező formában ismerte el tanítványának, amikor a bizottság egyik tagja kifogásolta, hogy a disszertáció címe Németh Lászlóra utal, tehát meg kell változtatni. Ám ez a kitűnő és szerethető tanárnő nemcsak jóindulatú volt, hanem igényes is. Kedvelt hallgatója sikerrel vizsgázott nála, ami okot adott rá, hogy figyelmeztesse: eredményes történész csak akkor lehet, ha tökéletesíti latin tudását, folyamatosan tudja olvasni a gót betűs kézírást (és a nyomtatványokat), ráadásul még megtanul legalább franciául is. Harmincévesen, munka és egyetem mellett ez reménytelen feltételnek bizonyult.

(Folytatjuk)

Filip Tamás

Azért zuhog

Ússz föl a vízesésen,
győzd le, és ne szégyelld, ha
beleizzadsz, ez a legkevesebb.
Mások csak föltekintenek rá,
látják, milyen hatalmas,
néhány fotó, és nincs
több dolguk vele.
De ez itt rád vár, tízezer éve
azért zuhog. Látták ősemberek,
indiánok, konkvisztádorok.
Volt, aki istent látott benne,
és hódolt neki. Azt kérded,
olvasóm, honnan tudom?
Nem én tudom, hanem a versem,
nekem is ő súgja, hogy szánd
végre el magad, meglásd:
menni fog.

Por

Testem élő porában lépkedek,
forróság köhögtet, és
íme, gyönyörű felhő
könyörül meg,
lezúdul rám a zápor,
és egy percre rá bennem
Isten kertje zöldell.

Gyónás

A lávaföldek szőlőskertjeit
figyelem, és messze túl
az ellobbanékony tüzeket.
Mintha meggyónnák nekem,
hogy felégettek annyi házat,
hamuvá perzseltek annyi
vértanút és eretneket.
Ígérík, mostantól fogva
már csak melegítenek.
Hiszek nekik, s mikor bűneik
alól feloldozom őket, még
a harang is megszólal. Hangja
boldoggá avat, azt zengi: élsz,
mert megszülettéél, de most
eljött feltámadásod ideje.

Fehér és vörös

Találkozzunk Ojnjakonban?
Talán fehér leszek.
Fehér az arcom, szakállam,
maradék hajam.
Fehér a bunda, csizma,
a kesztyű, sapka rajtam.
Tél lesz, mi más.
Tudom, te is oda vágysz.
Találkozzunk Ojnjakonban.
A nagy nyári fesztivál
mínusz 144. napján.
Legyél te is fehér, mint a hó.
Győzedelmeskedj az idő felett,
fésüld ki hajadból a vörös színt.
Csak a tűz legyen vörös,
a napkelte, az alkony.
És az utolsó pohár bor,
amit veled este megiszom.

Triptichon

(1)

A lélek alagútjában
kövesd a megkövesült
vadnyomot, megszelídülsz.

Régi fuvallat ölel magához,
legyen mit lélegezned,
elnyugodsz tőle, ráismersz,
te hagytad itt ezer éve.

A hovának nincs iránya,
mert mindenfelé vezet.
Egy utat választasz,
a többiről lemondasz.

Letérdelsz a szűk
kapu előtt, fénykarddal
lovaggá ütnek, fölállsz és
visszaindulsz, megírja
magát a legszebb versed.

(2)

A tikkadat-nyarakat szeretem.
Ahogy esténként nap-hamuval
oltjuk az ember csinálta tüzeket.
Sáskákkal együtt imádkozom,
és boldogan mondom velük:
köszönöm, Uram, hogy hajszoalat
az életem. Te széttépsz és
összeraksz mindennap, akarom,
ne hagyd abba, adj alám mindig
új s új lovat, neki zöld füvet, nekem
parázs-szívet, és fújdogáld, hogy
mindig izzon, ne aludjon el soha.

(3)

Esőt kiabáltam, és kisütött a nap.
Madárijesztők rohannak.
Az idő magához ölel
és megropogtat.
Látóhatárok figyelik, hogy
az Ősök Terén
napozok esőktől ostorozva, és
az Ország Versét írom
krétafogytáig az aszfaltra.

Versek odafentről

Mintha maga a torony
szórta volna közénk ezeket
a megsárgult papírokat,
fölszedegetjük, versek.
Bárcsak Hölderlin úr
szólna hozzánk, sóhajtjuk,
és máris ilyen szemmel
nézünk a toronyra fel.

Ha be mernénk kopogtatni
hozzá, kétségtelen, hogy
úgy szólítana, Őszentsége,
Felség, legkegyelmesebb
Generális, Páter, Magiszter.
És hiába szeretnénk
előtte mélyen meghajolni,
egész biztosan megelőzne.

A hely szelleme

Bevezető gondolatok

Alapvetés és a természetbeni felfedezés – immár a nyári egyetem témájáról

E téma évezredek óta foglalkoztatja az európai kultúrát. Az ókori görög hiedelemvilág apró isteni személyeket sejtett egy-egy forrás, szent liget, folyó, hegy hátterében; a rómaiak a családi otthonok szellemét illették a 'genius loci' névvel – amint Vergilius is hírt ad erről.

Radnóti Sándor *A táj keletkezéstörténete*i című művében így ír Claude Lorain tájképfestészete kapcsán: „Claude a genius loci valaha élt legbuzgóbb hódolója. Az ember azt érzi tájképein, hogy 'valamely isten jelen van ezen a helyen'. Igaz, sohasem valaki a nagyobb istenek közül, a rejtelmes és félelmetes Pán, a tüzesítő Bacchus, a mindent magába foglaló Demeter, s – noha többször is megpróbálta megidézni – Apolló és a Múzsák sem, hanem valamely jámbor helyi istenség, egyszerű szentély lakosa, kinek jelenléte csak növeli a jelenet káprázatát.”

Roger Fry: *The drawings of Claude*. Special Number of the Shilling Burlington and Fine Art Chronicle, 1907. aug. 15. Ezt visszhangozza Anthony Blunt: „nem a nagy istenek, hanem a kicsik”.¹ Az is lehet, hogy Frynak ez a finom megjegyzése általánosan is igaz a tájfestészetre. Hiszen minden táj az egész természet részlete, kivágata, de a végtelen véges metaforájaként mégis csak lokális – helyi istenekkel –, még akkor is, ha nem reális, hanem ideális tájról van szó.²

A Római Birodalom császári építészetéhez – mint abszolút etalonhoz – képest a helyi kultúrák építésze provinciálisnak minősült, azaz másod- és harmadosztályú, lenézett volt. Globalizálódó (vagy máris globális) világunkban már a 20. század elején fellépő 'modern' is azzal az igénnyel állt elő, hogy ez az egyedül üdvözítő út; az Athéni Charta (1933–41) is minden városra érvényesnek

KÖRMENDY IMRE (1951) építészmérnök, várostervező, a Magyar Urbanisztika Társaság elnöke (2012–2018), 2019-től a MUT örökös tiszteletbeli elnöke, Palóczy Antal- és Hild János-díjas.

1 *Art and Architecture in France, 1500–1700*. London, 1953, Penguin Books, 198.

2 Radnóti Sándor: *A táj keletkezéstörténete*. „Ők, akik nézték Hannibál hadát”. Budapest, 2022, Atlantisz Könyvkiadó, 22.

hitt elveket fogalmazott meg. A jellegtelen, százszor ismétlődő, egynemű építészet/városépítés hamar kiváltotta az emberek ellenérzését – még a szakmán belül is. Christian Norberg-Schulz: *Genius loci* című, korszakos műve 1980-ban jelent meg.³ Alcíme, mottója sokat elárul a tartalmáról: *A logika kétségkívül cáfolhatatlan, de nem állhat ellent az embernek, aki élni akar* (Franz Kafka: *A per*).

Az építészek között is – az elvi, elméleti megfogalmazás előtt – feltűnt a Bauhaus és a Corbu féle értelmezésektől való eltérés, irányváltás igénye. Olaszországban ennek egyik „élharcosa” Giancarlo De Carlo (1919. december 12. – 2005. június 4.) olasz építész volt. 1956-ban a CIAM olasz tagjaként De Carlo bemutatta saját projektjét egy materai lakótelepre, amelyben le Corbusier összes alapelvét figyelmen kívül hagyják a régió földrajzi, társadalmi és éghajlati körülményeire való különös figyelemmel. Ez egy erős szakítás a régi építészgenerációval és az egyedülálló nemzetközi építészeti modell mítoszával. Így az 1956-os kongresszuson a CIAM végét a Team 10 elindítása jelentette, amely összehozta az új építészgenerációt (többek között De Carlo, Alison és Peter Smithson, Aldo van Eyck és Jacob Bakema) egy új típusú építészet kidolgozására, amely jobban illeszkedik a helyi társadalmi és környezeti feltételekhez, és ahol az ember „nem redukálódik elvont figurává” – olvashatjuk róla a világhálón.⁴

A keresés azóta is folyik világszerte. Sokan vizionálták a 'hely' jelentőségének végét, arról írtak, hogy annak nincs jövője. Ez a megalapozatlan 'jövendölés' alig tíz év alatt semmivé foszlott – Kunszt György megállapítása szerint.⁵ A probléma azonban nem jutott nyugvópontra: ma is sokan a globalizáció hívei, az építészet egységét valamiféle formai, anyaghasználati, szerkezeti azonosságban vélik felfedezni; mások meg épp az ellenkezőjét vallják. A modernt követte a posztmodern, azonban többnyire nem lényegi dolgokat, gondolatokat megragadván nem sikerült minőségi választ adnia. Ehhez járult még, hogy csak a modernre felkészített építészek, urbanisták próbálkoztak történelmi formákkal, s ennek legtöbbször kiábrándító eredménye lett. A téma építészeti viták keresztüztüzebe került már a '90-es években (regionalizmus, majd „kritikai regionalizmus”,⁶

3 Ch. Norberg-Schulz: *Genius Loci. Towards a Phenomenologie of Architecture* (Az építészet fenomenológiája felé). New York, 1980, Rizzoli.

4 A szerző figyelmét az olasz építészre egy másik itáliai építész, Carlo Fumagalli hívta fel. Fumagalli vezette – élete végén – azt az építész-urbanista csapatot, amely kísérletet tett arra, hogy Chiara Lubich látásmódja, lelkisége milyen újdonságokat hozhat az építészet számára. Az első rendezvények egyike volt egy Urbinóban rendezett konferencia, ahol a város és az egyetem kapcsolatát vizsgálták a résztvevők. Urbinóban ötszáz év alatt az egyetem „belakta” a várost, kiváltképp annak történelmi városmagját. De Carlo évtizedeken át volt alakítója ennek az együttélésnek.

5 Kunszt György: *Értékválság az építészetben és a modern szakralitás – válogatott írások, 1962–2003*. Budapest, 2003, Terc Kiadó.

6 A Kenneth Frampton által felvázolt kritikai regionalizmus a posztmodernnel (és egyéb kezdeményezésekkel) jelentkező formai utánzás, másolás helyett egy minőségi, gondolati területiség szükségességét fogalmazta meg. Ebben világosan tetten érhető a „modern” titkos alapelve – csak a sosemvolt az érték -, amely csak az eltérést, a kontrasztot, a korszellem

létezik, vagy sem, szükséges-e, vagy sem; – esetenként fogalmi zűrzavar is tetten érhető e kérdésekben), majd 2002-ben az urbanisztikai nyári egyetem is foglalkozott ezzel a kérdéssel (A globális és a lokális). Az azóta eltelt huszonegy év – majdnem egy generációnyi idő – lehetőséget ad, sőt igényli is, hogy újra szembenézzünk a helyzettel. Ezt kísérli meg a Savaria több nézőpontból is: egyrészt gondolati alapokon, másrészt a természeti s nem utolsósorban az épített környezet szempontjából – figyelve a történelmi, műemléki miliőre, a táji értékekre. Az építészek és urbanisták mellett írók, közművelődési szakember, történész, tájépítész és filozófus gazdagítja a tudástárat, szempontrendszer.

A négy előadási nap – amint a programból megismerhették – a következőkre fókuszál:

1. nap: szemlélet, elméleti megalapozás,
2. nap: a természetbeli hely szelleme; természetvédelmi, tájépítészeti kérdések,
3. nap: építészeti nézőpontok, örökségi-műemléki környezet sajátos követelményei,
4. nap: egyetemisták előadásai.

Be kell vallanom, hogy a téma felvetése és az előadók keresése során többen kifejezték kételyeiket: marhaság az egész felvetés, nincsenek semmiféle szellemek, korunk mítoszkeresési tévedése az egész;⁷ nem szükséges a környezethez illeszkedni, az alkotói szabadságot nem szabad korlátozni, minek egyáltalán ilyesmivel foglalkozni? Az is felmerült bennem, hogy az ókori világ felvetései, sejtései mára már rég elavultak, de Radnóti Sándor könyve érzékletesen bizonyította, hogy e gondolat az évszázadok során újra meg újra előkerült – a már idézetteken túl is.

„A XVIII. század 70-es éveiben már be lehetett látni az angol – és a világszerte Angliából szétterjedő – tájkerti mozgalom három fő jellegzetességét, a kert geometrikus szabályszerűségének kerülését, zártságának megszüntetését és a táj adottságának – „capability”-jének,⁸ vagy emelkedettebben, Vergiliusszal

abszolútizmusát fogadta el. Természetesen különbséget szükséges tenni a másolás és az utánzás között, s el kell felejtenünk az olyan tévedéseket, mint pl. azt a szólást, mi szerint: „utánzás majomszokás”. A mai kutatások egyértelműen azt állítják, hogy az utánzás emberszokás. Még egy megkülönböztetésre szükségünk van: más megközelítés kell a tematikus és a nem-tematikus elemek létrehozása során (Meggyesi Tamás szóhasználatával). Lásd erről Körmeny Imre: „Illeszkedés” – „A város kórusmű” című tanulmányát! In Körmeny Imre: *Urbanisztikai reflexiók. Gondolatok az emberről, a városról és a világról*. Bp., 2021, MUT, 242–269. Többen állítják, hogy a kritikai regionalizmus nem valósult meg, legalábbis hazánkban bizonyosan nincs. A jelen tanulmány szerzője szerint viszont szükség van erre: keressük tehát a módját, hogy legyen.

7 Vö. Peter Conrad: *Mythomania – Tales of Our Times from Apple to ISIS*. Thames & Hudson, 2017. Ismerteti Böszörményi Nagy Gergely 21. századi mitológiai című írásában. *Mandiner*, V. évf., 16. sz., 2023. 04. 20–26. 52.

8 Képesség, adottság, lehetőség, tehetség. Óhatatlanul eszünkbe jut a tájak teherbíró-képességének, terhelhetőségének kérdése, amelyet korunkban talán a tájépítészek képviselnek,

(via Shaftesbury és Alexander Pope) a hely géniuszának – figyelembevételét. A nyitott kert a tájat kizáró falak eltüntetését jelentette.⁹ De a tizennyolcadik századot is messze mögöttünk hagytuk – gondolhatja bárki. Csakhogy egy 20. századi francia gondolkodótól, Olivier Clément-től a *Vigília* folyóirat 2022. júniusi lapszáma egy írást közöl, amelyben ezek olvashatók:

„Néha, télvégi napokon, amikor a tenger lehelete kiegyensúlyozza a szárazföld szélét, amikor a mandula virágzik – milyen tökéletes, törekeny szépség –, tudtam, hogy minden szent, ami létezik. Földközi-tenger-vidéki pogány voltam. Politeista, mert minden élmény nyomán, akármilyen alacsonyrendű is az, akármilyen testies (lélegzés, étkezés), és minden élmény mélyén egy isten kel életre...¹⁰ Ugyanabban az írásban még egyszer visszatér a gondolat: „...minden elmélkedés: földközi-tengeri pogány valóm magára talál és végtelenné tárul. Az abszolútum jatszík, minden Isten álarca, isteni tánc.”¹¹

Mit kezdjen – mondjuk – egy monoteista, alkalmasint keresztény ember ezekkel a pogány és/vagy politeista sejtésekkel? Szent Ágoston már a 400-as évek elején „megértette az isteni transzcendenciát, és felfedezte, hogy a dolgok mind áttetszőek, azaz tükrözhetik Isten jóságát, a Jót” – emlékeztet bennünket Ferenc pápa *A hit világoossága* kezdetű enciklikájában.¹² „Úgy látszik, valóban »lelke van a földnek, fekvése, illata sajátosságaival, s a benne fekvők lényével átszővi, formálja, vonzza azt, aki rajta él s majd benne porlad«” (C. G. Jung: *A föld lelke*) – írja Gyökössy Endre (sokak Bandi bácsija), a pszichológiával is felvértezett református lelkipásztor idézve a svájci pszichiátert.¹³ Ez a „benne fekvők”, „majd benne porlad” gondolat tetten érhető Kányádi Sándor versciklusának egyik-másik költeményében, az *Előhangban* és az *Örmény sírkövekben*: „vannak vidékek gyönyörű / tájak ahol a keserű / számban édessé ízesül / vannak vidékek legbelül / szavak sarjadnak rétjein / gyopárként sziklás bércein / szavak kapaszkodnak szavak / véremmel rokon a patak / szívemben csörgedez csobog / télen hogy védjem befagyok / páncélom alatt cincogat / jegetpengető hangokat / tavaszok nyarak őszeim / maradékaim s őseim / vannak vidékek viselem / akár a bőrt a testemen / meggyötörten is gyönyörű / tájak ahol a keserű / számban édessé ízesül / vannak vidékek legbelül” (*Előhang*,

keresnek legmarkánsabban, de láthatjuk, hogy korábban is felmerült. A Balatonnal kapcsolatban is már a két világháború között felvetődött e kérdés, s akkor még nem tájépitészek részéről. Lásd Wettstein Domonkos: *Baltoni építészlet. Stratégiakeresés a huszadik században*. Bp., 2022, Tarsoly Kiadó.

9 Uo. 150, 2. bekezdés.

10 Clément, Olivier: A másik nap. *Vigília* 2022/6, 502. Ugyanitt olvasható Baán István: Előjáróban Olivier Clément-ről című bemutatása a szerzőről (499–500). Amikor ezeket írja Clément már hívó, ortodox keresztény, aki egy, több generáció óta „szocialista” (vallású) családban nőtt fel, s felnőtten tért meg.

11 Uo. 505.

12 Ferenc pápa: *Lumen Fidei. A hit világoossága kezdetű enciklikája*. Bp., 2013, Szent István Társulat.

13 Gyökössy Endre: *Életápolás*. Bp., 1991, Szent Gellért Kiadó és Nyomda, 189–190.

1982), „vannak vidékek hova már utat / csak romos templom s régi név mutat / örmény-kert zsidó-sor magyar-telek / örmények zsidók lakták székelyek / s akad még itt-ott ki a néhai / honosokról tud ezt-azt mondani vannak vidékek ahol csak a hant / tudhatja már hogy ki nyugszik alatt / régen kikorhadt fejtől a kereszt / a zsidók hamvát meg ne itt keresd / s ki érti már a megmohosodott / márványon az örmény föliratot // vannak vidékek hol a sírlapok / négy sarkában finoman faragott / négylevelű lóhere mélyed és / századok óta nincs egy repedés / esőcsöppöt és harmatcsöppöket / gyűjtögetnek az örmény sírkövek // vannak vidékek hol a madarak / a temetőben oltják szomjukat / ha szárazság van vagy éppen aszály / a gaz-felverte mohos sírra száll / iszik s hálából mikor égre kel / a holtakért a madár énekel” (*Örmény sírkövek*, 1982).

Ugyanazt a művét Gyökössy egy röpke történettel fejezi be; a címe: *Balambér*:

„A nyáron egy messzire és messzibe láttató verandán jegyzetelgettem ehhez az írásomhoz. Időnként a kőpárkányon megjelent Balambér. A gyíkom. Olyan mindennapos látogatóm volt, hogy suttogva vagy csak gondolataimban, de beszélgetnem kellett vele, s valahogy meg kellett szólítanom.

Nos, Balambér tőlem alig fél méterre simult a kőhöz, felemelt fejecskével, lüktető torokkal, láthatóan verdeső parányi szívével – és nézett. Igen, rám nézett. De vajon látott-e? És ha látott, engem látott-e? Időnként, szinte észrevétlenül eltűnt. Akkor én néztem túl a ciprusokon, a Nagy Tavon, a még havas hegyeken. De vajon láttam-e? Láttam-e azt, Aki karnyújtásnyira se lehetett tőlem?

Nem láttam. De éreztem jelenlétét. És egy voltam Vele, a fákkal, a tóval, a belőle felcsapódó halakkal, a lecsapó madarakkal, a Nap sugarával, feleségem hívogató hangjával, önmagammal, golyóstollammal – és Balambérral.”

A természet, a természeti táj erős hatással van/lehet ránk, emberekre. Izgága, vibráló fiaink egy hajnali túrán, ahol vadakat akartak látni, egy Börzsöny-béli gerincen járva egy kilátóponton megálltak, sőt leültek a sziklákra. Onnan emberi beavatkozásként csak egy erdőtagok közötti nyiladék látszott, egyébként a természeti formák és az erdő töltötte be a belátható távlatokat. A fiúkat úgy megragadta, megnyugtatta a látvány, hogy hús perc múlva sem akartak továbbindulni.

Ha elfogadjuk, hogy a természetben valamiképp átragyog valami rend, harmónia, fenségesség, akkor eljutunk ahhoz, amit a „hely szellemének” nevezhetünk, s amit megsejteni, felfogni képesek vagyunk. Nevezhetjük még milliónek, atmoszférának, egyes nyelvekben a hely „illatának”, identitásnak, talán örökségnek, tradíciónak, hagyománynak – mily nehéz is néven nevezni a dolgokat! És talán abban is egyetérthetünk, hogy ezekre az adottságokra méltó módon kell reagálnunk. Ez a méltó mód pedig az lehet, hogy belesimulunk, illeszkedünk hozzá, mert nagyobb és hosszabb életű nálunk és alkotásainknál. „Az építmények jelentéssel való felruházásának egyik módja, ha kapcsolatba hozzuk azokat a környező tájjal. Ez azt sugallja, hogy egy rendszer részei. A táj sokkal hosszabb életű az emberiségnél, és ha építészeti objektumainkat ebbe az időzónába próbáljuk helyezni, az örökkévalósághoz fűződő kapcsolat vigasztaló

érzését nyerhetjük el jutalmul. Az építészetben a jelentés keresésének sokféle módja van. Egyes építészek a tájat és a csillagokat használják kiindulópontként, mások a természetben megjelenő formákat, például a kristályszerkezetek vagy a molekuláris növényi sejtek formáját. Ez bizonyos belső harmóniát tükrözhet, hiszen minimális erőforrás-felhasználással maximális hatást érnek el. A természet formáinak utánzása az építészeknek abból a hitéből fakad, hogy alkotásaikból ugyanaz a kiegyensúlyozottság és rend sugárzik majd, mint a természeti világ harmóniát árasztó struktúráiból” – állítja Deyan Sudjic.¹⁴ A „jugoszláv” származású szerző¹⁵ itt már tovább is lép, s egyes építészek metódusára utal. Megvallom, a természeti formák utánzása számomra kérdéses, mert ami egy növény számára ideális forma, szerkezet... az egy egészen más funkció, egy épület számára és használói részére korántsem az.

A természeti környezethez, a helyhez illő megoldás megtalálásában az alkotók (megrendelők és tervezők) sokféle utat találtak és találnak. Akárhogy is, abban csaknem biztosak lehetünk, hogy a *genius locival* találkozhatunk, s az inspirálhat bennünket. A természeti környezetnek megvan az a sajátossága, hogy évmilliók során jött létre (bár vannak hirtelen változások is – árvíz, földrengés, hegyomlás... de utána megint lassan rendeződik a hely). Ez arra int bennünket, hogy óvatosan nyúljunk bele. Mózessel együtt illő, hogy levegyük sarunkat, hisz „szent ez a hely” (Kiv 3,1-4,17).

Felvetődik értelemszerűen a kérdés, hogy minden „helyre” igaz-e ez? Egyáltalán a tér minden része hely-e? Hamvas Béla erőteljes distinkciót állít fel a „tér” és a „hely” között. Mircea Eliade is részletesen foglalkozik az inhomogén térrel, a szent helyekkel. Csányi Vilmos meg arra a következtetésre jut, hogy a mai társadalomban egyszemélyes „közösségek” alakulnak ki (magyarán, amit korábban az ember a közösségben osztott meg, tárgyalt ki, jutott megoldásra, azt most gyakorta egyedül teszi), s a közös szent helyek helyébe az egyéni kitüntetett pontok lépnek (az egyén számára emlékezetes helyek).¹⁶ Felmerül kérdésként a hely – amihez valamilyen módon viszonyulnunk illik – lehatárolása, mérete. Lehet ez kisebb terület, egy völgy, egy tisztás, egy hegyorom, de településeinken egy településrész (szer, szeg, negyed, hóstya,¹⁷ tized...), de beszélhetünk egy falu vagy város jellegéről, sőt egy település csoport, tájegység, egy régió (ahol ennek történelmi gyökerei megvannak) és akár egy ország, egy nép által belakott térség szelleméről is.

14 Sudjic, Deyan: *Épület-komplexus*. Bp., 2007, HVG Könyvek, 236.

15 A HVG könyv fülszövege – bemutatva az addig hazánkban nem vagy alig ismert szerzőt – mondja ezt róla, származásáról.

16 Hamvas Béla: *Az öt géniuszt földje*. Bp., 2021, Medio Kiadói Kft.; Mircea Eliade: *A szent és a profán*. Bp., 2014, Helikon Kiadó; Csányi Vilmos: *Íme, az ember*. Bp., 2015, Libri Kiadó.

17 Egerben az egyes külsőbb városrészek, eredetileg kertészek, pl. Hatvani hóstya. Valószínűleg a Hofstatt „elhallásából”.

Az épített környezetben, településeinken

Mi vonatkozik településeinkre, városainkra, ember alkotta környezetünkre? Azon is átdereng alkotóik szelleme, de vajon az is oly módon vonz, vonzhat bennünket, mint a természet?

Ha egészen röviden akarjuk összefoglalni, azt mondhatjuk: Isten az embert „társteremtő” voltra hívta (az Ő képére és hasonlatosságára alkotta), s ekként még épített környezetünkben is felfedezhetjük a „hely szellemét”. De itt más módon is találkozunk egy „szellemmel”, jelesen a helyi társadalommal, hisz a város nem csupán a fizikai valóságot, hanem az emberi társadalmat is jelenti. Jan Ghel dán építész, az *Élhető városok* című könyv szerzője emlékeztet bennünket: „megformáljuk városainkat, és azután ők formálnak minket”. Ez a kijelentés annyira lényeges, hogy a könyvhöz előszót író Richard Rogers egyedül ezt idézi a szerzőtől.¹⁸

Városaink, épített környezetünk „szellemi” töltetét – a terek, utcák művészetén (Pogány Frigyes, de Szerb Antal is) és az építészetén túl – a település története adja. Márai szerint a város egy gondolat, ami nem fér el a telekkönyvben. Illyés Gyula szerint „a város ott kezdődik, hogy kötelez” (a leghűségesebb város (Sopron), az erős város (Balassagyarmat), a szabadság városa (Budapest – Örkény 1956), Gárdonyi *Egri csillagok*ja). Irving Stone Michelangelóról szóló könyvében az II Magnifico lányával mondatja ki véleményét, mely szerint a Dávid szobor kifejezi Firenze szellemét.¹⁹ Borsos Miklós egyik esszéjében ír arról, hogy a középkor embere a templomokban a legnagyobb művészek képein, szobrain nevelkedett, érzése ott formálódott. Az egyház társadalmi szerepének csökkenésével a művészet egyre inkább magánházakba, palotákba került, s az egyházi művészet másodrendűvé vált. Ma az építészet és a köztéri szobrászat óriási felelőssége, hogy ezek az alkotások jutnak el a legtöbb emberhez.²⁰

Településeinken, épített környezetünkben gyakran találkozhatunk összevisszasággal, rendtelenséggel, befejezetlen dolgokkal, sutaságokkal. Ez egyrészt kifejezi emberi, társadalmi végességünket, tökéletlenségünket.²¹ Korompay György véleménye szerint ezek a demokrácia eredményei, szemben az autokráciák és a diktatúrák óriási, befejezett, szimmetrikus kompozícióival; másrészt arra is utalnak, hogy sokan – olykor kívülről – úgy nyúlnak a településekhez, mint önmagukkal meghasonlott közösség megnyilvánulásához. (Mint tudjuk: „minden önmagával meghasonlott város vagy ház elpusztul”, Mt 12,25.) A város

18 Gehl, Jan: *Élhető városok*. Bp., 2014, TERC. Az eredeti dán és angol kiadás 2010-ben jelent meg. Rogers ehhez írta az előszót. A szerző gondolatai nagyrészt korábbi könyvében is megfogalmazódtak: *Life between buildings: using public space*. New York, 1987, Van Nostrand Reinhold.

19 Irving Stone: *Michelangelo*. Bp., 1967, Gondolat Könyvkiadó.

20 Borsos Miklós: *A toronyból*. Bp., 1979, Szépirodalmi. Az egyházművészet mai helyzete (104–114).

21 Vö. Korompay György: *A városi főterek kialakulása*. Tanulmány a középkori olasz városépítés fejlődéstörténetéből. Egyetemi doktori értekezés még Krompacher névvel. Bp., 1940.

mint olyan nagyjából „elveszett”, mert a városellenes ideológiák kikezdték, s az elbizonytalanodott – sőt Európában a világháborúk miatt meghasonlott – társadalom hagyta elveszni. Elena Granata és mások elemzése, hogy mi veszett el: a forma, a mérték, az értelem és a közösségi terek. A városok szétterülésével nemcsak a természeti táj vész (veszett) el, hanem maga a város is – feloldódik valami megfoghatatlan, áttekinthetetlen halmazban.²² Alberto Chiariotti szerint a város szépsége azért veszett el, mert nincs egységes terv a városról, csak házakat tesznek/építenek egymás mellé; s a város feloldódott a tájban: folytonossá vált a beépítés, s ezzel a városok elvesztették szimbolikus jelentőségüket.^{23, 24}

Az alkotás folyamata – ihlet, sugalmazás

„(L)enge lény a költő, szárnyas és szent, s mindaddig nem képes alkotni, míg az isten el nem töltötte, józansága el nem hagyta, és többé benne nincsen értelem. [...] Az isten azonban önnön értelmüket elvéve, őket használja szolgák gyanánt [...], hogy mi, hallgatók tudjuk, hogy nem ők azok, akik azokat a nagybecsű dolgokat mondják, hiszen értelmük nincs is jelen, hanem az isten maga a szóló, csak éppen rajtuk keresztül szól beszéde hozzánk. Szavaim legnagyobb bizonyítéka a khalkiszi Tünnikhosz, aki egész életében nem költött olyan költeményt, amelyet bárki is méltatott volna, hogy megjegyezze, csak egyetlen paianját, ezt azonban mindenki éneklé, s talán nincs is még egy ilyen szép dal [...]” – írta Platón korai párbeszédében, az *Iónban*.²⁵ Jorge Luis Borges azt állítja, hogy minden igazi alkotás sugalmazott. Batár Attila *Láthatatlan építészet* című művében²⁶ így ír: „Az építészet nem csak abból áll, amit látunk. Az építészeti teret nemcsak az formálja, amit látunk, hanem az is, amit hallunk, kitapintunk, szagolunk, bejárunk, bőrünkkel felfogunk, s amelyet a szél, a permező víz, a meleget adó tűz, a fojtogató füst, a környezetünk okozta fájdalom és annak nyomása okozhat. A láthatatlan mellett ugyanolyan mértékben számba kell vennünk az illuzórikus, az elképzelt s a virtuális tereket is. Elménk a bennünket körülvevő építészet térről kialakított percepciónkat a legkülönbözőbb ingerek, a sokféle csatornán keresztül bejutó benyomások alapján képezi. E hatások, még a legösszetettebbek sem önmagukban jelentkeznek, hanem előhívják megelőző élményeinket, a tapasztaltakat s a tanultakat egyaránt. Sőt,

22 Elena Granata: *Az elveszett város*. www.cittanuova.it, LV. évf., 2011. június 25., 68–71.

23 Alberto Chiariotti: A város szépségének elvesztése. *Geocentro*, 2010/11.

24 Mindkét írásra való hivatkozás olvasható Körmeny Imre: *Élhető települési táj*. Alapvetés című írásában. In Körmeny Imre (szerk.): *Élhető települési táj*. Településepítészeti tanulmányok. 4D könyvek. Bp., 2012, Budapesti Corvinus Egyetem.

25 Platón e sorait idézi Radnóti Sándor: *A táj keletkezéstörténetei* című művében (26), *A lét és a semmi* című fejezetben.

26 Batár Attila: *Láthatatlan építészet*. Bp., 2005, Ab Ovo Kiadó.

ezen túlmenően, a kialakult képzet magába foglalja vágyainkat, sejtéseinket és szüntelenül változó magatartásunk következményeit is. Kalandozó agyunk széles gyűjtögető munkát folytat, hogy a legváratlanabb és legsajátosabb képzelettel hozakodjon elő. A kiváltó ingerek együttesen olyan összbenyomást alkotnak, mint amilyenre azok külön-külön nem volnának képesek. Szinergia jön létre.”

A tudattalannal, tudatalattival foglalkozó tudósok állítják, hogy az általa felfogott, érzékelt információk több nagyságrenddel meghaladják a tudatunk által átlátott, feldolgozott, kontrollált mennyiséget (tudat és tudattalan aránya: 1:10⁶⁻⁷). Jární, lovagolni, rajzolni, az oxigénszintre, a fényre... reagálni a testünk tanul meg, az válaszol, s nem a tudatunk. Sejtésem szerint a hely szellemének felfedezése, az arra való ráérzés is sokkal inkább a tudattalan szféránkban történik. A rációnak abban van szerepe, hogy valamiféle kontrollt gyakoroljon az érzések, benyomások felett, pontosabban az arra adott válaszok meghatározásában jut érdemi szerephez. Sokan állítják, hogy az elalvás és az ébredés átmeneti stádiumában jönnek sokszor a legizgalmasabb gondolatok. Már vagy még nem működik ezekben az időszakokban a tudat elfojtó kontrollja. Azt ajánlják, hogy ezeket nem kellene elfelejtenünk, mint használhatatlant kidobnunk.

Egry József a művészetéről. Ha az építészet művészet, akkor végig kell, kellene jární a műalkotás – Egry József által leírt – folyamatát: „Először a látottakat ismertté, az ismereteket tudottá, a tudottakat élménnyé, az élményeket magasztossá kell tennünk, hogy művészetet hozhassunk létre” – vallotta Egry.²⁷ Az építészművészet elmélyed a helyszín megismerésében és a tudottak élménnyé válásában addig, hogy eljusson a magasztossá tétel nehéz feladatához? Értelmezhető ebben az alkalmazott művészetben a magasztosság fogalma (a templomépítészetén túl is)? Keresztury azt írja: „A »magasztost« Egry nem valami patetikus, átszellemült, boldog áhítat kifejezéseként értelmezte. Az embert a maga hétköznapi élete fölé emelő ihletettséget értett rajta; oly fényességet mégis, amelynek az árnyék, oly ragyogó magasságot, amelynek a sötéten örvénylő mélység adja meg a teljességet, a végső értelmét.”²⁸ Ide kívánczok Egrynek még egy rövid bölcsessége: „A képtérből igen sokat kell elvonnunk, hogy üres ne legyen.”²⁹ Máshol azt írja, hogy a képből addig kell elvonnunk, amíg telített nem lesz. Művei arról tanúskodnak, hogy addig tisztította műveit – s nem csak a képteret –, amíg a lényeg kirajzolódott, amíg a kép valóban „telített”, az üzenettel telített lett. Borsos Miklós szerint is a legkritikusabb kérdés, hogy mikor hagyjuk abba a művet, hogy ne legyen se túldolgozott, se vázlat. Illyés leírja, hogy az információkat egy „helyről” több valónk gyűjti. A *Haza a magasban* című költeményében így ír: „Míg a szabad mezőkön jártál, / szedd össze, pajtás, amit láttál, / mit szívvel, ésszel zsákmányoltál, / vidám vitáknál, leányoknál. // Mint Noé a bárkába egykor, / hozz fajtát minden

27 Keresztury Dezső: *Egry breviárium*. Veszprém, 1975, Veszprém megyei Múzeumok Igazgatósága.

28 Uo. 58.

29 Uo. 162.

gondolatból, / ábrándok árvult szerepét is, / álmaid állatseregét is.” Az éssen kívül a szívvel is „látunk”, érzékelünk; s ábrándjaink, álmaink is hasznosak lehetnek az alkotás és megőrzés folyamatában – állítja a költő. A tudat és a tudatalan, az ész és a szív által felfogott dolgokat szembesíteni kell valamilyen módon egymással. Mindkettő csalóka lehet ugyanis. A tudott képzetekről, felfogásokról ugyanis pl. Tóth Balázs és Csányi Vilmos nemes egyszerűséggel azt állítja, hogy azok „hiedelmek”.³⁰ Az érzékeink által észlelt és értékelt benyomásokról pedig egyrészt az impresszionisták bizonyították, hogy az percenként, óránként... változik (nem csupán változhat!), s még a tudatosságunkhoz talán leginkább kapcsolódó érzékelésünk, a látás is csúnyán megcsalhat bennünket. Remekül mutatja be ezt Illyés Gyula: *Amerikában. A szem hűsége* című írásában.³¹

Nem véletlenül tartják fontosnak az érzelmi intelligenciát is.

Hogy válik közössé, közösségivé a hely szelleme?

Az elsődleges út ehhez, hogy felmérjük, számba vegyünk az értékeket, sajátosságokat mind a természetben, mind az épített környezetben. E folyamatban komoly lépések történtek évtizedek óta. A második világháború után ilyen volt a 74 városban (köztük néhány faluban) végzett ún. városképi vizsgálatok, a falukutatók (OMF irányította folyamat a megyei kötetek összeírásához), az ÉVM megbízásából Gazda Anikó által végzett országos vizsgálat,³² védelemre érdemes természeti értékek számbavétele (értékeltár) – sok lépés, egy-egy vizsgálat végigvitele nélkül – egészen a települési arculati kézikönyvekig.

„Vannak épületek – főleg mutatóba készült, ragyogó középületek –, amelyek láttán az ember nem tud szabadulni a gondolattól, hogy ezen a helyen valaki, valamikor véletlenül kimondott egy óriási hazugságot, s azt büntetésből az istenek azon nyomban kőbe dermesztették. Ilyen például a budapesti Parlament. Vannak viszont épületek, amelyek olyanok, mint egy jó bölcséleti eszme: a századok során hat-hét koponyán is átmentek, amíg kiérlelődtek; de még így is közelükbe kell lépniük, hogy szép arányukat, helyességüket felfedezzük, mert nem hangosságukkal hódítanak. A nagyság és a nagyotmondás – a kérdés – különösképpen épp a legnagyobb arányokkal dolgozó művészetben, az építőművészetben a legösszeférhetetlenebb. A tengernyi sikerült épület közt áll a francia képviselőház is. Ha nem volna ráírva, első pillanatra senki sem gondolná, hogy ez itt az állami élet legfelsőbb szerve, mintegy a nemzet csúcsa. Torony például egy – még egy picike – sincs rajta. Magas helyzetét éppen

30 Tóth Balázs – Csányi Vilmos: *Hiedelmek. Az emberi gondolatok építőkövei*. Bp., 2017, Libri.

31 <https://konyvtar.dia.hu/html/muvek/ILLYES/illyes02193/illyes02209/illyes02209.html>

32 A VÁTI Műemléki és magasépítési irodáján dolgozó Gazda Anikó építész bejárta az egész országot, s fényképekkel illusztrált megyei kötetekben összegezte településenként a jellegzetes, értékes épületeket.

szerénységével példázza. Zömök és vaskos; egyszerűen és valóságosan helyben van ott, ahol van.

Mondanom sem kell, hogy alkalmi épület. Eredetileg hercegi palota volt, de már 1795-ben közügyet szolgált, az Ötszázak Tanácsa ülésezett benne. Ez az alkalomszerűség immár másfél százada tart. Görögös homlokzatát Napóleon építtette ugyanabban a stílusban, mint a vele szemben, de jó egy kilométerre fekvő Magdolna-templomét. Vagyis a két épület olyan, mintha összekacsintana a Szajna fölött, és a város legnagyobb tere, az Egyetértés tér fölött, valamint a közük levő rengeteg ellentét fölött: az egyik a nép háza, a másik Istené.

A becsületesen megkopott lépcsők, a keresetlenül lötyögő kilincsek s bent az épületben a vastag, igazmondó oszlopok hatással vannak a belépőre. [...] Kilépek a karzatra; letekintek a történelmi terembe. [...] Ez a terem egyszerű és méltóságos, tágas és dísztelen. A félkörben sorakozó húsz jón oszlop a görög templomok könnyed és kemény harmóniáját lehelí.³³

Ha egy-egy épülettel ez a helyzet – attól jók, hogy több kéz alkotta azokat –, akkor mennyivel inkább igaz ez egy városra? (Pilinszky: az igazi városoknak az idő a maltere.)

Befejezésül

Ez az írás inkább kérdéseket vet fel, mint válaszokat ad. Ráadásul második része, kiváltképp a vége lazán kapcsolódó gondolattöredékek gyűjteménye. De talán ebben a tökéletlen állapotában is segítségül szolgálhat többeknek, hogy a téma iránt érdeklődjenek, hogy elgondolkodjanak, s a maguk válaszait megtalálják. Ezekből a gondolatokból megszülethet valami jó és szép.

Gondolom, az is egyértelmű az olvasónak, hogy a szerző híve a helyi és regionális „megoldásoknak”. Ehhez idézi Bob Claessens flamand művészettörténészt, aki *Szeretem Breughelt* című könyvét e sorokkal zárja: „Nekünk, flamandoknak ma ő a legkedvesebb festőnk. Neve átment a nép nyelvébe. [...] Mondanivalója egyre sürgetőbb, példája hivatott arra, hogy megadja festőinknek a nagy leckét, amelyre múlhatatlanul szükségük van. Meg fogják érteni őt azon a napon, amelyen elfordulnak a kozmopolitizmus hamis külsőségeitől. Akkor majd ráébrednek arra, hogy semmi sem növekedhet, ami nem a népi talajban gyökerezik, hogy semmi sem lehet tartós, ami nem egy pillanat jelképe, és hogy semminek sem lehet egyetemes érvénye, ami nem sajátos nemzeti szemléletből fakad.”^{34, 35}

33 Illyés Gyula: A képviselőházban. In *Regények II.* 734–735.

34 Claessens, Bob: *Szeretem Breughelt*. Bp., 1968, Corvina, 82. A szerző azt mutatja be előadásában, hogy a Breughelt követő festő generációban – és a megrendelői körben – itáliai mintákat utánoztak, s ez a németalföldi művészet visszaesését, jellegének elvesztését eredményezte.

35 Simone de Beauvoir: *A körülmények hatalma* című művében így ír a szomszéd ország művészetéről: „Két napot töltöttünk Utrechtben; ott tapasztaltuk, milyen pusztítást végzett az olasz

Megfontolhatnák e gondolatot a beruházók, a politikusok, az urbanisták és az építészek is. Szinte hallom a választ: De hisz' a magyar építészet egy évezrede európai építészetet mível; ezt bizonyítják már Árpád-kori templomaink is. Ez igaz, csakhogy „szép magyar akcentussal”, ahogy Borvendég Béni nevezte egy írásában.³⁶ Településeink meg egyáltalán nem másolatai az európai városoknak, falvaknak. Ez a sajátosság, amit adhatunk.

IRODALOMJEGYZÉK

- Jankó Ferenc: A hely szelleme, a településimage és a település-marketing. *Tér és Társadalom*, 2002/4, 39–62.
- Radnóti Sándor: *A táj keletkezéstörténete*. Bp., 2022, Atlantisz.
- Hamvas Béla: *Az öt génusz*. Szombathely, 1989, Életünk könyvek.
- Christian Norberg-Schulz: *Genius Loci. Towards a Phenomenology of Architecture*. London, 1980.
- Kunszt György: Értékválság az építészetben és a modern szakralitás. In *Válogatott írások, 1962–2003*. Bp., 2003, Terc Kiadó.
- Bánlaky Pál: *Esztergom, a szent és gyámolíthatatlan város*. Bp., 1992, MTA PTI.
- Meggyesi Tamás: *Az égi Jeruzsálem*. Urbanisztika, 2000. Bp., 1999, Akadémiai Kiadó.
- Losonczi Anna: *Hit a hely szellemében. Fogalom bevezetésének szükségessége az építészetben*, <https://ofi.oh.gov.hu/sites/default/files/ofipast/2011/08/LA-01.pdf>
- Moravánszky Ákos: Tűzfalak Közép-Európa intenzitása. Kenneth Frampton kritikai regionalizmus koncepciójának értelmezése. *Magyar Építőművészet*, 80. évf., 4. sz., 6–9.
- Simon Mariann: Identitáskeresés és arculatteremtés. In *A regionalizmus értelmezése a hazai építészetben 1989–2003. Építés- és Építészettudomány*, 2004 (32. évf.).

hatás a helyi művészek között: akármilyen erőteljesen, életesen indultak, egyetlen firenzei utazás után már csak sötét közhelyeket festettek.” Bp., 1966, Magvető, 102.

- 36 Borvendég Béla: *Architectura, quo vadis*. Bp., 2005, Terc. Tizenöt év írásait egybe a kötet. Az egyik Nagy Tamás (1951–2020) építészetéről szól, az ő alkotásai jelzőjeként használta az idézett kifejezést. Építészetéről így ír Somogyi Krisztina: „...az építészet és a design nem a látványosan új, a hivalkodó egyediség, hanem éppen ellenkezőleg: maga a kimunkált hasznosság, a morális alapokból táplálkozó egyszerűség, formai és szellemi értelemben vett tisztaság.” Elhunyt Nagy Tamás. *Építészfórum*, 2020. 07. 05.

Acsai Roland

Csillagász

E mályvaszínű estén
elhúz egy villamos,
a kondenzcsík-keresztnél
reszketnek csillagok.

A lámpafényben házak,
házakban életek,
anyámék épp így fáztak,
ha jöttek nagy telek.

Az Örs vezér terénél
a buszra vártak ők,
álommal jött az éjfél,
munkával délelőtt.

Az utcát jól megnézem,
talán a múltba visz,
hol várnak rám már régen,
és minden új avítt.

A nagymamám itt varrta
a sok elnyűtt ruhát,
a sors merült a sorsba –
csillagba csillagász.

Mint eltűnő madárnyom

Szállongó hóesésben
húzom a lányomat,
a régi szánkón végre,
a téli ég alatt.

Így húzott az apám is,
így csúszkált épp, igen.
Látom egy villanásnyit:
velünk van, úgy hiszem.

Kislányom ül a szánon,
pehely pehelyre hull.
Mint eltűnő madárnyom,
a hóban most a múlt.

Októberi magasság

Egy őszi vallomást még
tán el kell mondanom,
míg nem hosszú az árnyék,
s van lomb az ágakon.

De szóljanak helyettem
az érő hóbogyók,
a bokrokon, a kertben,
az őszi hírt hozók.

Kinyitnak még a rózsák
a záráshoz közel:
októberi magasság
a mélységnek felel.

Egy álomról

Ma álmaimban újra Abonyban jártam én,
ki ismerős volt régről eljött ismét elém,
és boldogan fogadtak első szerelmeim,
mind ötven felé járt már a ráncaik szerint,
és újra felidéztük a rég elmúlt időt,
mikor még rájuk vártam az iskola előtt.
Csattantak első csókok, kamaszként így szokás,
de hát elmúlt már mindez: lettünk anyák-apák.
Ti is régi barátok, ti nagyra nőtt fiúk,
kikkel a nádist jártuk, és mindig volt kiút,
ti is ott voltatok, és köztetek ott voltam –
így vártatok ma rám a messze tűnt Abonyban.

Nemes-Lampérth József: Falusi házak, 1917 (karton, tus, ecset, 494×655 mm,
Szépművészeti Múzeum—Magyar Nemzeti Galéria), © Szépművészeti Múzeum, Budapest

Szabó Dezső századik születésnapj megemlékezésének háttere

Szabó Dezső íróat sem, és talán életművét sem szükséges bemutatni. Feldolgozták és értékelték azt sokan, az utóbbi időben többnyire már – ha nem is minden esetben – objektíven, ferdítések nélkül. Ellenben kritizációjának, minősítésének története sok olyan ismeretlen tényre rejteget, amely hozzájárul az életmű hatása jobb és teljes megismeréséhez. Ilyen a születésének századik évfordulója is. Ez az 1979. évre esett, amelyben az újra megkisebbedett Magyarország az államszocialista tervgazdaság keretei között és a kommunista ideológia egyeduralma alatt vegetált. Viszont szerencsés időpont is volt egyben ez, hiszen a rendszer áthaladt már a „keménynek” nevezett korszakán, és ezt az időszakot a történészek a „puha” jelzővel illetik. Lehet, hogy az író századik születésnapjának állami megemlékezése is ezt a véleményt erősítheti.

Az esemény nyilvános híreit már feldolgozták, s az ismeretes az érdeklődő nagyközönség számára,¹ azonban a háttérben lefolytatott előkészítési és döntési folyamatok nem voltak azok.

Az 1970-es évek végén továbbra is két helyen dőltek el az ügyek: a pártban és az aktuális megnevezésű minisztériumban (1979-ben: Kulturális Minisztérium). Ekkoriban már érezhető ez utóbbi szerepének erősödése, főleg azért, mert egy politikailag megbízható, nagy munkabírású személy, Tóth Dezső² irányította miniszterhelyettesként a színházi, irodalmi és kiadási területet, és intézkedett a kisebb-nagyobb elvi, azonban főleg operatív ügyekben. Hozzá futott be a Szabó Dezső-centenáriumra vonatkozó kérés is. Az irodalomtörténész Király István³ kezdeményezte először szóban, majd írásban is a születésnapj

KERESZTES CSABA (1976) levéltáros, a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának főlevéltáros-főtanácsosa.

- 1 Lásd Bartók Béla: *A Szabó Dezső-recepció (1945–1979)*. Eger, 2008, Líceum Kiadó, 13, 143–145, 168–176.
- 2 Tóth Dezső (1925–1985), irodalomtörténész, kultúrpolitikus. Az MSZMP-ben végzett tevékenységét követően, 1977-től élete végéig miniszterhelyettes.
- 3 Király István (1921–1989), irodalomtörténész, egyetemi oktató. Főleg Ady-kutatásairól ismert. A Szabó Dezső-kérdésben képviselt, a hivatalostól valamivel eltérő álláspontját az 1970-es, 1980-as években több publikációban tette közzé.

megemlékezés megtartását. Határozottan leszögezte: „nem lenne helyes, ha némán mennénk el mellette”. Több indokot is felhozott a megemlékezés megszervezése mellett. A születésnapot ünnepelni fogja a „disszidencia, az emigráció”, ezért „nem lenne helyes, ha ellenünk ünnepelné, úgy játszva ki magukat ezzel, hogy ők az »igazi magyarság« képviselői”. Olyan hírek jutottak el hozzá, írta, hogy az itthoni ellenzék is ünnepésre készül, és a „fiatalok” ébren tartják az évfordulás megemlékezés lehetőségét. (Sajnos, nem fejtette ki, kikre, milyen csoportosulásra utalt, így az sem zárható ki, csupán ezzel is nyomást kívánt gyakorolni a minisztériumra.) Ezek mellett irodalomtörténeti megfontolásból is helyes lenne, tette hozzá, a mindenre kiterjedő megemlékezés, hiszen bár Szabó Dezsőnek súlyos hibái voltak, „nem feledhető, hogy a 30-as években és a 40-esek első felében az ő németellenessége volt az egyik legkövetkezetesebb németellenesség. Nem feledhető, hogy Szálasi ellen és a magyar fasiszták ellen kegyetlenebb cikkeket nála ebben az időszakban senki sem írt. S nem utolsósorban nem feledhető, hogy minden hibája ellenére is jelentékeny írói egyéniség.” (Meggjegyezte azt is: míg Celine⁴ jelen van a könyvpiacra, addig mindenféle kollaborációt elutasító Szabó körül szinte teljes hallgatás van.) A századik évfordulóval lezáródhatna a Szabó Dezső-kérdés, sőt, a Horthy-korral is más-ként lehetne szembenézni: a baloldali hagyomány mellett milyen más hagyományok vállalhatók, főleg annak érdekében, hogy a „fasiszta nép” fogalmát ne lehessen olyan könnyedén osztogatni.⁵

Tóth Dezső nemcsak megköszönte, hanem el is fogadta a javaslatot, melyet egyébként a minisztérium irodalmi szakemberei is támogattak. A párt beleegyezése nélkül azonban nem cselekedhetett semmit, így egy előterjesztést készítettek és engedélyt kértek az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Bizottságától a megemlékezés megtartására.

Az előterjesztés egyrészt összefoglalta Király érveit, másrészt a párt számára is világossá tette: „Szabó Dezső születése 100. évfordulójának az elhallgatása mind a kultúrpolitikában, mind az irodalomtudományban rossz hatással járna. Szükséges, hogy a Szabó Dezső-kérdést tudományosan és irodalompolitikailag reális megvilágításba helyezzük, s főként a fiatalság helyesen lássa meg Szabó Dezső egyénisége és pályafutása ellentmondásosságát.” Tudományos ülés megtartását javasolták (30–50 fővel),⁶ az Írószövetség, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a minisztérium pedig koszorúzza meg Szabó Dezső sírját. A sajtó kézi irányítására egy rövid mondat utal: az eseményekről jelenjen meg tudósítás.⁷ Emellett „az irodalmi sajtó szaktanulmányokban tisztázza Szabó Dezső

4 Louis-Ferdinand Céline (1894–1961) francia íróról van szó. Az *Utazás az éjszaka mélyére* című művét a Magvető kiadó adta ki 1977-ben.

5 MNL OL XIX-I-7-dd-TD151/79/Szi-1979. (18. doboz)

6 Ez június 14-én meg is valósult. Lásd részletesen: Bartók, i. m. 170–171.

7 Meg is jelent, pl. *Magyar Hírlap*, 1979. jún. 10. 13. „A Kulturális Minisztérium irodalmi főosztályának nevében Bíró Zoltán főosztályvezető és Zimonyi Zoltán osztályvezető, a Magyar

ellentmondásos egyéniségét és életművét; szemelvényekkel, művei közlésével segítsen eloszlatni mítoszát, bemutatni alkotásait”.⁸ A következő években jelenjen meg válogatás „progresszív” cikkeiből („megfelelő bevezetővel”), és az *Életeim* című önéletrajzi művét is adják ki újra.⁹ Király további segítségére is számítottak.¹⁰

Az Agitációs és Propaganda Bizottság az előterjesztést elfogadta azzal a kitételrel, hogy „az évforduló legyen alkalom Szabó Dezső munkásságának marxista értékelésére”.¹¹ Ez utóbbiban nem volt hiba: 1979 nyarán több napilapban és folyóiratban jelentek meg cikkek és értékelések Szabóról, életművéről, illetve arról a korszakról, melyben alkotott. A párt (és a minisztérium) ezzel a maga részéről le is zárta volna a megemlékezés – érezhetően kissé kellemetlen – ügyét, ám egy váratlan fejlemény újabb fejfájást okozott.

Nem jelent meg a tudósításokban, hogy a megemlékezéseknek – bármennyire is marxista nézőpontból történt – ellenzői is akadtak. Pontosabban egy, aki vélhetően a sajtóhírek hatására rögvest (na jó, valójában június 11-én) tollat (írógépet) ragadott, hogy dörgedelmeit a minisztérium illetékesei elé tárja. Közvetlenül nem fasisztázta le Szabót, csupán idézett a kor irodalomtörténeti művéből,¹² ám ezzel végeredményben mégis a „magyar fasizmus ideológiai vezetőjének” nyilvánította Szabó Dezsőt. Hiányolta azokat az emlékbeszédeket, amelyek megindokolták volna, miért is érdemel „tőlünk” koszorút az író. „Ezek után azzal a kérdéssel vagyok kénytelen fordulni Önhöz – írta Pozsgay Imre¹³ miniszternek –, hogy a jelenlegi kulturális kormányzat – és személy szerint Ön, miniszter elvtárs – egyetért-e azzal a félreérthetetlen és egyértelműen elmarasztaló értékeléssel, amelyet az 1956-os ellenforradalom leverése utáni marxista magyar irodalomtörténet-írás alakított ki Szabó Dezsőről? Ha igen, akkor hogyan fér össze ezzel a koszorúzás? Ha nem, akkor viszont minek alapján ítélik meg úgy, hogy Szabó Dezső [...] koszorút érdemel a szocializmus útján járó Magyarország hivatalos képviselőitől? Szíves válaszát várva, elvtársi üdvözléssel, X. Y.”

Írók Szövetsége képviseletében Cseres Tibor Kossuth-díjas író és Csoóri Sándor József Attila-díjas költő koszorúzott. Elhelyezték virágaikat a síron a Magyar Tudományos Akadémia Irodalomtudományi Intézete és a Petőfi Irodalmi Múzeum képviselői is.”

8 Egy a többől: Keresztury Dezső: Egy zilált korszak erjesztője. (Emlékezés Szabó Dezsőre.) *Magyar Nemzet*, XXXV. évf. 134. szám (1979. június 10.) 9.

9 Végül 1982-ben a Kriterion Könyvkiadó adta ki Bukarestben. Viszont a Szabó Dezső-monográfia 1979-ben is megjelent (Nagy Péter: *Szabó Dezső*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.)

10 MNL OL XIX-1-7-dd-Irodalom-szám nélkül-1979. (17. doboz) Király István további szerepére lásd Bartók, i. m. 172.

11 MNL OL M-KS 288. f. 41. cs. 323. őe. 1979. április 10-i ülés.

12 Klaniczay Tibor – Szauder József – Szabolcsi Miklós: *Kis magyar irodalomtörténet*. Budapest, 1961, Gondolat Kiadó.

13 Pozsgay Imre (1933–2016), politikus. 1976 és 1980 között kulturális miniszter.

Fotó: Fodor János

A miniszter saját aláírásával ellátott levélben feleletet is adott, bár ez a válasz egyértelműen kitérő: az író ellentmondásos életművéről megfelelő elemző cikkek láttak napvilágot a sajtó hasábjain, koszorúzáskor pedig általában nem hangzik el értékelő beszéd.¹⁴

Ezzel a beadó nem érte be, s – kihez máshoz! – Aczél Györgyhez¹⁵ fordult panasszal. Kibővítve megismételte korábbi érveit, hozzátéve például, hogy az „elemző cikkek” nem adnak választ a kérdésére, főleg úgy, hogy a *Kritika* folyóiratban megjelent írásból¹⁶ kiderül: az író nem érdemel koszorút. „Kérdésemmel nemcsak mint a kormány azon elnökhelyetteséhez fordulok Önhöz, akinek a hazai kulturális élet legmagasabb szintű irányítása a feladatkörébe tartozik, hanem egyúttal mint »A kultúra növekvő felelőssége« (*Népszabadság*, 1979. június 17.) c. cikk szerzőjéhez is, aki ebben a cikkben – gondolom, hogy követendő

14 A legelső levéltervezetet is Tóth Dezső fogalmazta meg azzal a megjegyzéssel: „semmiképpen sem szabad fejtegető választ adni”.

15 Aczél György (1917–1991), kommunista politikus. Az 1960-as évektől a kulturális terület legfőbb irányítója. 1979-ben a Minisztertanács elnökhelyettese.

16 Nagy Péter: A százéves Szabó Dezső. *Kritika*, 8. évf., 1979, 6. szám, 11.

példaként – leírta azt, hogy »Hiába volt tehetséges Knut Hamsun,¹⁷ Thomas Mann¹⁸ mégsem fogott vele kezét.«

Ám a felindultságtól felkavart lelkületű levelező Aczéltól hiába várt választ, a kultúr pápa az ügyet a minisztériumnak adta vissza. A levél tetejére kézírással (valószínűleg Aczél) ennyit írt: „hívassa be”. Tóth Dezső ezt meg is tette, és ennek eredményét szintén kézírással ekként összegezte: „Behívtam, személyesen megmagyaráztam, lerakható, VII. 16.”¹⁹

Ezzel a hatalom berkein belül, míg a sajtóban néhány további elemző cikk közlésével véget ért a magyar irodalom 20. századi nagy alakjának, a pamflet Michelangelójának születési centenáriuma körül keletkezett elvi bonyodalom.

17 Knut Hamsun (1859–1952), norvég író. A német nemzetiszocializmus híve.

18 Thomas Mann (1875–1955), író.

19 MNL OL XIX-I-7-dd-TD89/79/IST-1979. (17. doboz)

Simek Valéria

Tűz lángja

Arcod tűz lángja melengeti.
Szemed messze kutat, mint
a vigyázó madaré.
Foltos kabátod zsebéből
előveszel egy almát, a
pince mélyéből hoztad.
Nekem adod, mint egész
életed. Lettünk egyé időnk
összemosódó színű szövetén.
Gondolatainkkal együtt
utazunk a múltba és a
jövendő felé.

Lerakja köveit

Elvesztett idő hömpölyög
velünk, mint egy folyó,
lerakja köveit lelkünk
partjain. Az érvek, az évek
felsorakoznak, visszapillantunk,
ahol a körforgást még sejtjük.
A múlt morzsái után kotorászunk.
Számot vetünk, keresgéljük az
elhagyott mérföldköveket,
vissza-visszanézve, ha már
előre nem láthatunk.

Árnyékod is

Foszlik a valóság,
szél szárnyán elrepül.
Kis résen lesed, honnan
bújik elő a virradat.
Gyengéd ecsetvonás
az ég vásznán.
Árnyékod is megnő.
Magányosság szaga
van itt mindennek.

Egymásnak suttogva

Egy fatönkөн ülve
figyeled a szabályosan
egyebemosódó végtelen
rezzenéseit. A zöld
bugyrait, a szél
lágь selymét hajadon.
Gyermekarcú virágszirmok
bölcsőit birtokba vevő
méheket. Ahogy a fák
egymásnak suttogva
adják át a vihar közeledtét.

Levelek

Egy levélen üldögél az
esőcsepp, gömbjében az
élet ott ragyog. Egy
szélroham egy rezzenéssel
a gyöngyöt elemészti.

Az őszi ág-bordái közt
hullanak a levelek, a
szél beszélget velük.
Tollászkodnak, madárként
repülnek el.

Nemes-Lampérth József: Kolozsvár, 1917 (papír, tus, ecset, 495×655 mm,
Szépművészeti Múzeum—Magyar Nemzeti Galéria), © Szépművészeti Múzeum, Budapest

Egy protestáns lovagrend Magyarországon

A johannita lovagrend százéves magyar tagozatának története¹

Kívülálló fülének első hallásra minden bizonnyal anakronisztikusan csenghet, hogy egy mai, 21. században élő és működő közösség önmagát lovagrendnek, ráadásul protestáns lovagrendnek nevezi. Még talán ellenérzéseket is kelthet, hiszen erről a kifejezésről könnyen asszociálhatunk a szót eredeti értelmezési kereteiből kiragadó, de a hagyományörzőnek nevezett fesztiválok révén a köz tudatban sokkal intenzívebb jelenlétet kivívó, az alkoholfogyasztást mulatságos palástokban úzó, népszerűsítő és lovagi erénnyé előléptető, pirospozsgás borlovagokra. A johannita lovagrend azonban nem ebbe a kategóriába tartozik. Ez a közel egy évezredes hagyományokkal bíró közösség gazdag történelmi örökséggel és identitással rendelkezik, az elmúlt másfél évszázados magyarországi jelenlétükkel pedig a magyar művelődéstörténetnek is izgalmas epizódját képezik.

Az ispotályos lovagrend a középkorban

Hogy megértsük ennek a modern korban működő lovagrendnek a küldetését, értékeit, gondolkodásmódját, mindenekelőtt vissza kell mennünk egészen a gyökerekig. A lovas szóról valószínűleg a legtöbbünknek egy tagbaszakadt, tetőtől talpig páncélba öltözött, nehéz kardot forgató középkori katona jut eszünkbe, aki lovon ülve vonul visszafoglalni a Szentföldet a szaracénoktól. Ez a kép nagyjából helytálló is, azzal a kiegészítéssel, hogy a keresztény Európában már jóval a 11. század végén induló keresztes hadjáratok előtt ezek a nehézpáncélos lovagok jelentették a korszak társadalmi, politikai és katonai elitjét. Az első lovagrendek létrejöttéhez viszont valóban a keresztes hadjáratokig

ISÓ GERGELY, PhD (1991) történész, egyháztörténész, a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Hivatalának tudományos kutatója.

1 Jelen írás a 2024. május 10-én, a „Johannita Rendről és a Magyar Tagozat 100 éves történetéről” című centenáriumi emlékkonferencián elhangzott, *A Hit és a diakónia katonái. A Johannita Lovagrend Magyar Tagozatának elmúlt 100 éve* című előadás tanulmányá változata.

kellott várni. Az első keresztes hadjárat teljes katonai sikert hozott, és 1099-ben Jeruzsálem elfoglalásával ért véget. A Szentföld visszafoglalása után azonban még nehezebb feladat hárult a keresztény Európa elé: a Szentföld megtartása. Mivel a háború után a lovagok nagy része hazatért, meg kellett szervezni egy állandó szentföldi haderő jelenlétét, amely az iszlám tenger kellős közepén védelmet nyújthatott a muszlim támadások ellen. Ehhez nem egyszerűen felkészült és harcedzett katonákra, hanem katonai fegyelemre is szükség volt, ez utóbbi azonban a világi lovagokra nem volt jellemző. De igényük sem volt rá, hiszen egy lovag egyben földesúr, sőt hűbérúr is volt, kötődött saját birtokához.²

Fölmerült tehát annak az ötlete, hogy az egyházon belül szerveződjenek meg azok a különleges szerzetesi közösségek, amelyek a szerzetesi erények, úgymint az engedelmesség, szegénység és szüzesség gyakorlásán túl katonai jellegű hitvédelmi feladatokat is ellátnak. Így jöttek tehát létre az egyházi lovagrendek, amelyek közvetlenül a pápának voltak alárendelve, világi hatóságoknak vagy helyi püspökségeknek nem tartoztak engedelmességgel. A három nagy történelmi lovagrend a templomos lovagrend, a német lovagrend és természetesen johannita, más néven ispotályos lovagrend.³

Közülük is a johannita rend gyökerei nyúlnak legmélyebbre. Már évtizedekkel az első keresztes hadjárat előtt, 1070 körül egy, az itáliai Amalfiból származó zarándokcsoport vendégházat alapított Jeruzsálemben.⁴ Az alapítók letették a bencés regula szerinti szerzetesi fogadalmat, és a következő évtizedekben, különösen az első keresztes hadjárat után, számos új vendégházat és ispotályt, azaz kórházat alapítottak a Szentföldön. Ez utóbbiakra már csak azért is szükség volt, mert a szentföldi zarándoklat hosszú, fáradságos út volt, a szentföldi éghajlat pedig erősen különbözött az európaiktól, és ez igencsak próbára tette a zarándokok egészségét. A terjeszkedést, megerősödést tovább könnyítette, hogy 1113-ban II. Paszkál pápa kiváltságokat biztosított a rend számára, és közvetlenül a pápa fennhatósága alá tartozó szerzetesrendnek ismerte el. A betegek istápolása és a zarándokok támogatása mellett a 12. század második-harmadik évtizedében vették magukra a zarándokok katonai védelmének feladatát. 1120-ban II. Callixtus pápa oklevelében már lovagrendként hivatkozik rájuk. Ekkorra datáljuk a rend ma is használatos teljes nevét, amely a Keresztelő Szent Jánosról Elnevezett Jeruzsálemi Ispotályos Lovagrend.⁵ A johanniták tehát Keresztelő Szent János védelme alatt álltak és állnak a mai napig, bár egyes történészek szerint a lovagrendé válást megelőzően még Alamizsnás Szent János, egy 7. századi alexandriai pátriárka volt a rend védőszentje, és – megerősödésüket

2 *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon* (továbbiakban: MAMÜL), Lovagrendek (szerző: Zombori István).

3 Uo.

4 Steven Runciman: *A keresztes hadjáratok története*. Budapest, 1999, Osiris, 394.

5 MAMÜL, Johanniták (szerző: Zombori István).

is kifejezve – csak később váltottak Keresztelő Szent Jánosra.⁶ A rend jelképe a nyolcágú kereszt lett, amely Jézus hegyi beszédének nyolc boldog mondását szimbolizálja.⁷

Miután a kereszteseket kiszorították a Szentföldről 1291-ben, a johanniták először Ciprusra költöztek, majd 1310-ben elfoglalták Rodoszt, és a következő kétszáz évben itt rendezték be rendjük központját. Miután Rodosz török kézre került 1522-ben, V. Károly német-római császár nekik adományozta Málta szigetét a Földközi tenger nyugati medencéjének védelme érdekében, és így 1530-tól ez vált a rend székhelyévé. Ezzel egyidőben, a reformáció hatására a rend kettészakadt: a protestáns hitre tért német területen létrejött a rend protestáns ága. A protestáns hitű Balley Brandenburg, avagy Brandenburgi Rendtartomány jogállását, önálló rendként való elismerését 1648-ban, a harmincéves háborút lezáró vesztfáliai béke rögzítette. A mindennapi nyelvhasználatban a protestáns ág vitte tovább a johannita nevet, a katolikus ágot pedig máltai lovagrendnek nevezték el, teljes nevükben azonban mind a ketten őrzik a középkori örökséget.⁸

Johanniták Magyarországon 1920-ig

Magyarországon már egészen korán, II. Géza király uralkodása idején megtelepedtek a johanniták, első rendházukat a hagyomány szerint 1147-ben alapították Esztergom mellett, ekkor vonult át ugyanis a második kereszties hadjárat Magyarországon. Hetven évre rá pedig már önálló magyarországi rendtartományuk is megalakult. A rend jelenléte évszázadokon keresztül volt meghatározó az országban, számos rendházzal, birtokokokkal és közjogi funkcióval, hiszen a rend egyes konventjei hiteleshelyként is szolgáltak. A török időkben viszont a rend lehanyatlott, rendházaik túlnyomó része török kézre került. Utolsó rendházukat 1636-ban a jezsuitáknak engedték át, s ezzel magyarországi működésük lényegében jó időre megszűnt, a 17. század végi és 18. századi visszatelepülési kísérletek pedig kudarcba fulladtak. Igaz, a magyar (vránai) nagyperjeli címet mint címzetes egyházi titulust 1807-ig még betöltik.⁹

Egészen a 19. század közepéig kellett várni, hogy a rend – immár az újkori Magyarországon – újra gyökeret eressen, méghozzá ezúttal protestáns vonalon is, a Balley Brandenburg, vagyis a Brandenburgi Rendtartomány irányából, s ez már a jelen előadás témájának is a közvetlen előzménye. A III. Frigyes Vilmos porosz király által 1811-ben feloszlott rendtartományt utódja, IV. Frigyes

6 Runciman: *A kereszties hadjáratok...*, 395.

7 Arday Géza: *A Johannita Rend Magyar Tagozatának arcképei. Hálakötet a 90 esztendőért*. Budapest, 2014, L'Harmattan, 7.

8 Vajay Szabolcs: *A Johannita Rend lovagjai, 1854–1987*. Bp., 1987, magánkiadás, 62.

9 MAMÜL, Johanniták...

Vilmos még életben levő jogi lovagok részvételével 1852-ben újra életre hívta. A balley vezetőjének, úrmesterének pedig az uralkodó testvérét, Károly porosz királyi herceget választották meg.¹⁰

A magyar johannita lovagok genealógiáját, családtörténeteit összeállító Vajay Szabolcs szerint a Brandenburgi Rendtartomány újraalapításával lényegében egyidőben egyes protestáns magyar főurak is elkezdtek tájékozódni a rendbe való belépés lehetőségeiről, 1860-ra pedig a lovagrend már három magyar tagot számlált.¹¹ Közülük az egyik báró Radvánszky Antal volt, Zólyom vármegye főispánja és az evangélikus egyház későbbi egyetemes felügyelője, aki 1856-ban kérte fölvetelét a rendbe. Dédunokája – szintén Radvánszky Antal – olvasta ennek a felvételi kérelemnek a családi levéltárban megmaradt fogalmazványát, s ennek alapján arra a következtetésre jutott, hogy a rend iránti magyar érdeklődést a szabadságharc elvesztése utáni politikai helyzet is motiválta.¹² Ez a következtetés egyáltalán nem hangzik valószínűtlennek. Miután orosz seregek segítségével a törvénytelenül trónra kerülő Ferenc József vérbe fojtotta a magyar szabadságharcot, a gyorsan kiépülő abszolutizmusban az uralkodó Magyarországot egyszerűen birodalmi tartományként kezelte, valláspolitikája pedig meglehetősen protestánsellenes arculatú volt. Érthetőnek tűnik, ha a magyarországi protestáns elitnek a lovagrendben felvételt kereső tagjai csalódottságukban a porosz uralkodóház oltalma alatt álló johannita rend irányába kezdtek tapogatózni. A porosz Hohenzollern uralkodóház ugyanis nem egyszerűen lutheránus, tehát protestáns volt, hanem a Habsburg-dinasztia legfőbb riválisának is számított az egységes Németország megteremtésének kérdésében. A lovagrendbe felvételt nyerők egyrészt támaszt is remélhettek a porosz uralkodóháznál a Habsburg-túlkapásokkal szemben, másrészt ez által tiltakozásokat, passzív ellenállásukat is kifejezhették a kiépülő rendszerrel kapcsolatban.

A kiegyezést követően tovább növekedett a magyar lovagok száma, amely a századfordulóra elérte a tizennyolc főt, az első világháború végére pedig a harmincnyolcat.¹³

A magyar csoport alapítása

A rendben meglévő egyre erősebb magyar jelenlét az 1920-as évekre érlelte meg a magyar lovagokban egy magyar csoport – vagy ahogyan ma nevezik –, egy magyar tagozat létrehozásának gondolatát a Balley Brandenburgon belül. Az alapítás körülményei nagy szerencsénkre jól dokumentált: Eöttevényi Olivér

10 Vajay: *A Johannita Rend...*, 64.

11 Uo., 64.

12 Radvánszky Antal: *A Szent János Lovagrend története Magyarországon*. Párizs, 1986, Johannita Rend Magyar Tagozata, 35–37.

13 Vajay: *A Johannita Rend...*, 64–65.

lovag nem sokkal a megalakulás után megírta ennek történetét. Ez jelenleg is olvasható a Ráday Levéltárban fellelhető Johannita Levéltár iratai között.¹⁴

Legjobb tudomásunk szerint 1921. május 5-e volt a megalakulás előkészítésének első lépcsője. Ekkor ültek össze a magyar lovagok a Budapesti Nemzeti Kaszinóban, ahol báró Feilitzsch Berthold kifejtette, hogy az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása miatt a magyar protestáns nemességnek is felelősége van abban, hogy a teljesen önálló, független Magyarország megteremtődjön és meg is maradjon. Ez a felelősség teszi szükségessé szerinte az önálló magyar Johannita csoport létrejöttét. A lovagtársak támogatták Feilitzsch báró javaslatát, és felkérték őt és két másik társát, hogy a rendi káptalanhoz az erre irányuló kérvényt benyújtsa.¹⁵

A rendi központ kezdetben nem örült a javaslatnak. Egyrészt a háború alatt rossz tapasztalatuk volt egy másik német birodalmon kívüli rendi csoporttal, a németalföldivel (lévén országaik háborús ellenfelek voltak), másrészt nem látták biztosítottnak azt, hogy elegendő tagot számlálna egy önálló magyar csoport. A rendkancellár, Maltzahn azt javasolta a magyaroknak, hogy inkább hozzanak létre egy saját lovagegyesületet, Rittervereint. Egy Ritterverein azonban nem rendelkezett azzal a fontos tulajdonsággal, ami viszont egy magyar csoport létrehozása esetében meglett volna: az autonómiával. A magyar lovagok pedig legfőképpen ezt kívánták elérni. Ahogyan Eöttevényi Ödön fogalmaz: „Ezen kedvezőtlen válasz azonban az önállósításra törekvő magyar lovagokat nem kedvetlenítette el.”¹⁶ Feilitzsch báró viszontválaszában törekedett eloszlatni a rendkancellár aggodalmait. Azzal érvelt, hogy az önálló magyar csoport megalakulása nem pusztán magyar és protestáns, hanem német érdek is. Ugyanis, ha Magyarországon önálló csoport helyett mindössze egy Ritterverein jönne létre, azzal együtt járna a magyar kormányhatóság beavatkozása is, hiszen egy egyesület létrejöttéhez belügyminiszteri jóváhagyás volt szükséges. Mindenesetre Feilitzsch báró elkérte a rendkancellártól az egyik ilyen lovagegyesület alapszabályát, hogy tanulmányozhassák.¹⁷

A rendi központ azonban továbbra sem volt nyitott a magyar lovagok kérésére, így az ügy évekre ad acta került. 1923. április 9-én a magyar lovagok ismét találkozót tartottak Budapesten. Míg a két évvel korábbi, 1921. évi ülésen mindössze 18 lovag volt jelen, ezen a mostanin majdnem kétszerannyian, személyesen vagy támogató nyilatkozat formájában. Ez összesen 32 lovagot jelentett. A gyűlés résztvevői megerősítették korábbi elhatározásukat az önálló csoport felállítására vonatkozóan, így Feilitzsch még erősebb felhatalmazást kapott a rendi káptalannal való tárgyalások folytatására.¹⁸

14 Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1924–1926, 1. doboz, 3. dosszié.

15 Uo.

16 Uo.

17 Uo.

18 Uo.

Ahogy Eötvényi Olivér fogalmaz, a „remény valóra vált”. A rendi káptalan 1923. június 25-ei ülésén megadta az engedélyt a magyar csoport megalakítására, az új rendkancellár, gróf Arnim-Boitzenburg pedig Berlinbe hívta Feilitzsch bárót, hogy a magyar lovagtestvérek megbízottjaként egyeztessen vele és az úrmesterrel a részletekről. Előzetesen mindössze annyit kötöttek ki a leendő magyar csoport számára, hogy az éves tagdíjak, járulékok egy részét a rendtartomány központi pénztárába kell majd befizetni. Jóllehet a bárónak épp nem volt lehetősége Németországba kiutazni, de levélváltások útján sikerült ezeket is elrendezni. Megállapodtak abban, hogy a nehéz gazdasági helyzetre való tekintettel a magyar csoport egyelőre nem tűzné napirendre, hogy kórházat alapítson, helyette kórházi ágyak fenntartását finanszíroznák a Lórántffy Zsuzsanna Egyesület kórházában. Mindezeket a berlini rendi káptalan 1924. január 25-én hagyta jóvá.¹⁹

Ezt követően került sor végül, 1924. április 4-én a magyar csoport alapító gyűlésére, amely 28 lovag részvételével zajlott le. Az ülésen gróf Ráday Gedeon elnökölt. A gyűlés egyhangúlag elfogadta az alapszabályt, majd pedig megválasztották a tisztségviselőket.²⁰ A magyar csoport első kommandátora, a csoport megalakulása körüli sok munkája, bábáskodása miatt nem más lett, mint Feilitzsch Berthold báró. Kincstartónak báró Radvánszky Albertet, a Magyarországi Evangélikus Egyház egyetemes felügyelőjét, mesternek Dessewffy Gézát, bírónak Patay Tibort, jegyzőnek pedig Hajós Józsefet választották meg. A megalakulást június 23-ai Potsdamban tartott rendi káptalan is jóváhagyta, Eitel Frigyes úrmester pedig elfogadta a magyar lovagtestvérek választását, és Feilitzsch bárót nevezte ki kommandátornak. A korabeli lovagok korábbi ellenérzéseinek ellenére a magyar jogrendbe a magyar johanniták egyesületi formában illeszkedtek be.²¹

A magyar csoport a johannita rend szerves részévé vált, a csoport kommandátora hivatalos volt az évente egy-két alkalommal megtartott rendi káptalan üléseire, amely a johanniták legfőbb tanácskozó, döntéshozó szerve. Innentől kezdve azonban nagyfokú autonómiát élveztek mind tevékenységük, mind céljaik, mind működésük meghatározásában, valamint – legalábbis részben – anyagilag, hiszen innentől kezdve saját költségvetést tarthattak fenn, s ennek csak egy részét kellett a Balley felé befizetniük. A már említett Vajay Szabolcsnak tudomása van arról, hogy az önálló magyar csoport 1924-ben magyar tagozat néven alakult meg, és csak 1936-tól változtattak a Johannita Lovagrend Magyar Csoportja elnevezésre. Jómagam a levéltári iratokat böngészve azt tapasztaltam, hogy a magyar johanniták már a kezdet kezdetétől, 1924-től magyar csoportként hivatkoztak magukra, a magyar tagozat elnevezésnek és így a névváltoztatásnak sem találtam egyelőre nyomát. A kutatásnak a későbbiekben

19 Uo.

20 Az alakuló ülés jegyzőkönyvét és az alapszabályt ld. uo.

21 Uo.

foglalkoznia kell azzal, hogy ez az ellentmondás miképpen oldható fel, Vajay milyen adatokból, forrásokból indult ki, és ez a két kutatási eredmény hogyan egyeztethető össze.²²

Az alapító alapszabály szerint a magyar csoportot a konvent irányítja, élén a kommandátorral, tagjai pedig a korábban említett tisztségviselők – mester, kincstartó, bíró és jegyző –, valamint hat választott lovag. A konvent feladata volt előkészíteni a magyar csoport teljes ülése – más néven lovagi nap vagy Rittertag – által tárgyalni szükséges ügyeket, és végrehajtani a teljes ülés döntéseit. A kincstartó feladata volt beszélni az új lovagok esetén az egyszeri belépési díjat, valamint az évente befizetendő tagdíjat, kezelte a csoport vagyonát. A bíró a kommandátor tanácsadójaként funkcionált. A rend méltóságának megőrzése és a rend céljainak érvényre juttatása volt a feladata. A mester volt a felelős a magyar csoport jótékonykodó tevékenységének irányításáért, koordinálásáért. A jegyző pedig egyfajta titkári funkciót látott el: vezette a jegyzőkönyveket és intézte a rend levelezését.²³

A magyar csoport megalakulását követően érezhetően megnőtt az érdeklődés a rend iránt. A fennmaradt iratok arról tanúskodnak, hogy 1924 után, ha nem is ugrásszerűen, de dinamikusan elkezdett nőni a rendbe belépni szándékozók száma. A rend 1928-ban már 80, 1939-ben pedig már 100 tagot számlált, és a második világháború végéig pedig már 110 fölött járt a lovagok száma.²⁴ A belépőknek két jelentkezési formanyomtatványt is ki kellett tölteniük: egyet németül, hiszen a Balley Brandenburgba akartak belépni, egyet pedig magyarul. A jelentkezés elengedhetetlen feltétele volt két lovag ajánlása, valamint az igazolt nemesi származás. Ez utóbbihoz leszármazási táblázatokat, családfákat is prezentálnia kellett a jelentkezőnek.²⁵ A rendnek továbbá kizárólag protestáns tagjai lehettek, ez evangélikus és református kötődést jelentett. Ahogy ma is, a lovagságnak két fázisa volt. A felvételt követően a tiszteletbeli – ma tiszteleti – lovag címet viselhették, többéves tagságot követően, ha az úrmester lovaggá ütötte, válhattak valóságos lovaggá. Ez utóbbi fokozatot ma jogi lovagnak nevezik a német Rechtsritter alapján.²⁶

22 Vö. Vajay: *A Johannita Rend...*, 65–66., az alakuló ülés jegyzőkönyve és az alapszabály (ld. Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1924–1926, 1. doboz, 3. dosszié).

23 Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1924–1926, 1. doboz, 3. dosszié.

24 Az lovagok számának változásáról 1944-ig pontos adataink vannak, a kincstartó ugyanis a tagdíjak kapcsán minden évben beszámolt az állomány változásairól is. Ld. az éves Rittertagok jegyzőkönyveit. Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1924–1944, 1–6. doboz.

25 Erre vonatkozóan – a belépési adatok közzétételének megkönnyítése céljából – formanyomtatványokat kellett a várományosoknak kitölteniük, ezek révén tudjuk, hogy pontosan milyen feltételek voltak a belépéshez szükségesek. Ld. Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1943–1944, 6. doboz.

26 Az egyes fokozatokkal járó pontos jogokat és kötelezettségeket az alapszabály tisztázta. Ld. Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1924–1926, 1. doboz.

A magyar csoport működése a két világháború között

A johanniták Horthy-kori működéséről általánosan elmondhatjuk, hogy rendkívül exkluzív úri társaság volt, tagjai jórészt a közzsférában dolgozó, állami tisztségviselők vagy politikusok, köztük több befolyásos személyiséggel. Értékrendjük – ahogy Eöttevényi Ödön fogalmaz – „a nemes értelemben felfogott konzervativizmus, a múlt hagyományainak tiszteletben tartása, alkotmányunkhoz való ragaszkodás, a magyar protestantizmusnak évszázadokon keresztül annyi vérrrel megvédett jogai csorbíthatatlanságának a védelme”.²⁷

Jótékonyági tevékenységüket is ennek szellemében végezték. Ahogy korábban említettük, a csoportnak nem volt elegendő tőkéje ahhoz, hogy saját kórházat alapítson, építsen fel és tartson el. Ehelyett már meglévő szociális intézményeknek juttattak el adományokat. Tízéves gyűjtés után két alapítványt hoztak létre egyenként 9000 pengő értékű alaptőkével. Az egyik a református Lórántffy Zsuzsanna diakonissza egyesület kórházában néhány kórházi ágy állandó fenntartására szolgált, a másik pedig az evangélikus egyetemes egyház diakonisszaképzését és betegápolási céljait szolgálta.²⁸ Ezen felül költségvetésükben állandó tételt jelentett, hogy elszegényedett nemesi származású, főleg fiatalokat, diákokat támogassanak tanulmányaikban.²⁹ Rendszeresen adtak adományokat az Országos Protestáns Árvaegyletnek, és külön költségkereteket tartottak fenn egyéb betegápolási és jótékonykodási célokra is. A második világháború kitörése után jelentős összegekkel támogatták az elesett magyar honvéd katonák hozzátartozóit, a sebesült katonákat, továbbá a honvédek téli ruházkodására és dohánnyal való ellátására is adtak adományokat.³⁰

Egyértelműen Feilitzsch Berthold kommandátor diplomáciai sikerének könyvelhetjük el, hogy 1927-ben az úrmester magát Horthy Miklós kormányzót nevezte ki a magyar csoport tiszteletbeli kommandátorává, aki a tisztséget el is vállalta, így a rend kvázi a Horthy-rendszer névadójának védnöksége alá került.³¹ Ezt a kapcsolatot csak tovább mélyítette, hogy a kormányzó fia, Horthy István kormányzóhelyettes is belépett a rendbe, sőt 1942-ben a tagság a konventbe is beválasztotta, s ha nincs pár hónappal később a végzetes repülőgépbalesete, talán komolyabb pozíciókat is szerezhett volna a csoportban.³²

27 Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1924–1926, 1. doboz.

28 Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1934–1937, 4. doboz.

29 1924-ben például Dedinszky Gyula evangélikus teológushallgató részesült – Radvánszky Albert ajánlására – ilyen jellegű ösztöndíjban. Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1924–1926, 1. doboz.

30 Ld. a második világháború idején készült rittertagi jegyzőkönyveket. Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1938–1944, 5–6. doboz.

31 Ld. Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1927–1930, 2. doboz, 1–2. dosszié.

32 Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1938–1942, 5. doboz, 5. dosszié.

Mint említettük, már a johanniták közé való belépés is csak szigorú szűrőn keresztül történhetett, de a rend a már belépett lovagtársaktól is megkövetelte a közösen vállalt értékek és erkölcs betartását. Ugyan kevés olyan esetről maradt fenn irat a johannita levéltárban, amelyben a lovagi erényektől eltévelyedni látszó lovagtságot rendszabályoznak meg, 1925-ből fennmaradt egy példa. Dr. Szilágyi Lajos tiszteletbeli lovagot és pártonkívüli, független nemzetgyűlési képviselőt, Berettyóújfalu képviselőjét, még 1924 novemberében nemzetgyűlési felszólalása miatt a házelnök kivezettette a képviselőház ülésterméből. Az ülésnap már ezt megelőzően is botrányos volt, ugyanis az egyik szociáldemokrata képviselő erős kritikát fogalmazott meg Bethlen István kormányával szemben, amiért őt is kivezettették a teremből. Szilágyi felszólalásában pedig csatlakozott az előtte szólóhoz, meglehetősen keresetlenséggel kritizálta a miniszterelnököt, emiatt kellett az üléstermet elhagynia.³³ Az eset úri körökben, így a johannita rendben is nagy felháborodást keltett, Szilágyi akcióját úgy értelmezték, hogy beállt támogatni a szociáldemokratákat, ez pedig – a szocdemek ateista, materialista, egyház- és vallásellenes nézetei miatt – a johannita értékrendbe nem fért bele. Szilágyit ezt követően a kommandátor berendelte magához, ahol számot kellett adnia a történekről. A képviselő pedig becsületszavát adta, hogy nem támogatja a szociáldemokratákat, hanem a polgári keresztény társadalom alapjain áll. A rend mentalitását és működését is tükrözi, hogy az ügy ekképpen elrendeződött, nem tudunk róla, hogy bármilyen folytatása lett volna.³⁴

Emigrációban

A második világháborús katasztrofális vereség, a német, majd orosz katonai megszállás és az ezek támogatásával kialakuló nyilas, majd kommunista diktatúra és terror teljesen átrendezte Magyarország képét, nemcsak politikailag és – a romokra és az újra elcsatolt területekre gondolva – földrajzilag, hanem kulturálisan és társadalmilag is. Az elmúlt évek, évtizedek társadalmi és szociális feszültségei és az ebből is merítkező, egyre inkább kommunista irányítás alá kerülő államhatalom intézkedései az úri-dzsentri-nemesi osztályon (is) csatantak, birtokaikat, ingatlanjaikat, ingóságait elvették, az új politikai rendszer ellenségeivé váltak, reakciósnak bélyegezték őket, és szinte teljes mértékben kiszorították őket nemcsak a közigazgatás területeiről, hanem – protestáns egyházak esetében – világi egyházi vezetői pozíciókból (úgy mint az evangélikus felügyelői és a református gondnoki pozíciókból) is. Sokaknak az országból is menekülniük kellett. A magyarországi johannita csoportnak sem volt lehetősége folytatnia a tevékenységét. A már korábban említett Vajay-kötetből tudjuk,

33 Részletes tudósítást ld. *Pesti Napló*, 1924. november 29., 6. oldal vagy *Reggeli Hírlap*, 1924. november 29., 4. oldal.

34 Ráday Levéltár, B15 Johannita Levéltár. Írások és levelezések, 1924–1926, 1. doboz, 3. dosszié.

hogy a magyar hatóságok 1945. május 4-én a rend feloszlását befejezett ténynek tekintik.³⁵ Maga a kommandátor, báró Feilitzsch Berthold is menekülni kényszerült, élete hátralevő részét 1949-ben bekövetkezett haláláig Nyugat-Németországban és Ausztriában töltötte. Világos volt, hogy magyarországi működésre beláthatatlan ideig nem lesz lehetőség, így a túlélés egyetlen módja a magyar csoport számára az volt, hogy a külföldre menekült lovagok emigrációból szervezzék újra közösségüket.

Az emigrációs korszakot jellegéből adódóan sokkal rendszertelenebbül, szórványosabban dokumentálták, mint a két világháború közötti időszakban. Ez a történeti feltárás lehetőségeit is beszűkíti és megnehezíti, s bár jelenleg a kutatás elején járok, s a Ráday-levéltárban számos doboz vár még átnézésre, a történeti tapasztalat azt jósolja, hogy vélhetően sohasem fogunk tudni olyan pontos képet kapni erről az időszakról, mint az azt megelőzőről.

Feilitzsch Berthold a halála előtt gróf Edelsheim-Gyulai Lipótot javasolta utódjául a kommandatori székre, aki 1949-ben át is vette a magyar csoport vezetését. Nevéhez fűződik az emigrált lovagok számbavétele, majd 1951-től, úrmesteri hozzájárulással a magyar johanniták újraalapítása a Balley Brandenburg Magyar Tagozata névvel. A formáció már a Balley új tagfelvételi eljárásrendjét alkalmazta, amely lehetővé tette, hogy olyan jelölteket is a soraik közé vegyenek, akik nem volt nemesi származásuk, mondván, hogy „a Krisztus keresztje alatt végzett szolgálat önmagában nemesít”.

Edelsheim-Gyulai nem sokáig tudta vállalni a magyar tagozat vezetésével járó feladatok vitelét. Épp ezért először ügyvezetőként, majd Edelsheim-Gyulai lemondása után 1955-től kommandátorként a Münchenben élő Kibédi Varga Sándor filozófiaprofesszor került a rend élére, aki 1977-ig, huszonnégy évig töltötte be ezt a pozíciót.

Már az ő vezetése alatt érte a rendet az 1956-os forradalom és szabadságharc által állított kihívás: a Magyarországról induló menekültáradat. Megsegítésükre a rend meghirdette a Johannita Segélyakciót, amelynek keretében tevékenyen részt vettek az emigráltak elhelyezésében, istápolásában, továbbá segítették őket tolmácsolással, hatósági közbenjárással, valamint nagyobb összegű adományok összegyűjtésével és ezeknek a rászorulókhöz való eljuttatásával.

Kibédi Varga kommandátor szervezte a világon mindenfelé szétszóródott magyar johannitákat újra egy élő, működő közösségbe, s érte el, hogy a Magyar Tagozat – a Balley-ben mindaddig rendhagyó módon – ne területi alapon működjön, hanem földrajzi koordinátáktól függetlenül a szerteszét élő magyar johanniták szervezete legyen. Minthogy a tengerentúlra, elsősorban pedig Észak-Amerikába igen jelentős számú lovag költözött ki, itt a magyar tagozatnak még egy altagozata is megalakult. A tagozatnak a renden belüli jelentőségét az is mutatja, hogy amikor 1961-ben megalakult a Protestáns Lovagrendek

35 Vajay: *A Johannita Rend...*, 66.

nemzetközi szövetsége, az Alliance, a magyar tagozat a brandenburgi rendtartomány tagjaként, de a saját jogán lesz a része.

Az emigrációban élő johanniták egyre szorosabb kapcsolatot ápoltak a szintén emigrációban levő Magyar Máltai Szövetséggel is. Hogy együttműködésüket még szorosabbra vonják, 1978-ban az újonnan megválasztott kommandátor, Fáy Gedeon vezetése alatt a két rend megállapodott abban, hogy állandó összekötőket neveznek ki szervezeteik tevékenységének összehangolása céljából.³⁶

A rendszerváltástól napjainkig

A szocialista rendszer enyhülése a nyolcvanas évek második felében a johanniták számára is lehetőséget adott az anyaországgal való kapcsolatok újbóli felvételére, kiépítésére. Ennek volt a jele, hogy a világháború óta 1987-ben vettek föl először a lovagok sorába Magyarországon élő jelöltet.

A rendszerváltással pedig végre a rend is hazaköltözhetett. Ennek a többlépcsős folyamatnak az első fázisa az volt, hogy a külföldön, emigrációban élő magyar lovagok a hazánkban megváltozó egyesületi törvényeknek köszönhetően 1989-ben bejegyeztették – a rendtartomány Johanniter-Unfall-Hilfe nevű szervezetének mintájára – a Johannita Segítő Szolgálatot, amely azóta is a rend zászlóshajójaként végzi karitatív tevékenységét (ld. később).³⁷

A Magyar Tagozat hazatérése, Fáy Gedeon visszavonulása után Vermes László 1990-ben megválasztott kommandátor irányítása alatt történt. A hazatérés legfontosabb mérföldköve az 1992. esztendő volt: ez volt az az év, amikor a Magyar Köztársaság nevében Jeszenszky Géza külügyminiszter a renddel kötött hivatalos megállapodás keretében elismerte a magyar tagozat működését, ezáltal lényegében diplomáciai jellegű kapcsolatokat létesítve a johannita lovagrenddel. Ez a tagozatot jelentős mértékben segítette az akkoriban aktuális erdélyi és délvidéki segélyakcióik kivitelezésében is. A megállapodás értelmében a magyar tagozat állandó székhelye a lovagrend budapesti képviseleteként hazakerült, működése azonban ekkor még olyan formában történt, hogy a lovagok többsége továbbra is külföldön élt. Ez az arány mára már az új tagfelvételeknek, a hazaköltözéseknek és – sajnos – az elhalálozásoknak a következtében megfordult. Jelenleg a száz magyar lovagnak a hetvenöt százaléka már Magyarországon él.³⁸

36 Az emigrációs időszakra vonatkozóan vö. Vajay: *A Johannita Rend...*, 68. és Arday: *A Johannita Rend...*, 24.

37 Vö. Tomcsányi István (kiadó): *A Johannita Rend Magyar Tagozata*. Budapest, 2024, 36., és <https://johannitak.hu/segito-szolgalat/a-segito-szolgalatrol>

38 A dokumentum teljes címe: *Megállapodás a Szent Jánosról elnevezett Jeruzsálemi Ispótylyos Lovagrend (Balley Brandenburg) és a Magyar Köztársaság Kormánya között a Rend budapesti képviselete számára nyújtandó kiváltságokról, mentességekről és kedvezményeikről*. A megállapodás fénymásolata a szerző tulajdonában.

Az 1992-es megállapodást 2014-ben megerősítették, továbbá a rend úrmestere Oszkár porosz herceg és a magyar kormány között újabb megállapodás is létrejött, amely az egyezés hatályát a magyar tagozaton túl a lovagrend segítő szolgálatára is kiterjeszti, és még nagyobb mozgásteret biztosít számukra a működéshez.³⁹

Ez a hatálykiterjesztés nem véletlen. A rend leginkább látható arca ugyanis, amely az ispotályosok kilenc évszázados cél szerinti hivatását, a karitatív szolgálatot, diakóniát végzi, az ez a bizonyos, korábban a már említett Johannita Segítő Szolgálat, amely 2001 óta közhasznú szervezetként is be van jegyezve. Feladata, hogy határon innen és túl anyagilag, adományokkal és tevéleges munkával támogasson rászorulókat, egészségügyi és szociális intézményeket, valamint iskolákat. 2005-ben létrehozták az ötven fő befogadására alkalmas, korszerű Terényi Ifjúsági Johannita Tábor, 2017 óta pedig saját mentőautót üzemeltetnek Budapesten. A 2020-ban induló pandémia idején adományokkal támogatták több kórháznak a munkáját, és kivették a részüket a Covid-tesztelésben is. Az ukrán–oros háború 2022. évi kirobbanása óta pedig folyamatosan segítik a kárpátaljai családokat és intézményeket segélyszállítmányok formájában, segítik a menekültek elszállásolását, de hangsúlyt helyeznek arra is, hogy támogassák a háborús sérülések ellátásához szükséges egészségügyi képzést az ungvári kórházban.⁴⁰

Vermes László 1995-ig töltötte be a kommandátori tisztséget, utódja Kékessy Dezső mikrobiológus és diplomata volt. Rendtársai úgy emlékeznek rá vissza, mint aki kommandátori feladataira afféle „pater familias”-ként tekintett, nagycsaládként kezelve a magyar johannita közösséget. Párizsi nagykövetté való kinevezését követően 2000-ben adta át a kommandátori feladatokat Kacsóh Balázsnak, 2005-től 2015-ig Bánffy Miklós vezette a magyar tagozatot,⁴¹ jelenleg pedig Tomcsányi István a magyar johanniták kommandátora.

Száz év telt el azóta, hogy a brandenburgi rendtartomány részeként megalakult az autonóm johannita magyar csoport, magyar tagozat. Jóllehet történetét átfogó tudományos munka még nem dolgozta föl, s a jelen tanulmány is pusztán első lépés szándékozik lenni ebbe az irányba, az már a most feltártakból is kitűnik, hogy a magyar johanniták a rend közel évezredes története révén reprezentálják a magyarság szerves kulturális és identitásbeli kapcsolódását (ld. karitás) a nyugati, európai civilizációhoz, miközben hazafias jellegükkel a nemzeti gondolatot is hitelesen tudják képviselni immár évszázados viszonylatban.

39 Ld. az 1339/2014. (VI. 11.) Korm. határozatot.

40 A Johannita Segítő Szolgálat részletes tevékenységéhez ld. a rend centenáriumi kiadványát: Tomcsányi: *A Johannita Rend...*, 36–41.

41 Tomcsányi: *A Johannita Rend...*, 31.

Petrik Béla

„Tudom, hogy elhívott ember vagyok”

Gonda László Németh Géza-könyve

Kezdjük a könyv szerzőjének végső összegzésével: „Németh Géza története egyrészt egy tipikus 20. századi közép-európai életsorsról szól, ugyanakkor pedig egy nagyon is különleges lelkeszi életpálya az övé. Tipikus közép-európai életsors, hiszen a személyes élettörténetet számos ponton befolyásolta a régió történelme.” A megállapítással egyetérthetünk, de ki is kell azt egészítsük. Bár kétségtelen, hogy Németh Géza élettörténete tipikusnak tekinthető, amennyiben azt a régió történelme meghatározta, de az is tényként rögzíthető, hogy azokra a kihívásokra, próbatételekre, amelyekkel Közép-Európában mindenkinek szembe kellett néznie, csak a kiválasztott kevesek adtak olyan válaszokat, mint amelyeket ő adott. S emiatt nemcsak a lelkeszi pályafutása volt különleges, de egész életét sem tekinthetjük tipikusnak.

Ismeretes, hogy a kommunista párt 1945-től, a tényleges egypárti diktatúra bevezetését megelőzve, szinte a rendszer fennállásának utolsó pillanatáig elnyomta az egyházakat, s minden eszközt megragadott annak érdekében, hogy őket s magát a vallást is felszámolja, mely üldöztetést az egyházak súlyosan megszenvedtek. S bár az 1945-ös kommunista pártvezetés közel sem esett oly vehemensen az egyházaknak, mint az 1919-es Tanácsköztársaságé, azért az első pillanattól érzékelhető volt az egyházüldözés egymásra épülő lépéseinek sorozata: elsősorban az egyházak társadalmi életből történő kiszorítása – a papsággal szembeni sorozatos fellépések, a papi tevékenység kriminalizálása, akár a szovjet hatóságok igénybevételeivel, az egyházi sajtó, nyomdák, kiadók államosítása –, majd a papság és a püspökség szembeállítás. A könyv különlegessége, hogy Németh Géza lelkesz személyes sorsán keresztül az egyházon belüli, a papság és az egyházi vezetés közötti harcba is bepillantást nyerhetünk, ahol maga az egyház, az egyházi vezetők üldözték, lehetetlenítették el azokat a papjaikat, lelkeszeiket, akik nem fogadták el az egyházak és az ateista kommunista párt „békés együttélésének” kényszerét, s akik emiatt az egyházon belül

PETRIK BÉLA (1965) jogász, irodalomtörténész. Legutóbbi kötetei: *Borbándi Gyula – Egy sors a küldetés és szolgálat jegyében* (MMA Kiadó, 2020); *Görömbei András és Nagy Gáspár levelezése* (szerk., Nap Kiadó, 2024); *„Szabadítót mondani”. Esszék és tanulmányok* (Hitel Kiadó, 2024).

hátrányos megkülönböztetést szenvedtek el, vagy akiket végső soron kiközösítettek egyházukból.

Érdemes arra is felhívunk a figyelmet, amely e kötet egyik legfontosabb üzenete, hogy bár már évtizedek teltek el a rendszerváltás óta, nincs még itt a megbékélés ideje. Ehhez ugyanis előbb látnunk kellene, „mire irányul az isteni irgalom, konkrétan milyen bűnök, vétkek és sorsterhek alól oldoz az evangélium, tudnunk kell, ki bocsát meg kinek és mit” (Bogárdi Szabó István), vagy ahogy Gonda László is megfogalmazza, a Magyar Református Egyház (MRE) „nem tett különbséget az elkövetők és az áldozatok, a rendszer haszonélvezői és a hátratélt, sőt üldöztetést szenvedők között. Ez az elmaradt szembenézés máig meghatározza az MRE életét”.

Németh Géza élete és lelkeszi szolgálata is tükrözi a magyarországi diktatúra azon törekvését, amely az egyházak és a magyar társadalom szétválasztására összpontosított, mellyel a magyar társadalom évszázados hagyományait kívánta megtörni, a vallásosságból eredő értékrendjétől elszakítani, megszakítva ezzel azt a lelki és morális kontinuitást, amely gátját képezte volna a totális hatalmi berendezkedésének. S amelyhez mindenekelőtt azon egyházi vezetők leváltására volt szükség, akik e törekvésekkel szemben álltak, legelső sorban Mindszenty József bíboros letartóztatására, bebörtönöztetésére, Ravasz László református püspök lemondatására és kényszernyugdíjaztatására, majd Ordass Lajos evangélikus püspök őrizetbevételére és elítélésére.

A kötet kapcsán arra is rá kell mutassunk, hogy az 1956-ot követő kádári konszolidáció – ide értve természetesen a pártállam által felállított Állami Egyházügyi Hivatal működését is – közel sem viseltetett olyan elnézően az egyházakkal, a papokkal-lelkészekkel szemben, mint ahogyan azt egyesek interpretálják. Az 1957-et követő bő másfél évtized alatt, 1972-ig (!) ugyanis folytatódott a korábbi időszakra jellemző koncepciós perek és eljárások, amelyek képtelenül szigorú ítéletekkel záródtak, hogy Németh Géza palástvesztése és lelkeszi szolgálatból történő végleges és teljes kizárása mellett csak néhány példát említsünk: Lénárd Ödön 19 év 3 hónapos, Tabódy István két perben összesen 19 éves, Szigeti Imre 18 éves börtönbüntetést kapott, amelyet az utolsó napig le is töltött.¹ Miközben a politikai-társadalmi élet bizonyos köreiből a hatvanas évek első felében valamelyest enyhült a helyzet – már amennyiben a politikai okokból bebörtönöztek nemzetközi nyomásra történő szabadlábra helyezését, föld alá kényszerített írók, gondolkodók műveinek szűrt nyilvánosságát annak tekinthetjük –, addig az egyházakkal szembeni magatartás – a nyilvánosság korlátozottsága miatt – sokkal keményebb maradt, maga az egyházi hatóságok, a belügy, az ügyészségek és bíróságok fellépései sokkal kevésbé puhultak fel.

1 Lásd erről Tabajdi Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon, 1956–1990.* Bp., 2008, 1956-os Intézet-Corvina, 299.

Az 1956-os forradalmat megtorló intézkedések során 1957 márciusától folyamatosan tartóztattak le, helyeztek rendőri felügyelet alá egyházi személyeket² is, részben a már korábban is börtönben levők ismételt megbüntetése, részben pedig a forradalom alatt tanúsított magatartás retorziójaként. A hatvanas évek elején, a hamisan kádári konszolidációként feltüntetett időszakban pedig a kádári diktatúra ott folytatta az egyházak üldözését, ahol azt a háború után és a forradalmat követően megkezdte: 1961-ben a párt által megfogalmazott cél szerint a belügy és az ÁEH csapást mért az „egyházi reakció szervezkedő elemeire”, amely csapás letartóztatási, majd ezt követően egyházi és világi személyek ellen indított perhullámban öltött testet a belügyminisztérium és az állami egyházügyi hivatal összehangolt intézkedéssorozataként.

A Magyar Református Egyház sem volt mindezek alól kivétel, történetének egyik nagy válságát élte meg a huszadik század második felében. S e válságtörténetben Németh Géza lelkész élete és szolgálata, meghurcolása jól mutatja az egyház szabadságvesztését, és hogy hogyan alakult, ha szabad ilyen szót használnunk, hogyan deformálódott az egyház belső élete a diktatúra nyomása alatt.

Németh Géza a Budapesti Református Teológiai Akadémia elvégzését követően az akkor már nyugdíjba kényszerített Ravasz László püspök körül fiatal lelkészekből szerveződött informális csoport tagja lett, amely kör 1955-ben megfogalmazta a *Hitvalló Nyilatkozatot*. Ebben a nyilatkozatban – amely az 1956-os forradalom alatt kibontakozó református egyházi megújulási mozgalom szellemi-teológiai alapjává vált – emelték fel szavukat az egyházkormányzat teológiai állásfoglalásaival és antidemokratikus hatalomgyakorlatával szemben. Németh 1956-ban segédlelkészként a székesfehérvári forradalmi ifjúsági bizottság tagja lett, aktív fellépésével a forradalom hívévé szegődött, a november 4-ei megszállás után pedig kész volt fegyveres ellenállásban is részt venni. A forradalom alatt és annak leverését követően tanúsított magatartása miatt 1957-ben közigazgatási őrizetbe helyezték, internálták, ahonnan egy év múlva szabadult. Az egyházvezetés szabadulását követően évekig érezte vele „rovott” múltját, hátráltatta lelkészi előrejutását, s 1962-ig kizárólag segédlelkészként teljesíthetett szolgálatot Monoron és Ócsán.

Az egzisztenciális kiszolgáltatottság arra ösztönözte az akkor már családosa fiatal segédlelkészt, hogy más területeken is megkíséreljen érvényesülni. Segédlelkészként a kor szocialista falujának életét, problémáit maga is átélte, és amúgy is íróemberként figyelme méginkább a szociális problémák felé fordult.

2 18 főt szállítottak vissza börtönébe, 40 főt „ellenforradalmi” események miatt vettek őrizetbe, 26 főt internálták, 78 főt preventív őrizetbe vettek, 31 főt egyéb tevékenységük miatt tartóztattak le, 34 főt pedig rendőri felügyelet alá helyeztek. – Lásd erről Soós Viktor Attila: *Az Állami Egyházügyi Hivatal és a Belügyminisztérium kapcsolatrendszere 1956 után, a hatvanas évek végéig*, 233 = *Egyházüldözés és egyházüldözők a Kádár-korszakban*. Szerk.: Soós Viktor Attila, Szabó Csaba, Szigeti László. Budapest, 2010, Szent István Társulat és a Magyarországi Evangélikus Egyház Luther Kiadója.

Szociográfiákban dolgozta fel élettapasztalatait, követve elődei példáját, így például Kiss Géza és Fülep Lajos református lelkészeket és a harmincas évek falukutató mozgalmanak tagjait. Ahogy a korábbi falukutatás is határozott politikai állásfoglalást jelentett, és azt ellenzéki, társadalmi változásokat követelő szellemiség jellemezte, úgy mindez Németh Géza írásaira is igaz volt. A *Magyar Nemzet*nél szerette volna azokat megjelentetni, de egy véletlen találkozás folytán végül a *Népszabadság* fogadta be írásait – s majd később a *Magyar Nemzet*ben és a *Pest Megyei Hírlap*ban is publikált –, a hetvenes évek elejéig a lap rendszeres szerzője lett szociográfiai tárcáival, novelláival és verseivel. Itt jelenhettek meg a balástyai tanyavilágról vagy a szeged melletti Tápérről szóló beszámolói is. Kicsit előre ugorva életében, egyházi pereit után központi döntésre a *Népszabadság*ban sem publikálhatott többet, bár 1974-ig még jelentek meg ott versei. Palástvesztését követően, 1972-től a rendszerváltásig a református sajtóban sem jelenhettek meg írásai, ezért szamizdat kiadványként adta ki azokat. 1969-ben *Számadás* címmel jelent meg Németországban az alapvetően hitbuzgalmi, missziós célú és a keresztyén hit alapkérdéseit tárgyaló kötete, majd 1978-ban a *Szivoárvány*, 1980-ban a Hollandiában nyomtatott *Iránytű*, amely új írások mellett a korábbi kötetben megjelenteket tárgyalta újra, s az 1983-ban napvilágot látott *A vakok látnak, a süketek hallanak* című kötete. Legnagyobb hatású írása, *A magyar karika* 1982-ben jelent meg, amelyben a magyar református egyház helyzetének analízisét végezte el (Diagnózis), s ennek alapján a megújulása érdekében javaslatokat (Terápia) fogalmazott meg. Könyvei hiánypótló szerepet tölthettek be a református egyház életében, hiszen az egyházi kiadványok kerültek a keresztyén hit és a kor ideológiai és filozófiai rendszerekkel, így a marxizmussal folytatott vitáját. Németh Géza evangelizációs hatású írásai, bár név nélkül és szamizdatban jelentek meg, nagy hatást váltottak ki, elsősorban a fiatalok körében. A szamizdatban megjelent írásokat később, szerzőjük megnevezésével, a rendszerváltást követően újra kiadták, a *Hidak és torlaszok* (2000) és a *Miért fontos ... az egyházi jövőkép* (2013) című válogatott kötetekben.

Ahogy azt korábban említettük, verseket is publikált irodalmi lapokban, az *Alföldben*, a *Vigiliában*, a *Kortársban*, amelyek a *Názáreti Rózsa Sándor* című kötetben jelentek meg. Költészete nem sorolható be a vallásos költészet, a lelkeszi szolgálat világába, témái között a világi tárgyúak, a szociografikus, a filozófia és társadalmi kérdéseket taglalóak éppúgy megtalálhatók, mint a keresztyénység legfontosabb kérdéseit firtatók. Németh Géza publikációi, írói, szellemi-filozófiai munkássága sajátos képet mutat: egyfelől – ameddig módja volt rá – jelen volt a hivatalos egyházi és világi sajtóorgánumban, másfelől – ha a szükség úgy hozta, olykor párhuzamosan is – a szamizdat világában is megjelentek. Ezt is, ahogy egész életét az jellemezte, hogy ameddig lehetett kihasználta a hivatalos nyilvánosság fórumait, ha tetszik, élt és használta ezeket a lehetőségeket, de ha onnan kiszorult, ő maga vagy gondolatai-eszméi, akkor bátran és habozás nélkül nyúlt a hivatalosságon túli, ha tetszik, földalatti irodalom világához és eszközeihez.

Németh Géza közvetlen politikai szerepet nem vállalt, lelkipásztorként határozta meg önmagát és hivatását, a keresztyén hitre hívást tekintette küldetésének. Ugyanakkor szolgálatában fontos szerepet játszott a nemzeti identitás kérdése, elsődlegesen a határon túli magyarság képviselője, amely a Kádár-rendszer egyik tiltott eszméje volt. Nézetrendszere és annak központi kérdései elsősorban a népi-nemzeti ellenzékhez álltak közel, a rendszerváltás előtti nyári táboroztatásai során a szemesi táborba rendszeresen megfordultak előadóként a népi-nemzeti ellenzék legfontosabb személyei, Csoóri Sándor, Fekete Gyula, Csurka István, s ezért nem véletlen, hogy egyházi elítélése ellen felemelte szavát Illyés Gyula vagy Sánta Ferenc is. Ez a kör segítette később őt a hivatalos hatalom józanabb szereplőjéhez, Pozsgay Imréhez, Szűrös Mátyáshoz, Szokai Imréhez, Tabajdi Csabához, akik az erdélyi menekültek támogatásában nyújtottak neki segítséget. De nem csak az erdélyi magyarság kérdése kapcsolta őt a népi-nemzeti ellenzékhez, hiszen már az érdi szolgálata alatt, a szombat esti fiatalok részvételével tartott összejöveteleken, a keresztyén hit kérdései mellett a legfontosabb társadalmi problémák felvetése is napirendre kerültek, így a magyar népesség demográfiai válsága és a terhességmegszakítás problémája, amely kérdésnek a nyilvánosság előtt éppen az MDF alapító Fekete Gyula volt az egyik fő zászlóvivője.

Az úgynevezett demokratikus ellenzékhez is fűzték őt kapcsolatok, elsősorban Iványi Tibor és fia, Iványi Gábor metodista lelkészeken keresztül, akikkel szolidaritást vállalt meghurcoltatásuk idején, de Szemesen megfordult az inkább a demokratikus ellenzékkel szimpatizáló Mészöly Miklós is, a magyarországi mélyszegénység kérdése természetes módon hozta őt össze Solt Otíliaival, és felszólalt a Dialógus Csoport összejövetelén, előadott az Iványi Gábor által szervezett illegális teológiai kurzuson is.

1963-ban – amikor az 1956-os forradalom után bebörtönöztek, például Bibó István is szabadultak – lelkésszé választották Érden, amely meghatározóvá vált élete további alakulása szempontjából. Itt teljesedett ki az a lelkészi szolgálata, hivatása gyakorlásának az a komplexitása, amely kiemelte őt kora lelkészi szolgálói közül, s amely oly sok gondot okozott az egyházvezetés számára. Az érdi szolgálata idején erősödött meg az erdélyi és a felvidéki magyarsággal szőtt kapcsolatai. Felesége családja révén – Kriza János családja – Marosvásárhely vált erdélyi látogatásainak központjává, ahol számos lekésszel alakított ki szoros kapcsolatokat, Juhász Istvánnal, Juhász Tamás teológiai professzorral, Tőkés István professzorral és rajta keresztül Tőkés László temesvári lelkésszel. Ő is, ahogy akkor számos anyaországbéli, gyógyszerész, élelmiszerész, de Bibliát és vallásos irodalmat is csempészett a rászorulóknak, emiatt 1965-ben egy időre ki is tiltották őt Romániából. Az erdélyi magyarsággal történő kapcsolatfelvétele és segítése azért is volt különösen fontos, hiszen az erdélyi magyar református közösség kettős diszkriminációt is elszenvedett: magyar kisebbségként a román asszimilációs törekvések középpontjában álltak, másrészt mint keresztyénnek a kommunista ideológiai diktatúra támadását is el kellett szenvedniük. Meghatározó

volt tehát a magyarországi lelkészi támogatás, amely mind magyarságukban, mind keresztyén hitükben támogatta őket. Ebben az időszakban épültek ki kapcsolatai Lengyelországgal, Nyugat-Németországgal, és ekkorra datálhatók a holland kapcsolatainak megszületése is, akik biztosították neki a Hollandiában nyomtatott Bibliákat, vallásos irodalmat, amelyeket aztán Magyarországon, de még inkább Erdélyben és a Felvidéken „terítették”. Műveinek külföldi megjelentetését – említettük holland és németországi kiadásokat is – nyilván ezek az egyházi körök tették lehetővé.

Érdi szolgálatának legfontosabb mozzanata mégis a templomépítés, amely végső soron palástvesztéséhez vezetett. Az érdi gyülekezet, ambiciózus lelkészének vezetésével elhatározta, hogy templomot épít, s a hívek és hollandiai adományokból a munkát meg is kezdték. Engedélyt ugyanakkor nem kaptak hozzá, s hiába álltak már a falak, csak nem akarták engedélyezni azt. Egyházi és világi hatóságoknál lelkészhez méltatlan magatartás és alkalmatlanság vádjával feljelentették, szolgálatából felfüggesztették, végül feddével zárták ezt az eljárást. Eközben a templomépítés engedélyezése nem haladt, emiatt Németh Géza váratlan lépésre szánta rá magát. 1971-ben a szovjet blokk által támogatott Béke Világtanács Budapesten ülésezett, ahol Martin Luther King korábbi munkatársa, Ralph David Abernathy baptista lelkész is részt vett nyilvános rendezvényeken. Egy ilyen, gépgyárban tartott nagygyűlésen Németh Géza váratlanul felszólt, s bejelentette, hogy az épülő érdi templomot Martin Luther Kingről nevezik el, s egyúttal meghívta a baptista lelkészt, hogy áldja meg annak falait, amely meghívást Abernathy el is fogadott, áldást kért az épülő templomra, és ige hirdetéssel szolgált az épülő érdi építményben. Németh ezzel a nemzetközi figyelmet is kapó akcióval a templomépítést kívánta olyan helyzetbe hozni, amely már visszafordíthatatlan helyzetet teremt, az építkezés befejezése kikényszeríthető, hiszen ezzel a magyarországi vallásszabadság is demonstrálható.

Németh terve alapvetően jónak tűnhetett, mégsem vált be, mert a pártvezetés azt a váratlan döntést hozta, hogy a lelkész akcióját megtorolja, a nemzetközi közvéleményt pedig egy másik Martin Luther King templommal elégíti ki. Az ÁEH belső feljegyzésében alapozták meg a Németh ellen indítandó eljárást, lelkészi szolgálatát egyházi és társadalmi szempontból is károsnak minősítették. Bűnéül rótták fel, hogy bírálta az egyházi vezetőket, ellenőrizetlen külföldi kapcsolatokat tartott fenn, gátlástalanul mérgezi az állam és az egyház kapcsolatát. Az egyházi vezetés is úgy ítélte meg, hogy mindezek miatt végleges és gyökeres megoldást kell találni Németh Géza helyzetére, maga a pártvezetés is szabad kezet adott ebben az egyházi vezetésnek. Az egyházkormányzat ezt követően nem sokat tétlenkedett, a lelkészt egyházi bírósági eljárás alá vonták, vizsgálatot indítottak ellene, házkutatást tartottak nála. A koncepciók perben, a tárgylásokon szolidaritást vállalt vele Váci Mihályné, a költő özvegye, Sánta Ferenc író vagy Ádám Jenő és Gárdonyi Zoltán zeneszerzők, Varga Domokos író. Bár az eljárás során a vádak megcáfolták, a koncepciók perben elítélték, megfosztották egyházi hivatalviselési jogától, ahogy korábban nevezték,

„palástvesztésre” ítélték. A palástvesztés felülvizsgálatát számos ismert értelmiségi sürgette, az előbb említettekén túl Borsos Miklós, Déry Tibor, Nemes Nagy Ágnes, Illyés Gyula, Simon István, sőt Rényi Péter, a *Népszabadság* főszerkesztő-helyettese és Dobozy Imre az Írószövetség főtítkára is levélben fordult az MRE Zsinata lelkészi elnökéhez a döntés felülvizsgálata érdekében. A palástvesztés visszavonását ezek a fellépések sem tudták azonban elérni, annyi eredményük mégis volt, hogy bár az erdi lelkészi lakásából ki kellett költöznie a Németh-családnak, de az egyház lakáskijelölési joga alapján egy Thököly úti bérlakásba költözhetnek, amely így Németh Géza egyházon kívüli szolgálatának későbbi színtere lett.

A hivatalos lelkészi szolgálatának megszűnését követően a család megélhetésének biztosítása érdekében új foglalkozás – nem hivatás, hiszen az egyházon kívüli lelkészi szolgálatát egy percre sem adta fel – után kellett néznie. Műkereskedő lett, s a rendszerváltásig ezzel foglalkozott, ez biztosította az egzisztenciális hátteret, mint később kiderült, nem is akárhogyan. A palástvesztés ellenére egy pillanatra sem hagyott fel lelkészi szolgálatával. Bár egyházi jogi értelemben nem volt többé református lelképásztor, nem volt egyházi felhatalmazása a szentségek, a keresztség és az úrvacsora kiszolgáltatására, Németh Géza továbbra is lelkészként tekintett önmagára, lelkészi identitását egy pillanatra sem adta fel, hiszen az a belső isteni elhívás tudatához kötődött. Önmagát egy koncepció eljárás áldozatának tartotta, ezért nem érezte magára nézve kötelező érvényűnek a hivatalos egyházi határozatot, s úgy tekintett arra, hogy az MRE legitim módon nem is vonhatta meg tőle ezt a belső isteni elhívást.

Lakásán ekkortól ifjúsági evangelizációs eseteket tartott, amelyeket később a „Megbékélés Közösségének” nevezett, ahol énekléssel, népdalokkal, később híressé vált előadók fellépésével kezdődtek a hétfő esték. Bár az egyháztól akkor teljesen szokatlan volt, hogy a közösségek összejövetelén autentikus népdalok is megszólaljanak, de Németh Géza számára, aki a népi kultúra és ezen belül is a határon túli magyarság népi hagyományainak megőrzése iránt erős elkötelezettséggel viseltetett, mindez természetes volt. Ezzel egyébiránt kapcsolódott a hatvanas-hetvenes években kibontakozott táncházmozgalomhoz is, amely a rendszer kulturális ellenzékének egyik bázisát is jelentette. A határon túli magyarságnak nemcsak a kultúrája, de az őket érintő sorskérdések is felvetődtek ezeken az estéjeken, Domokos Pál Péter – aki az első Bethlen Gábor-díjat is kapta – az akkor még ismeretlen moldvai csángó magyarok helyzetét ismertette a jelenlevőkkel. De ugyanígy felmerült a trianoni béke következményeinek akkor még tilalmas témája is. Természetesen az estek középpontjában az evangelizáció állt, a bibliamagyarázat, a prédikáció és az ezekhez kapcsolódó előadások. Bár ezek az összejövetelék, mind a témájukat, mind a célját illetően, illegálisnak minősültek a hatalom szempontjából, érdemes arra felhívni a figyelmet, hogy Németh Géza azokat mégis nyilvánosan hirdette, akár falragaszok útján is – amelyről belügyi jelentések is beszámoltak –, hiszen Németh nézetei szerint a szabad vallásgyakorlás törvényben biztosított jog volt a szocialista

Magyarországon, amellyel ugyan természetesen élni nem lehetett, de amely lehetőséget ő, nem elfogadva a hallgatólagos társadalmi megállapodást, a vég-sőkig ki kívánt használni.

Az estek és a hetvenes évek közepétől – saját maga által finanszírozott – hétvégente megrendezett „szilasligeti konferenciák” unikálissá váltak azzal, hogy az evangelizációs tevékenységet ötvözték a kulturális és szociális elemekkel, a keresztyén életre való nevelés gyakorlati oldalával. Németh Géza ifjúsági munkájának harmadik színtere a nyári táborok voltak, előbb Garán, majd a Balaton mellett, Zánkán, Balatonszemesen. A táborokban a konferenciákhoz hasonlóan bibliai témájú előadások hangzottak el, melyeket szabad légkörű beszélgetések követtek egy-egy téma köré csoportosított előadásokkal, a belügy által ellenzékinak minősített előadókkal, a népi ellenzék több tagjának részvételével, Csoóri Sándorral, Csurka Istvánnal, Csengey Dénessel, Fekete Gyulával.

Németh Géza lelkészi tevékenységének másik fontos – nemkülönben rendhagyó, a hivatalosan megtúrt szolgálatokon túli – területe az úgynevezett „kallódó”, kábítószerfüggő fiatalok között végzett missziós tevékenysége. Erre a Budahegyvidéki Református Egyházközség által hetente egy alkalommal rendelkezésére bocsátott Csaba utcai pincehelyisége adott teret. Németh Géza kísérletet tett ezen fiatalok életének nyomon követésére, segíteni, visszavezetni őket a „normális” életbe. Ez a missziója sem volt kockázatmentes, hiszen a kábítószerzés problémája, a függőségek kezelése, maga a jelenség léte is szemben állt a szocializmus hivatalos ideológiájával, a nyugati világ fölötti magasabb rendűség mítoszával, így azok, akik ezzel a kérdéssel foglalkoztak, a drogfüggő fiataloknak próbáltak segíteni, önmagukat is hivatalos retorzióknak teheték ki.

A Csaba utcai összejövetelek jellege 1987-től fokozatosan átalakult, hiszen ettől az időtől kezdve egyre több erdélyi menekült élt Magyarországon, s az ő megsegítésük is egyre fontosabbá vált. A nyolcvanas évek végétől egyre több erdélyi menekült érkezett Magyarországra, akik hivatalos segítségre nem számíthattak, hiszen nemzetközi egyezmények alapján Magyarországnak vissza kellett volna toloncolniuk őket Ceaușescu diktatúrájába. Németh Gézát erdélyi kapcsolatai révén egyre többen keresték meg lelki támaszért és gyakorlati segítségért, így ő és a Csaba utcai összejövetelei egyre inkább az erdélyi menekültek megsegítésének központjává vált, s így a Csaba utcában szerveződő közösség az 1990-ben megszerveződő Erdélyi Gyülekezet magjának tekinthető. Németh Géza ehhez a tevékenységéhez segítséget keresett, hiszen a menekültek támogatása már meghaladta lelkészi-emberi lehetőségeit. A népi-nemzeti ellenzéket szimpátiával kezelő pártvezetőkhez talált kapcsolatot, Pozsgayhoz és Szűrös Mátyáshoz, majd az ő kollégáikhoz, Szokai Imréhez és Tabajdi Csabához jutott el, akik támogatták a menekülteket segítő tevékenységét, így fokozatosan az erdélyi menekültek megsegítésének központi alakjává vált. A református egyház is érzekelte, hogy teret kell biztosítson ennek a missziónak, s Tóth Károly püspök Pánczél Tivadar lelkészt bízta meg ezzel a feladattal, akinek jó

barátja volt Németh Géza, akit be is vont ebbe az egyházi munkájába, a püspök hallgatólagos jóváhagyásával. Németh a nyolcvanas évek végére – ha hivatalosan nem is, de együttműködhetett, még ha csak közvetetten is a hivatalos egyházi személyekkel és szervezetekkel. Ez az együttműködés végül is elhozta számára, hogy 1988 decemberében a Zsinat mentesítette őt az 1971-es ítéletének hátrányos következményei alól, s ettől kezdve ismét az MRE lelkipásztora lett, visszakapta palástját, véget ért közel két évtizedes egyházi számkivetettsége.

A pártállami és egyházi hatalommal való folyamatos ütközése és ennek ellenére látszólag folyamatos és szabad cselekvése felvetheti annak a kérdését, hogy ennek az ellentmondásnak mi lehet a kulcsa. Az életrajz ismeretében azt látnunk kell, hogy ez az aktivitása, szolgálata számtalan retorzióval járt együtt, amely őt és családját érte. Az, hogy egyes ügyeket mégis sikerre tudott vinni, nem azt jelentette, hogy nem akadályozták, nem próbálták meg a világi és egyházi hatóságok azokat ellehetetleníteni, hanem sokkal inkább árulkodnak kitartásáról, makacs következetességéről. Némethet „leállítani” már csak sokkal drasztikusabb eszközökkel lehetett volna, lényegében a személyes szabadságától történő megfosztásával, amelyet a Kádár-rendszer a hetvenes évek második felétől a Nyugat felé mutatott „a legvidám barakk” képének sérelme nélkül már nem tehetett volna meg, s ezt valószínűleg esetében már nem akarta megkockáztatni.

Ahogy a könyv, úgy a jelen írás szerzője sem kerülheti meg a Németh Gézával szemben megfogalmazott azon vádakat sem, amelyek szerint Németh szabad mozgását és nyílt, rendszerrel szembeni fellépését az biztosíthatta, hogy együttműködött a titkosrendőrséggel. Gonda László, a kötet szerzője határozottan szögezte le, hogy kutatómunkája során egyetlen olyan dokumentum sem került „látóterébe”, amely ezt a feltételezést alátámasztaná vagy megalapozná. Ezzel szemben viszont az biztosan állítható, hogy Németh Géza „F-dossziés” személy volt, azaz olyan személyként tartották nyilván, akit megfigyelés alatt tartottak, s a megfigyelésekről szóló belügyi jelentésekből a szerző számos ponton merített az életrajz írásakor.

A rendszerváltás idején Németh Géza újult erővel vetette bele magát egyháza belső életébe, másokkal együtt élére állt az egyház megújulását szorgalmazó mozgalomnak, amely az egyház vezetőségének teljes lemondását szorgalmazta, új, az állam által nem befolyásolt választásokat követelt annak érdekében, hogy hiteles, a tagság bizalmát valóban élvező vezetők szolgálják tovább az egyház életét. 1990-re ugyanakkor lelkeszi tevékenységének középpontjába az erdélyi menekültek között végzett misszió ügye került, az évek során felépült közösségét ekkor Erdélyi Gyülekezet néven önálló egyházként be is jegyeztette, amely halála után a Romániai Református Egyház Királyhágómelléki Egyházkerülete lett. Az anyaegyház és a határon túli egyház egyházbizományi házassága révén ez a gyülekezet a trianoni államhatárok feletti egységet hozott létre a református közösségben belül.

A kilencvenes évek elején váratlanul elvesztette feleségét, küzdelmes életének társát és segítőjét. Depressziójának azonban nemcsak ez volt a kiváltó oka,

hanem hogy a rendszerváltást követően sem valósult meg teljes körű rehabilitációja, megbecsültségének hiánya aránytalanul állt szemben a Kádár-rendszerben végzett szolgálatával és üldöztetésével, s ahelyett, hogy méltó helyen folytathatta volna szolgálatát, ismét az egyházi élet perifériájára szorult. Az első infarktusa nem volt végzetes, de amikor a szanatóriumi kezelést követően ismét szolgálatba kívánt állni, a második roham végzett vele, 1995 februárjában elhunyt.

A könyv szerzője Gonda László – egyetemi docens, egyháztörténész, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem rektorhelyettese – szerint Németh Géza egyes gondolatai és megállapításai ma aktuálisabbak, mint valaha. Hiszen Németh Géza mindig is a Református Egyház egyik kiemelt feladatának tekintette a kisebbségi sorban élő magyarokkal való törődést, a sorskérdéseiket érintő ügyekben a szeretet nyelvén megszólaló határozott kiállást, az egyház megújulásának és megtisztulásának a szószólója volt.

A könyv nem szokványos monográfia. Bár időrendben mutatja be Németh Géza lelkészi pályafutását, kizárásának történetét és aztán az egyházi szolgálaton kívüli szolgálatát és működését, a kötet második része e folyamból kiemeli palástvesztésének történetét, és külön tárgyalja teológiai munkásságát, hatását is. Nem foglalja magánéleteének eseményeivel, azokat csak ott és annyiban említi meg a szerző, amikor és amennyiben azok munkásságának vagy teológiai felfogásának, műveinek megértéséhez vagy szolgálatának alakulásához közvetlenül kapcsolódnak, szükségesek. A könyv a keresztyén lelkészről, eszméiről és az egyházból kizárt ember szolgálatáról szól, s csak amennyiben szükséges – mert azért időről időre szükséges –, teszi oda mögé az embert. Tegyük hozzá helyesen, hiszen egész lelkészi szolgálata, felfogása az egyházzal, templom- és közösségépítése, evangéliumi tanítása nem érthető meg a maga teljességében, ha nem ismeri meg az olvasó ehhez Németh Gézát, ezt a háromgyerekes, szociográfiákat és szerelmes verseket, novellákat is író, a művészetekben és kultúrában jártas, szókimondó, az ellenzéki séget is vállaló, a kockázatokig és az egzisztenciális ellehetetlenülésig igazsága mellett kitartó, a drogos és hátrányos helyzetű fiatalokat pasztoráló, erdélyi menekülteket támogató, a kisebbségi magyarságért aggódó és cselekvő, a fiatalokból közösséget építő, civil kurázssal bíráló, ha tetszik öntörvényű, elképzeléseiben végsőkig következetes és erős akaratú embert. Ez a különleges és sokrétű emberi sors bizonyosan nem volt tipikus még Közép-Európában sem.

Németh Géza lelkészi szolgálata és civil-polgári élete mindvégig a szocialista államhatalom és a hozzá igazodó egyház hivatalos és illegális, a lét és nemlét, a megtűrt és tiltás határán mozgott. Számkivetett volt egyházában és a társadalmi életben is, természetesen, ami a hivatalosságot illeti, hiszen emberi kapcsolatai lelkész és katolikus pap barátaival, írókkal és művészekkel, a fiatalokkal, a függőségben szenvedőkkel, az erdélyiekkel éltették őt, és új erőt adtak neki ehhez a küzdelmes szolgálathoz. De ne gondoljuk, hogy ez a kanyargós út a tiltás és a megtűrtég határán Németh Géza kacskaringós élete miatt vezethetett így. Lelkészi szolgálatát mindig is a hit igazsága vezérelte, civil-polgári életében

pedig a belső értékei, az igazság keresése, a szolidaritás, a magyarság értékei és kulturális-szellemi hagyományai iránti elkötelezettség vezérelte. Nagy Gáspár önmeghatározása bizonyosan igaz Németh Gézára is: „Mi az, amibe én fogódzom? Azt hiszem, nekem van egy olyan erkölcsi mércém, amely a vallásból, az Isten-hitből táplálkozik. Ez az, amiben én nem csalatkozom.” Irigyen, ugyanakkor örömmel nézzük, hogy minden kísértés és megpróbáltatás, a teljes egzisztencia vesztes árnyékában is ilyen következetességgel tudta életvezetésében érvényesíteni belső értékeit, követte a számára kijelölt utat, nem nézve, hogy az a tiltás határán innen vagy túl vezet. Ma ismét előttünk áll a feladat, az egyházi vezetés és a társadalom értelmisége előtt is, hogy Németh Géza teljes rehabilitációja megtörténhessen végre.

(Gonda László: *Németh Géza szolgálata. Misszió kereten kívül.* Bp., 2023, Méry Ratio Kiadó.)

Nemes-Lampérth József: *Önarckép*, 1911 (olaj, vászon, 75×60 cm,
Szépművészeti Múzeum–Magyar Nemzeti Galéria), © Szépművészeti Múzeum, Budapest

József evangéliuma – Szabolcs apakönyve

Tornai Szabolcs: *Az Egy álma a Kettőről. Tornai József keletisége*

Gondolat Kiadó – MMA MMKI, 2024

Az „apakönyv” megjelölés talán nem is különösebb kuriózum Tornai Szabolcs értekezőkötetének műfaji jellegét keresve. Nincs benne mélylélektani konfliktus, vagy ödipális komplexus netán, van viszont érzelmi elköteleződés és feltétlen tekintélytisztelet. Az atyai autoritás most a szellemi példa alakjában mutatkozik, az apa a zsenit formázza, annak is a környezete által fel nem ismert, kallódó típusát. Nemcsak azért dolgozta fel tehát a költői életművet a fiú, mert összhangzat van saját világfelfogása és apjáé között, hanem azért is, mert véli, az irodalomértelmezés erre eddig csak részlegesen volt képes. Szigorú kritikája szerint: „...úgy tűnik, hogy a pályatársak, a kritikusok és az irodalomtörténészek figyelmét elkerülte Tornai József legfőbb hitvallása”. Nos, ennek a szerzői lényegnek a kifejtésére vállalkozik a biológiai és szellemi leszármazott – aki munkája alapján nem nevezhető irodalmárnak. Nem az esztétikai megértés érdekli, hanem a költő-apa művében megtalált bölcsélet. S ez a gondolati szimpátia alkalmat ad a személyes jóvátételre éppúgy, mint a szerzői önpozicionálásra is.

Ki írja ezt a könyvet?

Egyszerre egy médium és egy társpróféta! Evidensen követi a költői önrítélést, azaz már egy készen kapott (ön)receptiót érvényesít a vizsgált szövegekkel szemben, tulajdonképpen a saját magát magyarázó apa tolmácsa. Ennek folyamánaként a nyugati létszemlélet és művelődés ostorozó kritikusa, illetve a keleti igazság hirdetője és tételes tanítója. Ebben is hasonlítva a közvetlen ösre, de már önálló arculatot is mutatva. Nem szükségtelen megjegyezni, hogy a „keletiség” meg-

fogalmazás behatárolt jelentésben érvényesül: nélkülözi a közkeletű vélekedésekben hozzá társuló – hol vonzó, hol riasztóan idegen – egzotikumot, vagy a nem egyértelmű történelmi tapasztalatot, kifejezetten filozófiai, létszemléleti minőséget, bölcséletet jelöl. Szorosabban a buddhizmus létmagyarázatához illeszkedik, sajátos keresztény árnyalatokkal.

Némi kompenzáció érezhető a nyugati kultúra elutasító megítélésében. Abban is, ahogyan a költő-apa háttérbe szorítottságát, kanonizálatlanságát panaszolja visszatérően Tornai Szabolcs, ám abban is, ahogyan az ún. szakértői tekintély ellen támad. Megalapozatlan és vitatható kifejezéseket szór el az értekező szövegében. „A magyar irodalmárok nem foglalkoznak filozófiával”, írja egy helyen, máshol meg azt, hogy „a szépirodalom filozófiai rétegeinek feltárása csak a hivatalos szakfilozófia mellőzésével lehetséges”. Valószínűsíthető, hogy egyéni sérelmek állnak a háttérben a szakszerűség jegyében való elutasítottág felemlítésében: „a szerzőnek nem lehetnek saját meglátásai és megállapításai, [...] a szakma ezt eleinte rendkívül rossz szemmel nézi, vagy egyszerűen nem vesz róla tudomást, végül kiközösíti az illetőt”. Az irodalmárok anynyiban fellélegezhetnek, hogy nem egyedül ők a számonkérés áldozatai, melléjük sorolódnak a „hivatalos szakfilozófia” auktora is. Hivatásuk súlyos hibát követett el: „megtagadta a bölcsélet alapvető törekvését, az elmélyülést, az önmegismerést és az önálló gondolkodást”. Kultúrakritikája végletesen marasztal el, amikor arról ír, hogy „az emberiség legnagyobb részének sejtelve sincs lesüllyedt

állapotáról”, vagy ha azt lehet olvasni, hogy „a modern ember létezése minden területén egyre nagyobb válságban él”. A nyugati gondolkodás hiányosságai kifejezőnek például a tudat kifelé fordulásában, az elidegenedésben, illetve az ösztöni mélységekbe zuhanásban, ami a nyugati ember önzésében és élvezetvágyában fejeződik ki – dacára annak, hogy a „Nyugatnak nincsen és nem is volt soha szexuális kultúrája”. Különösen élesen fogalmaz, ha a vallással kapcsolatban nyilatkozik meg: „Nyugaton az intézményes kereszténység megszentelténítette és meggyalázta a szexualitást”. Az egyház működésében a férfi ego számára veszélyt jelentő nőekkel szembeni gyűlölet brutalitását veszi észre.

A keleti bölcselet gondolati erődjébe húzódva az intellektuális fölény demonstrálása érhető tetten ezekben a minősítésekben. Nem véletlen hát, hogy a szellemi példakép, az apa, a költő öröksége a „totális ellenállás” megtestesítőjévé válik. „Szellemi küzdelem a létrontással, a felbomlással, a lefokozottsággal, a metafizikátlansággal, a kiűzetéssel, a kifordultsággal, a nihilizmussal, a banalitással, az egyre súlyosbodó válsággal.” Övé a metafizikai lázadás, a megismerés és önmegismerés intellektuális és eksztatikus kísérlete, a modernitás és ősiség egysége, a kozmikus eredettudat, a szellemi restauráció, a spirituális kibontakozás, a mindent felülíró önmeghaladás, a totális költészet (benne foglalva a léttotalitást), a „csillaglír”. Mindaz, ami a nyugati hanyatlásfolyamatban kiveszni látszik. A szellemi és lelki magaslát az alkotás mibenlétének meghatározásában is döntő szerepet kap: az „igazi” vers a transzcendenciával való kapcsolatot újratereftő ősi rítusnak a leképzése. Tornai József versei nem csupán műalkotások, hanem végső céljuk az ember önfelülmúló-önfelszabadító képességének felkeltése és a teljesség elérése. Az esztétikai kíváncsiság tehát kevés a vele való szembesülésben, spiritualításra, metafizikai érzékenységre, továbbá a nyugati intellektua-

litás felülvizsgálatára van szükség. Következésképpen Tornai Szabolcsot egy beavatási szándék vezérli, hogy követhető lehessen az alkotó törekvése: a mindent megelőző és meghaladó egység helyreállítása.

A buddhista szellemiség megidézésében a legerősebb a könyv szerzője. Az olvasó alapvető ismereteket szerezhethet – ha rászorul – ebben a keleti bölcseletben. Beavatásának végső konklúziója a szubsztancianélküliség, illetve a negatív ontológia paradox igazságainak a megerősítése. Valóban a paradoxon az a retorikai és logikai forma, mely képes érzékeltetni a lét semmiségének felismerését, a gondolatot, amely a semmit azonosítja a lét egészével. Hiszen a totális lét megfelel saját hiányának, „az isten lényege, hogy nincsen” (ahogy a poéta vallja *Aranykapu* című versében), illetve szembesülni kell vele, hogy „a lét egyik legnagyobb látszólagos paradoxona, hogy a semmi vagy az üresség nem más, mint a teljesség, a mérhetetlenség, a mindenekfelettség, a transzcendencia, a tao, a nirvána, a totalitás”. A „látszólagosság” nyilván azért állhat fenn, mert a paradoxitás önmagára is vonatkoztatható: a paradoxon paradoxona már nem is paradoxon, de nyelvileg csak ezen kerülő úton, a semmiből a semmibe tartó örökös mozgásban közelíthető meg fogalmisága.

Ebbe a magaslatba kellene felemelkednie a lesüllyedt tudatállapotából a nyugati embernek, s ehhez nyújt nehezen túlbecsülhető segítséget verseivel Tornai József – fia felmagasztalása által. Az elmélet verbális megragadásától eltérően a költői mű értékítéletének a hiperbola a jellegzetes stílusesszüköze. Egy apakönyv lehet elfogult, egy tudományos igénnyel fellépő munka kevésbé. Jobban jár az olvasó, ha az előbbi műfaj elvárásai szerint viszonyul a könyvhöz. Ekképpen értékelni tudja azt az érzelmileg elkötelezett kiállást az értelmező részéről, amellyel édesapját az egyetemes emberi művelődés csúcsaira emeli. Ahogyan írja: „a legnagyobb szellemi magaslatokba kapaszkodhatott fel, amelyekről beláthatta és átláthatta az egész

létezését". Nem csupán arról van szó tehát, hogy „korszakalkotó metaforák” kiötlőjével van dolgunk, s egy „kolosszális” életműről beszélhetünk, vagy arról, hogy a magyar költészet Petőfi – Ady – József Attila – Szabó Lőrinc nevének lépcsőfokai alkotta „gondolatpiramisának” tetején Tornai József áll. Ennél is nagyobb a tét: a költő eszmélkedésének útját járva létrehozott egy keresztény-buddhista misztikát, egy mindent betetőző szintézist, a keresztény misztika és ezotéria által ért révbe a keleti szellemiségben. „Képes volt kibékíteni a Kelet csendszeretét és a Nyugat nyelvmániáját”, mert „csak az ragadhatja meg és értheti meg az üres teljességet, aki csendben tud maradni”.

Nos, szembesülve a mennyiségre is jelentős életművel, a költő nem tudott, hiszen – ahogyan Tornai József boncolgatta a kérdést – „a létet, azaz a létcsapdát semmilyen más műfajban nem lehet olyan intenzíven kimondani, mint a lírában”. Következésképpen a poézis vált a létezési módjává annak a mágikus-eksztatikus tudatállapotnak, amely az időtlen jelenlét illúzióját tudta ön maga számára felkelteni a megszólalás aktusában. Vagyis a szüntelen versbeszéd éppen saját maga önelmentmondásos létét hivatott megértetni az olvasójával: a létparadoxont, hogy a csönd, az üresség maga a teljesség, de a célhoz az ihletett beszéd vezet el. Ezt sugallja az életmű csúcának titulált *Az ember belül üres* című vers. A befogadói minősítés csúcsa pedig ez: „*Az Isten nagy csöndessége* az egyik legjelentősebb szintézisköltemény az euroatlanti kultúrában, egyszersmind új evangélizmus: Keresztény-buddhista evangélium.” „József evangéliuma” (másik oldalról nézve: szútrája) leszámolt az ego-elmével, szembefordult a nyugati kultúra eszmélkedésének tradicionális középpontjával, a szavak jelentésének forrásával, az Igével, a Logossal. Mindez önfelszabadításként és önmeghaladásként fogadódik el mind az alkotó, mind értelmezője részéről. S ennek az önmentő gesztusnak eszköze a Tornai-költészetre oly jellemző, a szexua-

litásban elmerülő szerelmi tematika is. A szexuális gyönyör éppen a személy- és időfölötti tudatállapot elérését, a határtalanba való eljutást szolgálja, ezért spirituális és metafizikai szerelmi líraként határozható meg. Éppúgy tartozhat a kereszténység unio mystica tanához – ti. az ego feloldódik és megsemmisül az isteni teljességben –, mint a buddhizmus időtlen éntelenségéhez. Az persze már problémásabb állítás, hogy végső belátásaiban valóban megmarad-e akár csak részben kereszténynek ez az ontológia. A kritikus válasza: nem, a keresztény létfelfogás és üdvösségtan tagadása nem tekinthető a kereszténységet magában foglaló szintézisnek.

Tornai Szabolcs deduktív értelmezői módszere – azaz a verseket megelőző ősi tanításokra támaszkodó jelentést bontja elemekre –, beavató jellegű értekezőnyelve, a költői művet tanításként felfogó eljárása végső soron tanköltemények gyűjteményeként tekint tárgyára. Az életmű illusztrációvá válik, az igazság szemléltetését szolgálja. Minden poétikai fogás a kitüntetett, nem a szövegben a maga esztétikai hatáseggyüttesében megformálódó, hanem minden emberi tapasztalás és történetiség fölé emelt, változtathatatlan és örök jelentésnek van alávetve. A variatív szépségből, az egyszerre intenzív és extenzív nyelvi gazdagságból, az intuitív képiségből következő, az esztétikai érték egyik megteremtőjeként tételezhető jelentésszóródás, illetve többértelműség e formán hátrányos adottsággá válik. Szemantikailag mindent az interpretációs voluntarizmus ural, dacára annak, hogy szerepel a könyvben Tornai József belátása: igazi tudásunk nem lehet, csak értelmezéseink lehetnek. Hiányzik az értelmezői tárgyalásból az irodalmi létmódból fakadó elméleti gonddal való szembenézés. A nyelvhez kötöttség örökös kérdése – miszerint a nyelvi kifejezés, a fogalmiság uralhatatlansága, illetve az elővezetett igazságtételezés történeti behatároltsága és távoliségének hermeneutikai problémája

képes-e sérülés nélkül örökíteni az öröknek tekintett igazságot – nincs feltéve a könyvben. Az ugyan olvasható benne, hogy a világ és benne minden jelenség szavakkal megragadhatatlan, s az emberi lényeg túl van a természetén, s ha kimondani nem is tudjuk, ám utalhatunk rá, viszont ezen a területen célravezetőbbnek látszik az esztétikai közelítésmód, mint a didaktikai. A szépirodalmi szöveg elemző értelmezése által tárulhatnak fel azok nyelvi-tudati ösvények – lehetséges jelentések –, amelyek a nyelv előttire – ha úgy tetszik: utánira – nyitják fel a szemeket. Az esztétika azért van előnyben, mert a tetszést nem csak a tőlünk független igazság felismerésében véli megragadhatónak. Az irodalmi megszólalás nem illusztráció, nem elvi tételek bizonyítéka. Nem mindig csak az a szép, ami igaz. Az esztétikában a megértés elválaszthatatlan a tetszéstől: az lehet érvényes esztétikai tapasztalat, amelyet a tetszés valósít meg – tegyük hozzá, ami tetszik nem magától értetődően szép... Hiába jelenti ki konfrontatívan a könyv szerzője, hogy József evangéliuma szembefordulás és leszámolás a „nyelvi megelőzöttség” modern dogmaival, ha valójában nem szembesül, hanem elfordul a problémától. A költészet nyelvileg létezik, a róla való elmélkedés is. Ha feltételezzük, hogy az önmagában nyugvó tökéletes igazság túl van a nyelven, akkor arra kell következtetnünk, hogy tudatilag megismerhetetlen. E logikai

levezetés által azt kellene gondolnunk, hogy az értelmező megfajtái a költői műre vonatkozóan azt az értelemadó szándékot gyakorolják, amelyet elméletileg cáfol: nyelvi fogalmakkal próbálja biztos kognitív tudással formálni a plasztikus szépirodalmi kifejezést.

Az esztétikum bármiféle ismerettel szembeni versbeli elsőbbségéről árulkodik Tornai Szabolcs kötetének egyik megbújó észrevétele: a költő Tornai megelőzte a gondolkodó Tornait, a versek már korábban kifejezték a később megérő gondolatosságot. Igen, ez az esztétikai hatás hatalma – annyi kiegészítéssel, hogy a versek a későbbiekben sem csak a szubsztanciálanságot, a kifordított lételméletet fejezték ki: líraként nem örök tudást, hanem esztétikai tapasztalatot és élményt közvetítenek. Ez nem több, de nem is kevesebb, mint a megtalált igazság, hanem más természetű tudatosság. Tornai versei – az alkotói szándéktól függetlenül – inkább a látomásos metaforikusságuk és az intuitív képességük miatt szépek, mint az utólag, az értelmezés által belevetített elvont gondolatiságuk miatt. A létezésről való állításai poétikai eszköztárának nyelviségében vannak jelen, nem absztrakciójukban egy olyan magyarázatban, amely nyelvileg kevésbé inspiratív, közhasznú jelentésében: prózai.

Még az is meglehet, hogy a létezés végső soron esztétikai természetű – de ez a kiállítás nem maga a megvilágosodás.

Papp Endre

PAPP ENDRE (1967) kritikus, a *Hitel* főszerkesztője.

Elfelejtett tükörkép a magyar–horvát államközösség végnapjairól

Tarczay Gizella: *A hűtlen folyam. Napló. Zágráb, 1916–1919*

Kairosz Kiadó, 2023

A könyv, amelyről szólni kívánok, évtizedek óta kéziratban lappangott – reménytelenül bár, de megjelenésre várva. Alkotója ugyan nem fordulatos cselekményű bestsellerek szerzője, a Trianon után függetlenedni remélt, ám a szerb politikai orientációval terhelt Horvátországból „repatriálva”, hazai bemutatkozásakor, jó tollú íróként számított. A szerzőt Tarczay Gizellának hívták. Neve ott szerepel az 1965-től kiadású Magyar Irodalmi Lexikonban is – igaz: sovány adatsorral, kevés méltató szóval. Pedig prózai és verseskötetei mellett számos írása olvasható periodikákban is. Irodalmi munkásságát műfordításai is reprezentálják. Mészáros Andor a ma jobbjára ismeretlenként aposztrofált író portréját vázolván „irodalmár, költő, műfordító, tanárként” mutatja be, bőségesen utalva az életpálya viszontagságos oldalára is. Arra például, hogy magyarsága miatt mennyi bántás, zaklatás érte egy-egy horvát ajkú évfolyamtársnője részéről, s arról is, hogy a Magyarországtól már elszakadni készülő horvát állam magyarellenes, kirekesztő intézkedései miatt – a tanulmányait kitűnően abszolváló – fiatal tanárnő zágrábi állását nem foglalhatja el. Tarczay Gizella magyar–német szakos, doktori disszertációját *summa cum laude* megvédő tanárnő így lesz egy Jelačić-téri virágüzletben könyvelő, majd meg házitanítója módos szülők csemetéinek. Mindez történik a nyolcszáz éves horvát–magyar unió végnapjaiban – nem függetlenül a korábbi évek-évtizedek magyarellenes atrocitásaitól (magyar zászló égetése, a magyar feliratok leverése, egye-

politikai pártok magyarellenes propagandája stb.), a sajtóban, olykor az irodalomban is (Matoš) kifejezésre jutó szidalmakig, a magyarságot dehonesztáló csúfolódásokig. Az 1868-as horvát–magyar kiegyezés óta tartó, a két nemzet közötti konfrontációk a hányatott sorsú zágrábi egyetemi magyar tanszéket sem hagyták érintetlenül. 1892-ben ugyan megindult a magyar nyelv oktatása lektorátusi keretek között, a hungarológia mint tudományág azonban csak 1902-ben kapott katedrát, Greksa Kázmér pécsi cisztercita tanár professzori kinevezését követően. Greksa a bölcsészkar munkájában adminisztratív szinten is részt vállalt (volt dékán és prodékán), s az oktatás struktúráját bővítendő egyéb, a hungarológián kívül eső tudományágak területéről is hirdetett előadásokat. Az egyetemi hallgatóság erre – nacionalista indíttatásból – gyakran bojkottálta előadásait. Ugyanúgy, miként a kiváló, magyarbarát (*madjaron*) albanológus: Milan Šufflay lekcioival tették. Greksa professzor – a csekély számú hallgatóság miatt – olykor lakásán tartotta előadásait. A hallgatóságon belüli viszony minősége is a nemzeti hovatartozás függvénye volt. Tarczay Gizellának például – miként fentebb már említettük – naponta kellett elviselnie egyes horvát ajkú évfolyamtársai molesztálását.

A zágrábi egyetem hungarológia-katedrája 1918-ig ilyen viszonyok ellenére működött, ám egy napon a súlyos beteg (spanyolnáthában szenvedő) Greksa professzor lakásán megjelent a zágrábi Horvát Nemzeti Tanács néhány tagja, s élet-

veszélyesen megfenyegetve azonnali távozásra szólították fel a magyar vendégprofesszort – mondván: Horvátországban többé nincs szükség a magyar nyelv oktatására. Ez az akció végleg semmissé tette Greksa tervét, hogy utódja a tanszéken immár a doktori címet is használó Tarczay Gizella legyen.

A hűtlen folyam. Napló. Zágráb, 1916–1919 című Tarczay-kötet ezeknek az éveknek eddig hozzáférhetetlen krónikája, amelynek szerzője szépirodalmi igényrel rajzol hiteles képet a tragikus történelmi időkről. A kötet cím első szegmense mintha regényt ígérne, és a közép-európai irodalmakban jártas olvasó nyomban a lengyel Stefan Żeromski *A hű folyó* című művével rokonítaná – bár a *hű* és a *hűtlen* jelzőpár ellentétes tartalmakat hordoz. A lengyel író az 1863-as felkeléshez való hűségéről beszél, Tarczay Gizella viszont a Horvát-Magyar Államközösséghez hűtlen Száváról, amely „drága magyar címerünkben a negyedik folyam” – nemzeti szimbólum, a magyar címer jelképrendszerének egyik része. S ez a negyedik folyam most – elhagyva Horvátországot – „Belgrád felé” igyekszik: „Hűtlen folyam, horvát folyam! Hová sietsz? Belgrád felé?” A Horvátországhoz, mint *szülőföldjéhez* (Heimat) ragaszkodó írónő (aki a Modrus-Fiume vármegyei Cetnikben született és Zágrábban nőtt fel), nem csak a szülőföldjéhez hűtlen Száváról beszél, a magyar *hazájához* (Vaterland), azaz a történelmi Magyarországhoz is hűtlené lett folyóról is, amely a „magyar címerben – a Duna, Tisza, Dráva mellett – a negyedik folyam.” Számára a Száva tehát kettős jelkép: egyfelől a szülőföldhöz, másfelől a hazához kötődés szimbóluma. Műve előszavában írja: „Az 1914–1918 éveket Zágrábban töltöttem, mint a zágrábi egyetem német-magyar szakos hallgatója, s így szemtanúja voltam Horvátország elszakadásának s annak a példátlan izgatósnak, amely akkor a magyarság ellen folyt, hogy a horvátokat a magyar szentkoronától eltántorítsák.” *A hűtlen folyam* című „naplóregény” e keserves esztendő

krónikája a mindennapok tükrében. Azaz: nem úgy megírva, ahogy azt a korabeli (és későbbi) sajtó, publicisztika és a politika-függő történetírás tálalta (olykor még ma is interpretálja), hanem ahogy azt az átlagpolgár naponként látta és átélte. A Tarczay-műnek épp e sajátos karakter adja meg varázsát, amely egy műfaji asszociációra is serkenti az olvasót: szövegét végigolvasva „regényként” értelmezi a befogadandó szövegvilágot. Tarczay Gizella ugyanis jó elbeszélő, szövege a természetes, napi kommunikáció eszközeit, a hétköznapi közlés szavait, szintagmáit, mondatait varázsolja egyfajta esztétikai értéké. Ne kifogásoljuk hát, hogy a cím a napló fogalmával bővül, majd az évszámokkal (1916–1919), ami által a regényidő első, „naptári” síkja is konkretizálódik. Ami *A hűtlen folyam* élet- és élményanyagát illeti, nos, azt a szerző személyes, naplószerűen rögzített életrajzi adatai kínálják, ami – német szakos képzettségére is gondolva – az alkalmazott elbeszélő formát illetően a szentimentalizmus teremtette *érzelmes románt* juttatja eszünkbe. Ez a múlt prózájára hajazó, érzelmeket, csalódásokat és örömeket, hazafias érzületet, egyben az apa korábbi halála miatt csonkává lett család példás összetartását is reprezentálja. Életanyagának gazdagságából fakadóan képet kapunk a korabeli Zágráb szociális és nemzetiségi-etnikai spektrumáról, az utóbbiak között mesterségesen is szított viszályokról, konfliktusokról. A hajdani, sokat emlegetett „bijeli Zagreb” (fehér Zágráb) toposz, ha nem is fekete, de tarka lett. Kiváltképp amikor 1918 őszén már szerb csapatok masíroztak a Ilícán, s megszállóként jöttek franciák is, Franchet d’Espèrey francia, arab meg zuáv katonái. (Szerzőnk e felfordult világ hátterével készült államvizsgáira, majd doktori szigorlatára – professzorai többségének jóindulatú támogatásával, ám felheccelt, nacionalista érzületű egyetemista társai gáncsoskodásai közepette.) A stúdiók végeredménye mindenek ellenére kitűnő, állami gimnáziumban mégsem taníthat.

Még akkor sem, ha a leendő horvát ajkú tanítványok szimpátiával és szeretettel fogadnák. A *vlada* (kormány) szava a döntő.

Mindeközben a szerb expanzió csúcshág, az 53. zágrábi ezred nem hajlandó felesküdni Péter szerb királyra, ami forradalmi megmozduláshoz vezet: a Jelačić téren vér folyik; halottak, sebesültek, megannyi áldozat jelzi: talán még sincs rendben minden a „délszláv egyesüléssel”. Írónónk szövegében már-már forradalmi szónoklatként hat a horvát szülőföld és a magyar haza iránti ragaszkodás, a kettős identitás megvallása – még mindig reménykedve a nyolcszáz éves horvát-magyar barátság fennmaradásában: „Hej! Horvátok talpra! Ne hagyjátok magatokat behálózni, leigáznii! Hisz ti úgy tudtok örülni a szabadságnak, legyen az a szabadság igazi! Kergessétek ki innen a szerbeket, úgyis a vlach fajzatot gyűlölitek a legjobban a világon! Teremtsetek független horvát köztársaságot és szövetségzetek a magyarral: legyünk megint testvérek, mint voltunk 48 előtt – áldás lesz a frigyen.” Persze nem így lett: egy napon tudomásul kellett vennie minden zágrábinak, zagorjeinek, szlavónnak, horvátnak, magyarnak, németnek, csehnek, zsidónak: az ország neve, amelyben élnek, mostantól Država SHS, azaz Szerb-Horvát-Szlovén Állam. Zágráb magyar ajkú lakossága (vasutasok, postai, közigazgatási tisztviselők stb.) távozik, repatriál az óhazába. De van egy réteg, amely a maradás mellett dönt: ők már elindultak az asszimiláció útján. A műbéli történések, ha úgy tetszik: a cselekmény emocionális szála a szerző érintettségéről szól. Gizella remélt és vágyott jövődobelije: Tamás sváb származása ellenére az „egyesülési” láz kezdetén tüntetően *hungarus* tudatával kérkedik, aztán a változáshoz alkalmazkodva fokozatosan bár, de „az idők szavát” követi: elhidegül Gizellától, az új hatalomtól biztos egzisztenciát remél és kap is. Kettejük elválása is jelképértékű történet. Hősnő-szerzőnk példaszzerű önfegyelemmel dolgozza fel magában a szá-

mára tragikus élményt, identitásából nem enged, minden további kudarc ellenére kitart magyarsága mellett, anélkül hogy a horvát szülőföldjéhez való érzelmi ragaszkodását feladná. A horvát szülőföld és fővárosa: Zágráb és a horvát nép iránti tiszteletét és szeretetét megtagadni nem tudja, a körülmények hatalma folytán, az ő sorsa is – testvéreivel együtt – egzisztenciális okok miatt a repatriálás lesz.

Áttelepülése a magyar hazába 1927-ben történt. Ez sem volt csalódástól mentes élethelyzet. Tanári állást itt sem kaphat, a kultuszminisztérium véleménye szerint ugyanis, aki Horvátországban jött a világra s ott nevelkedett, ott járt egyetemre, az nem lehet magyar érzelmű, következésképp a magyar ifjúság nevelésére alkalmatlan. Hivatalnok lett hát ismét: *könyvelő*, csak éppen nem egy pesti virágüzletben, hanem a Ganz gyárban. Ez a kudarc sem törte meg. Szenvedélyes turista lévén alpinistaként járja a Júliai-Alpok, a Triglav, a bolgár hegyek és a Magas Tátra csúcsait, írja horvát nyelvű alpesi verseit, magyar nyelvű tudósításait a *Turisták Lapjában*, s kedvező távlatúvá válik irodalmi munkássága is. Mészáros Andort idézzük: „A harmincas-negyvenes években sorra jelennek meg verseskötetei. A második világháború után sem hagyott fel irodalomközvetítő tevékenységével. Sok művet fordított szláv, főként délszláv nyelvekből, de oroszról, bolgárból és csehből is. Nem hagyott fel az irodalmi tevékenységgel sem, meséket, verseket írt, fő tevékenysége mégis a fiatalon elsajátított kényszerű hivatása a könyvelés, üzleti levelezés lett. Utolsó műve, a *Ráchel* című öt felvonásos drámája 1978-ban jelent meg.”

Az idézet végére pontot téve tovább meditálok: az elmondottakon túl mi minden más kívánkozna még a recenzens tollára? Egy dolog mindenképpen: e zökkenőkben, csatlódásokban, de apró örömökben, sőt sikereket sem nélkülöző életpálya kelet-közép-európai karaktere. Tarczay Gizella apai felmenői szepességi németek (cipszerek) voltak. Az Eperjesen immár

honos Goldbecher család – német neve ellenére – *hungarus* tudatú: Goldbecher Kálmán és fivére az Eperjes közeli Tarca folyóra utalva Tarczayra változtatják családnévüket. A dualizmus kori Magyarországon széles körben jellemző gyakorlat. Nem más ez, mint a magyar identitás vállalása. Asszimilációt nem mondanék (jóllehet a történetírás vesszőparipája a kérdés), hisz *A hűtlen folyam* szerzője maga cáfolja azt: horvát nyelvi környezetben nevelkedve sem lett asszimiláns, annak ellenére sem, hogy a horvátot akár második anyanyelvének is tekinthette. Az egyetemistaként Budapesten, majd Bécsben tanuló Goldbecher-Tarczay Kálmán még törökül is megtanul orvosi karrierje érdekében, s boszniai, dalmáciai, fiumei, zágربی körorvosként – vélhetően – a horvátot is anyanyelvi szinten birtokolta. Ezzel talán magyaroztatást adtunk Tarczay Gizella poliglott *magyar identitására*, egyúttal magyarul, németül, horvátul verselő-publikáló *közép-európai költő* mivoltára is.

Hungarus tudat és croatofil mentalitás, azaz horvát nyelvű költészet, vagyis költői *bilingvizmus*. Nem egyedüli jelenség a Kárpát-medencében, Kelet-Közép-Európában. A horvát Ivan Mažuranić és a szlovák Pavel Ország-Hviezdoslav egyaránt magyar versek írásával kezdte poétai pályá-

ját, de végül az előbbit horvát, az utóbbit szlovák klasszikusként jegyzi a két nemzet irodalomtörténete. Más közép-kelet-európai példa is kínálkozik: a szlovén France Prešeren az osztrák-német irodalomtörténet saját német klasszikusaként méltatja, szlovén nyelvű költészetét viszont a szlovén nemzeti romantika Mickiewicz, Puskin, Slowacki életművével párhuzamban értelmezi hazája irodalomtörténet-írása. Tarczay Gizella vonatkozó opusai persze nem kínálnak hasonló párhuzamot, ám életművének egésze alighanem klasszikus példája annak: a Trianon determinálta 20. századi közép-kelet-európai sors miként taszít a torzó kategóriájába egy nagyobb távlatokat ígérő-sejtető életművet.

A kötetet gondozó, sajtó alá rendező Mészáros Andor eléggé nem dicsérhető filológiai munkája nagymértékben hatványozza a kiadvány társadalom- és irodalomtörténeti értékét. Lábjegyzetei a horvát-magyar közös történelem adott fejezetének, de történelmi dimenzióinak is hallatlanul gazdag tárháza. Az idegen nyelvű szövegek, szövegrészek, idézetek fordításai nemcsak a szövegek megértését segítik, az olvasó tárgyismeretét is gazdagítják. Külön kiemelendő a jegyzetek bibliográfia gazdagsága s az általuk közvetített információs készlet.

Lőkös István

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

Pető Zoltán

Atilla – 1. Az Ég árnyéka

Hitel Kiadó, 2024. november

Rövid tartalom

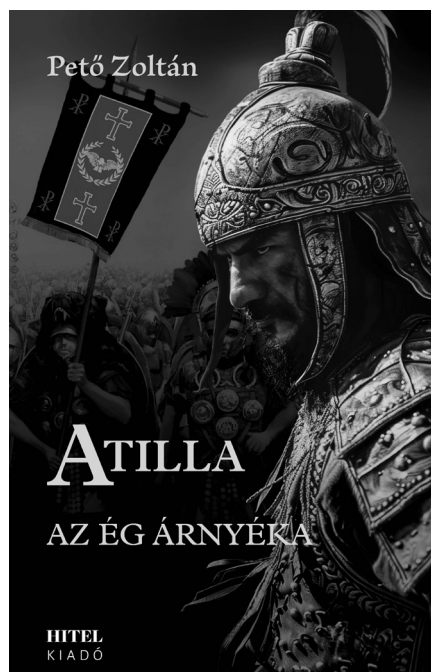
A regénytrilógia első része Atilla fiatalságának éveiben játszódik. A Sárkány nemzetség, amely magát az ázsiai Hun Birodalom örökösének tartja, megosztott. A sokféle népet, köztük a korai magyar törzseket is egyesítő birodalomban lázadások törnek ki a hun-perzsa háborús helyzet nyomán, azonban Atilla és Buda két nagybátyjuk oldalán harcolva képes megszilárdítani az egységet.

A hatalomért folyó harc, a nomád hadművészet cselvetésre épülő taktikáit is bevetve, meglepő fordulatokkal, árulásokkal és intrikával teli. Miközben a testvérek férfivá érnek, hűek maradnak dinasztiájukhoz, amely a széthúzás és belső bomlasztás erőivel szemben az ősök bölcsességét és az isteni eredet tudatát helyezi előtérbe. Atilla útját a hatalom felé a „fordított világból” származó misztikus látomások és a kámok (táltosok) jóvendölései kísérik, melyekből egyre tisztábban látja, hogy a nagy ellenfél a jövőben Róma lesz.

Pető Zoltán mesterien ötvözi a történelmi eseményeket, csatákat az ázsiai szkíta-hun mitológiával és hagyományokkal, így regénye az olvasót egy kalandokkal teli, misztikus, késő ókori világba repíti.

Részlet a könyvből

A Rua és Ajbarsz tiszteletére adott vacsoránál Alp-Ajaz, Rua fia és örököse köszöntötte őket egy magasra emelt, kumisszal teletöltött aranyserleggel. A kövér, tokás ember a nagy keresztel mellett állt, és valami asztali áldást mondott. *Talán ez volna a keresztimádók kámja?* Atilla szeme megakadt mellette egy magas, szürke szemű fiatalemberen, akiről az aranyozott hun nyakperekcek ellenére is

tükröződött, hogy nem Rua udvarában született. A haja világos volt, szabadon hullott a vállára, nyúlánk testalkata volt, ritkás szakálla még szinte nem is serkent az állán.

- Atila herceg! - hajtotta meg a fejét a fiatalember. - Én Aetius vagyok, Gaudentius fia - mondta, és ahogyan megszorította Atila kezét, azonnal megérezte benne az erőt.

Atila a nyelvén ízlelgette a neveket. Mindkettőnek különös hangzása volt, nem tudta eldönteni, hogy gót vagy alán nevek. A nagy, gyalult asztalnál, mikor a sülteket és a bort előhozták, végül melléje telepedett.

- Szövetségünk legyen erős!

Aetius felemelte az édes, trákiai borral telt kupát.

Atila ránézett.

- Te római vagy, ha nem tévedek, Gaudentius fia.

Aetius bólintott.

- Római vagyok. Rua király tolmácsa vagyok, követe és bizalmas embere. Oly sokat hallottam rólad, Atila nagyúr!

A római szürke szeme tisztának tűnt, és nem csak a kezében, a szemében is megvolt a különös erő, amely csak úgy sugárzott egész lényéből. A látókra emlékeztetett. Talán táltosereje van ennek a rómainak?

- Én nem sokat hallottam rólad, Gaudentius fia.

A római elmosolyodott, finom kezébe kést vett, és azzal vágta a húst.

- Ha Isten úgy akarja, még fogsz rólam hallani.

- Melyik isten?

- Én csak egyetlen Istenben hiszek, herceg - a római letette a kést. - Azért, mert csak egyetlen Isten van, akinek a neve Jézus Krisztus.

Különös mozdulatot tett, mintha megérintette volna először a homlokát, majd a szívét és a két vállát.

Atila összeszűkül szemekkel nézte. Eszébe jutott az amulettje, egy farkasfog, amelyet még egy kám rovott neki, még Ajbarsz ordujában. *Vajon rontást idézett rá a római ezzel a mozdulattal?*

- De ne aggódj, Atila herceg - folytatta Aetius előzékenyen - ismerem jól az isteneiteket, még akkor is, ha nem hiszek bennük. Rua király is tisztel minden istent, és én remélem, hogy egyszer majd Isten megvilágosítja a lelkét.

Furcsa szavak voltak ezek a Rua nagy sátrában az öt ünneplő tömeg közepén. A római bátor volt, amiért ki merte őket mondani. És szinte bizonyos, hogy valóban Rua korlátlan bizalmát élvezi. Atila csak most vette észre, hogy Aetius nyakában kereszt lóg, igaz ez valóban fából volt, nem aranyból, miként a kopasz tokás úr nyakában. Mundzuk is fáról beszélt, amelyre a keresztimádók istenét a rómaiak felfeszítették. Talán éppen itt van az ideje annak, hogy megkérdezze az egyik hívtől, hogyan is történtek a dolgok azzal a fára felszögeezett istennel? Türelem. Mindent csak sorjában. Először meg kellene tudnia, kicsoda is ő.

- Miért jöttél Rómából, és miért szolgálod Rua királyt, ha nem hiszel az isteneinkben?

- Nem jöttem - tartott szünetet a római, majd lassan kiürítette az aranykupáját, mielőtt folytatta volna -, nem jöttem, Atilla herceg, hanem küldtek.

- A nyugati császár maga küldött?

Aetius megrázta a fejét, és sűrű szeme nem árult el semmit, Atilla mégis érezte a tekintetében az elismerést, amiért nem teljesen járatlan Róma dolgaiban.

- Az apám, Gaudentius küldött.

- Ki volt az apád Rómában? És mi céllal küldött ide téged?

Aetius újból ránézett, és Atilla érezte, hogy fürkészi. Aetius arca szabályos volt, kemény és mégis finom vonású. Volt benne valami ismerős. De honnan is? Talán az álmaiban látta? Atilla elmosolyodott.

- Furcsállod, római, amiért ilyen sokat kérdezek?

Aetius szája mintha megkeményedett volna, majd meghajtotta a fejét.

- Mundzuk fia vagy - mondta egyszerűen -, természetes, hogy sokat kérdezel.

- Mit tudsz te az apámról?

- Sokat. Rua király sokat elmondott nekem róla, aki legkedvesebb testvére volt. Ő uralkodhatott volna Karaton helyett, de Isten másképp akarta. Bölintott, és a kumisz helyett a borhoz nyúlt.

- Jobban beszéled a nyelvünket, mint ha hunnak születnél volna. Miért küldött ide az apád?

Atilla megpróbálta kiolvasni követsége igazi célját. Ha a rómaid az apja átküldte a gyepűn, annak csak két oka lehet: vagy hun szövetségesnek szánta a fiát, vagy pedig római kémnek. *Aetius úr, te melyik lehetsz?*

- Az igazság az - folytatta Aetius kis szünet után -, hogy Stilicho consul parancsolta meg hadvezér atyámnak, hogy adjon túsznak a hunokhoz. A béke záloga voltam.

Valaki, akit Rua kivégeztethet, ha a császár megszegné a békét.

- Ki az a consul? Az én apám arról beszélt nekem, hogy a császár Róma ura. Mindkét Róma ura egy-egy császár. A consul a helyettes? A keleti vagy a nyugati szárnykirály Rómában?

- Nem egészen. Két consul van, mindig kettő, de csak egyetlen évre választják őket.

- Választják? Miért?

- Régi szokás. A consul a császár keze. Consulnak lenni kitüntetés. Nincs semmi hasonló tisztség a Nagy Hun Uluszban. Stilicho is kitüntetést kapott, mielőtt a szenátus a császár nevében kimondta volna rá a halálos ítéletet.

Szenátus? Atilla érezte, hogy Mundzuk keveset mondott neki Rómáról, amely nagyobb, mint a világ. Talán ha ez a római itt marad, ez a helyzet is megváltozhat.

- Nem hiszem, hogy tús vagy.

- Nem tudom... - mondta bizonytalanul Aetius - ma még biztosan, de már magam sem tudom, hogy ki vagy mi vagyok.

- Ezért maradtál itt?

- Az apám számomra halott - Aetius keze egy pillanatra mintha ökölbe szorult volna a kupán -, Stilicho pedig biztosan halott. A császár minden biztonnyal elfelejtett. Talán az anyám sem él már. Semmivel sem tartozom már Rómának!

Atilla úgy érezte, hogy ez a férfi, legyen bármilyen rokonszenves is, nem egészen őszinte. Talán valóban nem tudja, hogy ki és miért van itt, de legbelül mégis pontosan tudja. Érezte a hatalmát, természetéből és neveltetéséből fakadó magabiztos nemesi mozdulatain. Kivált abból is, ahogyan nyelvével csettintett a gót és alán szolgálóknak, hogy töltsenek újra bort a kupájába. Valami megfoghatatlan, mélyből feltörő erőket megidéző hatalom rezgett Aetius hangjában. A szeme pedig, akár egy látóé. Talán Tengri azért küldte ide, hogy beletekintsen a titokzatos birodalom lelkébe?

Rua az imént Pannoniáról beszélt neki, és Atilla tudta már Ajbarsztól, hol van Pannonia, és hogy Róma tartománya. Az Aranyos Szegelet, ha létezik, valóban ott volna valahol, az idegen népek megszállta Pannoniában? Ez az ősföld volna ott, ahol a regösök legendái szerint a három aranykincs hullott alá az égből, a járom, az ivókupa és a kard, amelyet Hargita őskirály fiai megszereztek, és a magjukból eredő nemzetségek ezer éven át őriztek? Aetius segíthet, hogy a hunok megszerezzék az ellenség századok óta bitorolt földjének *auljait*. Talán segíthet abban, hogy a hunok visszaszerezzék az ősidők egyik szent földjét.